

This is a file in the Digital South Caucasus Collection (DSCC) project:

Author: გამყრელიძე, გელა - Gamqrelize, Gela

Title: ქართული არქეოლოგიის კვლადაკვალ - In the path of Georgian Archaeology

---

The DSCC is part of the Ancient World Digital Library hosted by the Institute for the Study of the Ancient World Library.

The Georgian National Museum has granted permission to the Institute for the Study of the Ancient World of New York University to publish this material electronically in the Digital South Caucasus Collection (DSCC). We are making such material available on a noncommercial basis for research and educational purposes in an effort to expand access to thinly-held and/or out-of-print material related to the study of the ancient world. If you wish to use copyrighted material from this site for purposes beyond those in accordance with fair use (Title 17 U.S.C. Section 107), you must obtain permission from the Georgian National Museum. We respect the intellectual property rights of others. If you believe that you own the copyright to the material made available on this site, please see our takedown policy: <http://dcaa.hosting.nyu.edu/takedown-notice>

DIGITAL SOUTH CAUCASUS COLLECTION

NYU | ISAW

საქართველოს ეროვნული მუზეუმის
ოთარ ლორთქიფანიძის არქეოლოგიის ცენტრი

გელა გამყრელიძე

**ქართული არქეოლოგიის
კვალდაკვალ**

თბილისი
2008

რეცენზენტები: *ი.მ.დ. პროფ. რამინ რამიშვილი*
ი.მ.დ. პროფ. ბესარიონ მაისურაძე

© საქართველოს ეროვნული მუზეუმი. 2008

n_jabu@yahoo.com

ISBN 978-99940-080-9-5

შინაარსი

ქართული არქეოლოგიის კვალდაკვალ	5
ბიბლიოგრაფია	42
ტაბულები.....	43

მანამედროვე არქეოლოგია საისტორიო მეცნიერებაა, რომელსაც კვლევის საკუთარი მეთოდი აქვს. არქეოლოგია კაცობრიობის ისტორიას მინის ნიაღში და წყალქვეშ მიკვლეული ნივთიერი კულტურის ძეგლების საშუალებით შეისწავლის. ნიადაგში არქეოლოგიის კვლევის საგანია „კულტურული ფენა“ რომელიც ადამიანის, საზოგადოების მოქმედების ნივთიერ ნაკვალევს შეიცავს. კერძოდ, ნამოსახლარებს, სამაროვნებს; შრომის იარაღებს, კერამიკას, შეიარაღება-საჭურველს, სამკაულს, საკულტო ინვენტარს და სხვ. ცალკეული ეპოქის კულტურულ ფენას შესაბამისი ისტორია აქვს. „არქეოლოგიური კულტურა“ ნიშნავს ერთ გარკვეულ ტერიტორიაზე ერთნაირი და თანადროული ნივთების ანუ არტეფაქტების, არქეოლოგიური ძეგლების ანუ კომპლექსების ერთობლიობას. მათი შესწავლის საფუძველზე ხდება ისტორიულ-სოციოლოგიური ანალიზი და კაცობრიობის, ცალკეული საზოგადოების განვლილი ეტაპების რეკონსტრუქცია-აღდგენა.

ევროპაში არქეოლოგია, როგორც მეცნიერება, XIX საუკუნეში ჩაისახა. შემდგომ არქეოლოგიით გატაცებამ საყოველთაო ხასიათი მიიღო. არქეოლოგიური გათხრები მსოფლიოს მრავალ ქვეყანაში ტარდებოდა.

საქართველოში ძველი ნივთების კოლექციონერობას დიდი ხნის ისტორია აქვს. ამ სიძველეების შესწავლისა და მათი ისტორიასთან დაკავშირების ცდა კი გაცილებით გვიან მოხდა. შუა საუკუნეებში ძველი ნივთების საცავი ქართველ მეფეთა კარზე იყო. სულხან-საბა ორბელიანი რომის მუზეუმის დათვალიერებისას იხსენებს, რომ ამგვარი ნივთების საცავი მას უნახავს მეფე ვახტანგ VI კარზე, „სალაროში“. საცავ-სალაროს თბილისში, სადაც სამეფო ხაზინასთან ერთად ინახებოდა მინაში ნაპოვნი ნივთებიც, კერძოდ, ძველი მონეტები და იარაღ-საჭურველი, მოიხსენიებს ისტორიკოსი თეიმურაზ ბაგრატიონიც. იგი იქვე დასძენს, რომ, სამწუხაროდ, 1795 წელს სპარსელების მიერ საქართველოს დედაქალაქ თბილისის აღება-დანგრევისას მეფის სასახლე და მასთან ერთად ეს საცავ-მუზეუმიც დაურბევიათ და გაუძარცვავთ.

XIX საუკუნემდე საქართველოში სიძველეთა შესწავლას ფრაგმენტული ხასიათი ჰქონდა. შემოგვრჩა მხოლოდ კანტიკუნტი ცნობები ზოგიერთი ძეგლის შესახებ. ეს ცნობები საინტერესოა თავისი აღწერილობითი ხასიათით, რადგან ზოგიერთი ძეგლი შემდგომ ან სულ განადგურდა, ან დაზიანდა და სახე იცვალა. სიძველეთა აღწერა გვხვდება ჯერ კიდევ სულხან-საბა ორბელიანის, ვახუშტი ბაგრატიონისა და თეიმურაზ ბაგრატიონის თხზულებებში, აგრეთვე უცხოელ მოგზაურთა ნაწერებში — არქანჯელო ლამბერტის, კრისტოფორო დე კასტელის, ფრედერიკ დიუბუა დე მონპერეს, იოჰან გიულდენშტედტისა და სხვ.

XIX საუკუნის საქართველოში სიძველეთა შესწავლა შედარებით უფრო სისტემურ ხასიათს იღებს. ჯერ კიდევ 1837 წელს საქართველოს სტატისტიკურმა კომიტეტმა მიაქცია ყურადღება ისტორიული ძეგლების აღრიცხვა-დაცვის საქმეს და საამისოდ შეადგინა სპეციალური ინსტრუქცია-მითითება, რომელიც სახელმწიფო დანესებულებებში გაავრცელეს. მასში ყურადღება გამახვილებული იყო ყორღანების ან მსგავსი სიძველეების გამოვლენა-აღწესვაზე. ამ ინსტრუქციის შედგენაში მონაწილეობდნენ ნ. ფალავანდიშვილი და მ. ჭილაშვილი, რომლებიც სტატისტიკურ კომიტეტში მსახურობდნენ. მ. ჭილაშვილი სიძველეთა დაცვა-შესწავლისათვის შემდგომშიც იღვწოდა და აქტიურობდა. მისთვის, როგორც სახელმწიფო სტატისტიკური კომიტეტის თანამშრომლისა და სიძველეთა აღწესვა-დაცვის შესახებ ინსტრუქციის ერთ-ერთი შემდგენლისათვის, კარგად იყო ცნობილი სიძველეთა შესწავლის მაშინდელი მდგომარეობა საქართველოში. ამიტომ, 1856 წლის 8 დეკემბერს კავკასიის გეოგრაფიული საზოგადოების კრებაზე წარმოთქმულ სიტყვაში მან ერთ-ერთმა პირველთაგანმა აღძრა საკითხი საქართველოში ინტენსიური არქეოლოგიური გათხრების ჩატარების აუცილებლობის შესახებ. სამწუხაროდ, მისი წინადადება საქართველოში ფართო არქეოლოგიური გათხრების წარმოებაზე მაშინ არ მიიღეს, რადგან ის გეოგრაფიული საზოგადოების მიერ შესასწავლი საკითხების სფეროში არსებულად არ მიიჩნეს.

მართალია, გეოგრაფიული საზოგადოების კავკასიის განყოფილების მსგავსად არც სტატისტიკურ კომიტეტს ჩაუტარებია

გათხრები და არც რაიმე მეცნიერული დასკვნები გამოუტანია (რადგან ეს არ შედიოდა მის ფუნქციებში), მაგრამ მან მაინც გარკვეული როლი შეასრულა ძეგლთა აღნუსხვა-დაცვის საქმეში, რასაც მაშინ დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა; ამით განადგურება-გაქრობას გადაურჩა ბევრი ისტორიულ-არქეოლოგიური ძეგლი. მაგრამ მარტო აღნუსხვა-დაცვით სიძველეთა შესწავლის საქმე წინ ვერ წაინვდა. ამიტომ XIX საუკუნის შუა წლებიდან საქართველოს სიძველეთა უფრო ფართო, მრავალმხრივი შესწავლისათვის საჭირო გახდა გათხრების დაწყება და ამით საქართველოში საფუძველი ჩაეყარა გათხრით არქეოლოგიას.

პირველი გათხრა, რომელიც მეცნიერულ მიზნებს ისახავდა, ჩატარდა 1852 წლის ზაფხულში, ქ. გორიდან დაახლოებით თხუთმეტიოდე კილომეტრით დაცილებულ ნაქალაქარ უფლისციხეში. აქ გათხრებს აწარმოებდა საქართველოს არქეოლოგიის პიონერი დიმიტრი მელვინეთუხუცესიშვილი (1815-1878 წწ.). სამუხაროდ დ. მელვინეთუხუცესიშვილის შესახებ ძალზე მცირე ცნობებია შემონახული, რაც აძნელებს ამ პიროვნებაზე სრული წარმოდგენის შექმნას. მისი თანამედროვეების აზრით, „დიმიტრი მელვინეთუხუცესიშვილი ნიჭიერი კაცი იყო და საქართველოს ისტორიის დიდი მცოდნე; იგი, სადაც კი შეეძლო, ყველგან ცდილობდა საქართველოს ისტორიის სასარგებლოდ. ბევრი სხვა და სხვა სამეცნიერო, საისტორიო და საარქეოლოგიო საზოგადოებათა წევრი იყო“ (იხ. ჟურნალი „საქართველოს კალენდარი“, ტფილისი, 1895). მაღალ შეფასებას აძლევს დ. მელვინეთუხუცესიშვილის სამეცნიერო მოღვაწეობას ცნობილი ფრანგი ქართველოლოგი მარი ბროსეც, რომელიც ერთ-ერთ თავის ნაშრომში აღნიშნავს მის სიბეჯითეს და იმ დახმარებას, რომელიც მისგან მიიღო.

დ. მელვინეთუხუცესიშვილმა აღწერა და შეისწავლა მრავალი საყურადღებო ძველი ძეგლი, შეაგროვა და შთამომავლობას დაუტოვა არაერთი მნიშვნელოვანი ხელნაწერი თუ ნივთი. მან მოიარა და შეისწავლა ქართლი, იმერეთი, გურია, მესხეთი, აჭარა და სხვა. დ. მელვინეთუხუცესიშვილი თავის ერთ-ერთ წერილში აღნიშნავს: „მე მსურს, რაც საქართველოში ძველი ეკლესიაა თუ მონასტერი, ჯვარი, ხატი და რაზედაც ძველი წარწერილობაა,

ყველა აღვწერო თვითოეულად და ნაწერიც ეგრეთ გარდმოვიღო“. 1849 წელს იგი დააჯილდოვეს სპეციალური სიგელით სამეცნიერო საქმიანობისა და საინტერესო მოხსენებებისათვის.

დ. მელვინეთუხუცესის შვილი მსახურობდა ქ. გორის სასამართლოში, რაც მას ხელს უშლიდა სამეცნიერო მუშაობის ფართოდ გაშლაში. ამიტომ 1851 წელს გორიდან გადავიდა ქ. თბილისში სახელმწიფო კანცელარიაში სამუშაოდ, სადაც სამეცნიერო მოღვაწეობისათვის უფრო მეტი დრო რჩებოდა და მატერიალურადაც უკეთ იყო უზრუნველყოფილი. აქ მას, სხვა საქმეებთან ერთად, დაავალეს მოენყო ექსპედიციები საქართველოს სხვადასხვა კუთხეში, რათა აღენერა და შეესწავლა ისტორიული სიძველეები. სამწუხაროდ, ამ ექსპედიციებს მთავრობისაგან დაფინანსება-დახმარება მალე შეუწყდა.

1852 წლის ზაფხულში დ. მელვინეთუხუცესის შვილმა მთავრობისაგან მიიღო გარკვეული თანხა და შეუდგა უფლისციხის ნაქალაქარის გათხრას. მას თბილისიდან მოუწვევია მხატვარი და შეუძენია სათანადო აღჭურვილობა ძეგლის გათხრადიქსაციისათვის. არქეოლოგიური გათხრების დროს დ. მელვინეთუხუცესის შვილი აწარმოებდა საველე დღიურს. როგორც ჩანს, იგი აპირებდა უფლისციხის გათხრების შედეგების გამოქვეყნებას. სამწუხაროდ, გათხრების შედეგების გამოქვეყნება ვერ მოხერხდა, ხოლო საველე დღიურები და მოპოვებული არქეოლოგიური მასალა დაიკარგა (ჯერჯერობით არ ხერხდება მათი მიკვლევა). ამიტომ ამ გათხრების შესახებ წარმოდგენას ძირითადად გაზეთ „კავკაზ“-ში (43, 66; 1852 წ.) დაბეჭდილი მოკლე ანგარიშები გვიქმნის.

უფლისციხის ნაქალაქარის არქეოლოგიური შესწავლა დ. მელვინეთუხუცესის შვილს ზედაპირული დაზვერვით დაუწყია — აუგეგმავს ნაგებობები, აღმოუჩენია რამდენიმე წარწერა და გადმოუწერია. ამისათვის მას მოუხდა მალლა, ფრიალო კლდეებში ნაკვეთი ნახევრად ჩანგრეული ნაგებობების ნახვა, რაც არცთუ უსაფრთხო იყო.

დ. მელვინეთუხუცესის შვილს პირველად უფლისციხის დიდი დარბაზის გათხრა დაუწყია. გაუჭრია დაახლოებით ორი მეტრის სიგრძის თხრილი; აქ აღმოუჩენია სვეტის ფრაგმენტები და კერა-

მიკის ნატეხები, დიდი დარბაზის გვერდზე მდებარე ოთახში კი ქვევრები. მისი აზრით, დიდი დარბაზი და მიმდებარე ნაგებობები წარჩინებული პირის სასახლეს წარმოადგენდა. დ. მეღვინეთუხუცესიშვილს შეუსწავლია უფლისციხის შესახებ არსებული ყველანაირი ცნობა, კერძოდ, ვახუშტი ბაგრატიონისა და ფრედერიკ დიუბუა დე მონპერეს ცნობები უფლისციხის შესახებ და ადგილობრივ მცხოვრებთა ფოლკლორული გადმოცემები. იგი ერთმანეთს ადარებს უფლისციხისა და ვარძიის კლდეში ნაკვეთ ნაგებობებს. უფლისციხის არქეოლოგიური შესწავლის დროს დ. მეღვინეთუხუცესიშვილს გაუთხრია სამარხებიც.

დ. მეღვინეთუხუცესიშვილი გარდაიცვალა 1878 წელს და დასაფლავებულია გორთან, სოფ. ხიდისთავში. დ. მეღვინეთუხუცესიშვილის ნაწერებიდან ჩვენამდე მოაღწია ისტორიული ხასიათის რამდენიმე ნაშრომმა: „მეფობა და ცხოვრება ერეკლე II“, „აღწერა გორთან მდებარე ეკლესიებისა, მონასტრებისა და მათ ზედა ღირსსახსოვარ წარწერათა სრულიად“, „მოგზაურობა გორთან, ხიდისთავსა შინა 1849-სა წელსა“, „მოგზაურობა და მოხილვა იმერეთისა 1850 წელსა“ (მოხსენებები ინახება ს.-პეტერბურგში, აღმოსავლეთმცოდნეობის ინსტიტუტის ხელნაწერთა საცავში, ბროსესეულ ფონდში — 47).

XIX საუკუნის შუა წლებისათვის საქართველოში 1832 წლის ეროვნულ-განმანათავისუფლებელ გამოსვლას მოყოლილი რეპრესიების შედეგად ჩამკვდარი კულტურული ცხოვრება რამდენადმე გამოცოცხლდა. დაარსდა სამეცნიერო საზოგადოებები; გაიხსნა მუზეუმი, ბიბლიოთეკა; დაიწყო პერიოდული გამოცემების დასტამბვა, სადაც სამეცნიერო სტატიებიც იბეჭდებოდა. ამ პერიოდულ გამოცემებში ხშირად ნახმარ სიტყვა „არქეოლოგია“-ს მაშინ საკმაოდ ფართო, მრავლისმომცველი მნიშვნელობა ჰქონდა, ის ფრიად მოდურ სიტყვად იქცა. გამოქვეყნებულ წერილებში არქეოლოგიური მასალის შესწავლა და ფიქსირება ხშირად შემთხვევით ხასიათს ატარებდა. ამ მასალის აღწერა უმეტესად ჩართულია ან არეულ-გადახლართულია საბუნებისმეტყველო და ფოლკლორულ მონაცემებთან. სიტყვა „არქეოლოგიაში“ მაშინ ძირითადად ყოველგვარ სიძველეთა — ნიგნების, ეკლესია-

მონასტრების, ხატების, ეპიგრაფიკული ძეგლების — აღწერა-შესწავლა იგულისხმებოდა. მინისქვეშა ძეგლების კვლევას კი უფრო ნაკლები ყურადღება ექცეოდა. ეს ბუნებრივიც არის, რადგან იმ დროს არქეოლოგია, როგორც მეცნიერება, ჯერ კიდევ არ იყო ჩამოყალიბებული დღევანდელი მნიშვნელობით. ერთ-ერთი პირველი საზოგადოება, რომელმაც რამდენადმე მიაქცია ყურადღება საქართველოს სიძველეებს, იყო გეოგრაფიული საზოგადოება. ის 1850 წელს გაიხსნა თბილისში. პირველსავე სხდომაზე სხვა საკითხებთან ერთად აღინიშნა, რომ დაარსებულმა საზოგადოებამ უნდა შექმნას მუზეუმი და არქივი. მისი აქტიური წევრები იყვნენ: რ. ერისთავი, პ. იოსელიანი, დ. ყიფიანი, გ. ორბელიანი, გ. ერისთავი, ვ. სოლოგუბი, ა. ბერუე, პ. უსლარი, მ. ჭილაშვილი და სხვ.

ახლად დაარსებულმა საზოგადოებამ გადაწყვიტა თბილისში მუზეუმის მოწყობასთან დაკავშირებით საზოგადოების წევრებისათვის დავალებინა ექსპონატების შეგროვება-კატალოგიზაცია და საკვლევ ექსპედიციებში მონაწილეობა. მუზეუმი გაიხსნა 1852 წლის გაზაფხულზე. მისი იმდროინდელი ადგილსამყოფელი იყო დღევანდელ ალ. ჭავჭავაძის ქუჩაზე მდებარე სახლი. ეს იყო პირველი მუზეუმი მაშინდელ კავკასიაში. თბილისში დაარსებული მუზეუმი შედგებოდა ეთნოლოგიური, საბუნებისმეტყველო და ისტორიულ-არქეოლოგიური განყოფილებებისაგან. 1854 წლისათვის მუზეუმი უკვე 3300 ექსპონატს ითვლიდა. მუზეუმის საისტორიო-არქეოლოგიური კოლექციები შეავსო მინის წიაღში აღმოჩენილმა ბევრმა ექსპონატმა. აქ თავი მოიყარა დიდი რაოდენობით ნუმიზმატიკურმა მასალამ, საჭურველ-იარაღის ნაშთებმა, სამკაულებმა და სხვ. მუზეუმს ურთიერთობა ჰქონდა სხვადასხვა უცხოურ სამეცნიერო დაწესებულებასთან.

1863 წელს ეს მუზეუმი დაიშალა. მისი კოლექციები გადაეცა თბილისში ახლად გახსნილ კავკასიის მუზეუმს, რომელსაც სათავეში ჩაუდგა გ. რადე. ამ მუზეუმსაც, ისევე როგორც მის წინამორბედს, უფრო ეთნოლოგიურ-საბუნებისმეტყველო ხასიათი ჰქონდა. მაგრამ აქ არც ისტორია-არქეოლოგია იყო დავინყებული. შემ-

დგომში კავკასიის მუზეუმის საფუძველზე საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმი აღმოცენდა.

პირველი მუზეუმის დაარსებაში აქტიური მონაწილეობა მიიღო, გეოგრაფიული საზოგადოების ერთ-ერთმა წევრმა პლატონ იოსელიანმა (1809-1875 წწ.), რომელმაც თავის დროზე საყურადღებო ქართველოლოგიური გამოკვლევები შექმნა. კერძოდ, ჩვენთვის ფრიად საინტერესოა მისი ისტორიულ-არქეოლოგიური ხასიათის შრომები, სადაც იგი ეხება საქართველოში ქალაქების წარმოშობის საკითხებს. მისი მოსაზრებით, საქართველოში ქალაქები ძირითადად წარმოიქმნა მთავარ მდინარეთა ნაპირებზე და მათ ძირითად შენაკადებთან, სამხედრო-სტრატეგიული თვალსაზრისით მნიშვნელოვან პუნქტებთან, რელიგიურ ცენტრებთან; უფრო იშვიათად, წარმოების თავისუფალი კონცენტრაციის ან ვაჭრობის განვითარების შედეგად. თავისი მოსაზრების დასასაბუთებლად პ. იოსელიანს მცირე მასშტაბის დაზვერვითი გათხრები უწარმოებია დღევანდელ სოფ. ჟინვალთან, ძველი ნაქალაქარის ადგილზე. მას აქ აღმოუჩენია და გაუთხრია რიყის ქვის ნაგებობის ნაშთები, მოუპოვებია კერამიკისა და ლითონის ნივთების ნატეხები (სამწუხაროდ, უფრო დაწვრილებითი ცნობები ამ გათხრების შესახებ არ შემორჩენილა).

ჯერ კიდევ 1844 წელს (ე.ი. გაცილებით უფრო ადრე, ვიდრე მცხეთა მიიქცევდა საყოველთაო ყურადღებას) პ. იოსელიანი თავის ერთ-ერთ ნაშრომში წერდა, რომ მცხეთაში არის ბევრი ნანგრევი, რომელიც ჯერ არავის შეუსწავლიაო.

1867 წელს მცხეთაში, სარკინიგზო ხიდის მახლობლად, მდ. მტკვრის ნაპირზე, გზის რეკონსტრუქციასთან დაკავშირებით მიწის სამუშაოების დროს შემთხვევით აღმოჩნდა ქვათილი 75 წელს ამოკვეთილი წარწერით. შემდგომ წლებში მცხეთაშივე, სამთავროს ველზე და ბებრისციხის მიდამოებში, ისევ შემთხვევით, უძველესი სამარხები აღმოჩნდა. ამ აღმოჩენებმა გამოიწვია მთავრობის დაინტერესება და 1871 წელს თბილისში მცხოვრებ ნატურალისტ ფრიდრიხ ბაიერნს სთხოვეს სამთავროს მიწდორზე გათხრების წარმოება. აქ გაითხარა ქვისფილებისაგან შედგენილი სამარხები. ამოღებულ იქნა კერამიკა, ლითონის იარაღები,

სამკაულები და სხვ. ხსენებულმა ნივთებმა შემდეგ კავკასიის მუზეუმის ფონდები შეავსო. მართალია, არც სავსე სამუშაოები ჩატარებულა სათანადო დონეზე და არც განათხარის ისტორიული გააზრება მომხდარა სწორად, მაგრამ თვით არქეოლოგიურმა მასალამ საზოგადოებრიობის დიდი ინტერესი გამოიწვია. 1885 წელს ქ. ბერლინში დაისტამბა ფრ. ბაიერნის ნაშრომი, რომელშიც სხვებთან ერთად განხილულია სამთვროს ველის სამარხებიც. 1879 წელს ფრანგი ანთროპოლოგი ე. შანტრი სამთავროშივე თხრის რამდენიმე სამარხს.

მცხეთის ამ არქეოლოგიური აღმოჩენების შემდეგ კავკასიისადმი და, კერძოდ, საქართველოსადმი ისტორიკოს-არქეოლოგთა ინტერესი კიდევ უფრო გაიზარდა. ამიტომ 1872 წელს თბილისში შეიქმნა კავკასიის არქეოლოგიური კომიტეტი, რომელსაც ისტორიულ-არქეოლოგიური სამუშაოების კოორდინაცია უნდა მოეხდინა კავკასიაში. კომიტეტის საქმიანობის შესახებ ცნობები იბეჭდებოდა სპეციალურ ჟურნალში, რომელიც გამოდიოდა თბილისში 1872-1873 წწ. აქ მოყვანილი ცნობები ძირითადად ეკლესიების აღწერილობებს შეიცავს. მალე ეს კომიტეტი შეუერთდა „კავკასიის არქეოლოგიის მოყვარულთა საზოგადოებას“, რომელიც დაარსდა 1873 წელს ქ. თბილისში.

„კავკასიის არქეოლოგიის მოყვარულთა საზოგადოების“ დაარსებას წინ უძღოდა გარკვეული სამზადისი. კერძოდ, 1873 წელს ჟურნალ „ცისკარში“ (იხ. №3-4) გამოქვეყნდა დ. ბაქრაძის სტატია, რომლითაც ქართველ მკითხველს საშუალება მიეცა გასცნობოდა თავის სამშობლოში არქეოლოგიური კვლევა-ძიების პერსპექტივებს. სტატიის სათაურია - „შესახებ კავკასიის არქეოლოგიის მოსიყვარულე საზოგადოებისა, რომლის დაფუძნებასაც აპირებენ ტფილისში“. დასაწყისში საუბარია საქართველოს და, საერთოდ, კავკასიის რეგიონის ისტორიულ-არქეოლოგიური შესწავლის აუცილებლობასა და საქართველოს გეოგრაფიული მდებარეობის მნიშვნელობაზე ქვეყნის ისტორიული განვითარებისათვის; შეფასებულია ისტორიული ძეგლების წარწერების ადგილი ქვეყნის წარსულის შესწავლაში. შემდეგ ის აღნიშნავს, რომ არქეოლოგიას ჩვენთანაც მიექცა ყურადღება და გადაწყვეტილია არქეოლოგიური

საზოგადოების შექმნა, რათა „მოიყვანონ ცნობაში ძველნი სახსოვარნი, აკლდამების გათხრა, სადაცა მოიპოვებიან ძველის დროების კვდართან ჩატანებული ნივთები, ზედ წარწერების შეკრება და რა მოიყვანოს ყველა ეს ცნობაში, გაავრცელონ ეს ცნობები ხალხში. ამ არქეოლოგიის შეწევნა აღიდგინა კარგათ ძველის, დიდი ხნის გამქრალის ხალხების მდგომარეობა კავკასიაში, ამ აზრს ჯერ აქომამდე არ შეხებიან, თუმცა ამას, ქვეყნის ზურგზედ, არქეოლოგიის მხრივ თითქმის უჭირავს პირველ ადგილთაგანი“. იქვე: „ეს სახსოვარნი მარტო თვალსაჩინარნი კი არ არიან, რამდენნი არიან დაფლულნი თვით მიწაში, როგორც გვარნმუნებს, მცხეთა, სადაც, რა გადათხარეს აკლდამები, რამდენი ღირს შესანიშნავი ძველის დროსანი, აღმოჩნდნენ“. რაც აღმოაჩინეს, იღუპება ჰაერის შეხებისგანო — შემფოთებულია დ. ბაქრაძე. მას აგრეთვე აწუხებს ის, რომ ხალხი ძველი ნანგრევების ქვებს სამშენებლო მასალად ხმარობს და ამით ზიანს აყენებს ძეგლებს; იგი თვლის, რომ არქეოლოგიური საზოგადოების შექმნა ამიტომაც არის საჭირო — საზოგადოებამ უნდა „... მოიყვანოს ცნობაში ღირს სახსოვარნი შენობები; გაუფრთხილდეს, არავინ წაახდინოს, ფოტოგრაფიებით გადმოიღოს ისინი და იმათი მხატვრობა; გადმოწეროს ზედ წარწერები; შეისყიდოს, სადაცა ჰპოვებს, ძველი ფულები, ოქმები, მანუსკრიპტები და იმისთანა ნივთები, რომელნიცა წარმოგვიდგენ ძველის დროის სახსოვარსა; გადაათხრეინოს ის აკლდამები, სადაცა დაინახავს საჭიროდ“.

როგორც ვხედავთ, ამ სტატიაში მომავალი არქეოლოგიური საზოგადოებისათვის დასახულია ფრიად პროგრესული აზრებით გამსჭვალული პროგრამა; დასმულია საკითხი ძეგლთა დაცვის, გრაფიკული ფიქსაციის, აღწერის, შესყიდვის და გათხრის შესახებ. ამ საპროგრამო სტატიის ავტორი დიმიტრი ბაქრაძე (1826-1890 წწ.) „კავკასიის არქეოლოგიის მოყვარულთა საზოგადოების“ ერთ-ერთი დამაარსებელი და აქტიური მოღვაწე იყო.

დ. ბაქრაძე საქართველოს ისტორიის საკითხებზე მუშაობის ერთ-ერთ მთავარ გზად საქართველოს ისტორიის წყაროებისა და მასალების ძიებას თვლიდა. მას, სრულიად სამართლიანად, მიაჩნდა, რომ საქართველოს ისტორიისათვის მასალების შეგ-

როვება ძირითადად ისტორიულ-არქეოლოგიური კვლევა-ძიების შემწეობით უნდა მომხდარიყო. ამიტომ დ. ბაქრაძე აწარმოებდა კვლევა-ძიებას სვანეთში, აჭარაში, გურიაში, მესხეთ-ჯავახეთში, სამეგრელოში, საინგილოში და სხვ.

ეს ისტორიულ-არქეოლოგიური მოგზაურობები დ. ბაქრაძის მიერ შემუშავებული საერთო გეგმის ნაწილს შეადგენდა. მისი საერთო დიდი მიზანი მთლიანად საქართველოს სიძველეების შესწავლა იყო. ამ მიზნის მიღწევა, ბუნებრივია, მარტო ერთი მეცნიერის ძალებს აღემატებოდა. ამიტომ საჭირო შეიქმნა გარკვეული სამეცნიერო ძალების გაერთიანება. ამ დროისათვის საქართველოში მოღვაწე მეცნიერები კარგა ხნის განმავლობაში არაორგანიზებულად, მაგრამ მაინც დიდი გულისყურით კრებდნენ და სწავლობდნენ საქართველოს ისტორიისათვის მნიშვნელოვან მასალებს. ამიტომ იყო, რომ არქეოლოგიის მოყვარულთა საზოგადოების დაარსების იდეას მონივნავე საზოგადოება სიხარულითა და აღტაცებით შეხვდა. დაინტერესებულ წრეებში უკვე საკმაოდ კარგად იცნობდნენ ქართველი მეცნიერ-მოღვაწეების — პ. იოსელიანის, ს. ბარათაშვილის, რ. ერისთავის, დ. ყიფიანის, გ. ორბელიანის, დ. ბაქრაძის და სხვათა საქმიანობას, რაც ნათლად ჩანდა მაშინდელ საქართველოში გამომავალი პერიოდული გამოცემების ფურცლებზე.

1873 წლის 23 მარტს დამტკიცდა „კავკასიის არქეოლოგიის მოყვარულთა საზოგადოების“ წესდება. დაადგინეს, რომ ამ საზოგადოების ცენტრი იქნებოდა ქ. თბილისში და მისი მიზანი იყო ძველი ნაგებობებისა და, საერთოდ, სიძველეთა გადარჩენა დანგრევა-განადგურებისაგან. საზოგადოებას შეძლებისდაგვარად უნდა შეეძინა სიძველეები მოსახლეობისაგან, თვითონაც მოეპოვებინა მასალები და ყოველივე ეს მეცნიერულად შეესწავლა. ამგვარი შესწავლის შედეგები თითოეულ წევრს უნდა მოეხსენებინა კრებაზე და საზოგადოების კომიტეტის დასტურით გამოექვეყნებინა. საზოგადოებას სამეცნიერო კავშირი უნდა ჰქონოდა როგორც კავკასიის, ისე ევროპის სხვადასხვა საზოგადოებასთან, რათა ახალი ინფორმაცია მიეღო. საზოგადოების წესდებაში აღნიშნულია, რომ ის მოაწყობს სპეციალურ ექსპედიციებს და აწარმოებს

გათხრებს. წესდებაში აღნიშნული იყო ისიც, რომ ყველა სამეცნიერო შრომა გადაეცემოდა საჯარო ბიბლიოთეკას, ხოლო არქეოლოგიური გათხრების შედეგად მოპოვებული მასალა გადავიდოდა საზოგადოების მუზეუმში. შემდგომში ეს მუზეუმი შეუერთდა კავკასიის მუზეუმს,

საზოგადოებას მთავრობისაგან მიეცა შრომების ბეჭდვის ნებართვა. ამგვარად, 1875 წელს თბილისში გამოიცა საზოგადოების პირველი წიგნი. წიგნში დაიბეჭდა საზოგადოების ოქმები და სამეცნიერო სტატიები. როგორც ირკვევა, საზოგადოების წევრობა შეეძლოთ როგორც ადგილობრივ, ისე უცხო ქვეყნის ქვეშევრდომებს. საზოგადოების ძირითადი წევრი სამოცამდე კაცი იყო. ის არსებობდა საწევროების, საქველმოქმედო შემონიშნულობათა ხარჯზე და დიდ ხელმოკლეობას განიცდიდა. სწორედ ამ ხელმოკლეობის გამო საზოგადოებამ ვერ მოახერხა თავისი საქმიანობის ფართოდ გაშლა. მას არქეოლოგიური გათხრები თითქმის არ უწარმოებია და შემოისაზღვრა ძირითადად მინისზედა ისტორიული ძეგლების აღწერა-პუბლიკაციით; გამოიცა საზოგადოების შრომების სულ ორი კრებული.

განსაკუთრებით უნდა აღინიშნოს „კავკასიის არქეოლოგიის მოყვარულთა საზოგადოების“ დამსახურება ქ. თბილისში არქეოლოგიური კონფერენციის ჩატარების საქმეში. ის არქეოლოგთა ამ თავყრილობის ჩატარების ერთ-ერთი ინიციატორი და ორგანიზატორი იყო.

1873 წელს კავკასიის არქეოლოგიის მოყვარულთა საზოგადოების გახსნის დღეს, კავკასიაში არქეოლოგიური კვლევა-ძიების პერსპექტივების შესახებ მოკლე მიმოხილვითი მოხსენება გაკეთდა, რომელიც შემდეგ დაიბეჭდა საზოგადოების კრებულში. აღინიშნა, რომ საჭირო იყო შავიზღვისპირეთის არქეოლოგიური შესწავლა, რადგან აქ აღმოჩნდა ისეთი საინტერესო ნაგებობები, როგორც დოლმენებია. აქვე აღინიშნა სოხუმის, ფოთის და ბიჭვინთის მიდამოების არქეოლოგიური შესწავლის აუცილებლობა, შემდეგ ჩამოთვალეს ისტორიული ძეგლები, რომელთა შესწავლაც სასურველად მიაჩნდათ. ესენია: დასავლეთ საქართველოში — ბედია, ნოქალაქევი, ფოთი-ფასისი, ოზურგეთი, ქუთაისი, ვარდციხე, ონი,

ხონი, შორაპანი; აღმოსავლეთ საქართველოში — სურამი, ოძრხე, თმოგვი, ახალციხე, ახალგორი, კასპი, ბოლნისი, დმანისი, მცხეთა, ჟინვალი, გრემი, ნეკრესი, უჯარმა, ჭერემი და სხვ. აქვე იყო დასმული საკითხი კავკასიის მხარის არქეოლოგიური რუკის შედგენის შესახებ. აღინიშნა, რომ საქართველოში არქეოლოგიური გათხრების ჩატარების შესახებ საკითხი პირველად 1856 წელს მ. ჭილაშვილმა აღძრა, მაგრამ ამას რეალური შედეგი არ მოჰყოლია.

არქეოლოგიის მოყვარულთა საზოგადოების ერთ-ერთ შეკრებაზე მოხსენებით გამოვიდა დ. ბაქრაძე. მან ილაპარაკა იმაზე, თუ როგორ უნდა განვითარებულიყო საქართველოში არქეოლოგიური კვლევა-ძიების საქმე; ყურადღება გაამახვილა მომავალი გათხრების ობიექტებზე და იმაზე, თუ სად უნდა მოველოდეთ უკეთეს შედეგებს. დ. ბაქრაძემ წამოაყენა წინადადება, რომ იმ ეტაპზე უპირატესად უნდა შესწავლილიყო კავკასიის ადრეული ეპოქები, რადგან მათ შესახებ ყველაზე უფრო მცირე ინფორმაცია ჰქონდათ. ძველი წერილობითი წყაროების გამოყენებით მან მოგვცა შავი ზღვის აღმოსავლეთ სანაპიროს ისტორიულ-არქეოლოგიური მიმოხილვა. შემდეგ იგი საგანგებოდ აღნიშნავს და მოიხსენიებს ორ პუნქტს — მცხეთასა და ვაშნარს. ამ პუნქტებში, მისი აზრით, არქეოლოგიური კვლევა-ძიება ძალიან ნაყოფიერი და საქართველოს ისტორიისათვის ბევრის მომცემი იქნებოდა. 1874 წელს დ. ბაქრაძეს ამ მოსაზრების დასასაბუთებლად სოფ. ვაშნართან (გურიამი) ჩაუტარებია არქეოლოგიური დაზვერვები. გათხრების შედეგად მას მოუპოვებია კერამიკის, მინის, რკინის და ბრინჯაოს ნივთები. მას აქვე უნახავს ნაგებობის ნაშთები, კერძოდ, მარმარილოს სვეტის ნაწილები, აგური, კრამიტი.

დ. ბაქრაძის ხანგრძლივი ისტორიულ-არქეოლოგიური კვლევის შედეგი იყო მისი მონოგრაფია - „კავკასიის ძველი ქრისტიანული ძეგლები“, რომელიც დაიბეჭდა „კავკასიის არქეოლოგიის მოყვარულთა საზოგადოების“ კრებულში. ნაშრომში მოცემულია ძირითადად საქართველოს ქრისტიანული ძეგლების აღწერილობა და კვლევის შედეგები. ძეგლების აღწერას თან ახლავს მეცნიერული ანალიზი, მითითებულია წყაროები, რომელთა საფუძველზეც დაინერა გამოკვლევა. თითოეული ძეგლის აღწერას წინ უძღვის

მოკლე მხარეთმცოდნეობითი მიმოხილვა იმ რეგიონისა, სადაც ეს ძეგლი მდებარეობს. ამ ნაშრომში გამოტოვებული არ არის არც ერთი უმნიშვნელოვანესი ძეგლი. დ. ბაქრაძისათვის ძეგლის დათარიღებისას მთავარია მისი არქიტექტურული სტილი. ნაშრომში სულ სამას ოცამდე ძეგლია აღწერილი და შესწავლილი. ამ მონოგრაფიისათვის 1877 წელს დ. ბაქრაძე ოქროს მედლით დააჯილდოვეს.

დ. ბაქრაძე ერთ-ერთი პირველთაგანი იყო, რომელიც ცდილობდა საქართველოს ისტორიის კვლევისას გამოეყენებინა ახლად აღმოჩენილი არქეოლოგიური მასალა. მას კარგად ესმოდა, რომ საქართველოს ისტორიის უძველესი ხანის შესასწავლად არქეოლოგიური კვლევა-ძიება იყო საჭირო. იგი თავის ნაშრომში „ისტორია საქართველოსი“ აღნიშნავს, რომ „... ისტორიის წინააღმდეგობა არქეოლოგია ჩვენ, რომ გამოკვლეული გვექონდეს, შეიძლება იმათ ყოფა-ცხოვრებას, დამოკიდებულებას ერთისა მეორესთან და უცხო ტომნათესავეებთან შეფხვებიყავით; მაგრამ ამ შემთხვევაში ძალიან ნაკლებად ვართ“. იქვე: „უეჭველია, რომ ქართლ-კახეთში, იმერეთში, მესხეთში და შავი ზღვის პირად უნდა აღმოჩნდეს მრავალი ძველი ნივთიულობა, რომელიც ნათელს მოჰფენს ჩვენს წარსულს საუკუნოებსა“.

“კავკასიის არქეოლოგიის მოყვარულთა საზოგადოება“ დ. ბაქრაძის აქტიური მონაწილეობით აღნუსხავდა და უყურადღებოდ არ ტოვებდა კავკასიის ტერიტორიაზე შემთხვევით არქეოლოგიურ აღმოჩენათა თითქმის არცერთ ფაქტს. ამგვარად აღინუსხა ახალციხისკენ მდ. კურცხანის და ოცხის შესართავთან სახლის საძირკველის თხრის დროს აღმოჩენილი სამი მოთეთროფერის პატარა დოქი; სოფ. ნინოწმინდაში შემთხვევით ნაპოვნი სპილენძის მახვილი; არტანუჯის ციხესთან მოპოვებული ბრინჯაოს ზარი და თიხის ქოთანნი. ამ ზარს ასომთავრული წარწერა ჰქონდა; სოფ. საგურამოში და სოფ. ურბნისთან 1876 წელს შემთხვევით უპოვიათ თიხის სარკოფაგები. ურბნისშივე მონეტების აღმოჩენის შესახებ ცნობას გვანვდის პ. იოსელიანი. თბილისში ქალთა გიმნაზიისათვის (ჩიტაძის ქუჩა) ფუნდამენტის გაჭრის დროს უპოვიათ მონეტების განძი.

მცხეთის შემდეგ იმ პერიოდში, არქეოლოგიური თვალსაზრისით ყველაზე დიდი ინტერესი სტეფანწმინდის (ყაზბეგის) უძველესმა ნივთებმა გამოიწვია. ამ პუნქტმა და მისმა მიმდებარე ტერიტორიამ უკვე XIX ს.-ის 60-იანი წლებიდან მიიქცია სიძველეების მკვლევართა ყურადღება შემთხვევით ნაპოვნი ძველი ნივთებით. ცნობილია გათხრების შედეგად მიკვლეული დიდი რაოდენობით არქეოლოგიური მასალა დაბა სტეფანწმინდასთან (ყაზბეგთან), რომელიც ამჟამად ინახება მოსკოვის ისტორიული მუზეუმის, ს.-პეტერბურგის ერმიტაჟისა და საქართველოს ეროვნული მუზეუმის არქეოლოგიურ ფონდებში.

დაბა სტეფანწმინდაში, ახლანდელი ალ. ყაზბეგის სახლ-მუზეუმის გვერდით, სახლის საძირკვლის თხრისას უპოვნიათ ბრინჯაოს ნივთები — საკინძეები, სამაჯურები და სხვ. ამ აღმოჩენასთან დაკავშირებით სტეფანწმინდაში ჩამოვიდა გ. ფილიმონოვი, რომელმაც 1877 წელს, ამ ნივთების აღმოჩენის ადგილის აღმოსავლეთით გაჭრა თხრილი. აქ დადასტურდა ე.წ. სხივანა საყურე, ოქროს ბალთა, პასტის მძივები, ბრინჯაოს ჯაჭვის ნაწყვეტები, ვერცხლის თასი, სპილენძის სიტულა, სულ ორასამდე სხვადასხვა ნივთი. შემდგომ ამ ნივთების ნაწილი ს.-პეტერბურგის და მოსკოვის ზემოთ ხსენებულ მუზეუმებში მოხვდა. გამთხრელის აზრით, მის მიერ მოპოვებული მასალა სამარხეული ინვენტარი იყო. ამ სამარხს კი ის რკინის ხანის დასაწყის ეტაპს აკუთვნებდა და მიიჩნევდა ადგილობრივი მაღალგანვითარებული კულტურის ნაყოფად.

ამავე ადგილის მომიჯნავე ფართობი 1878 წელს გათხარა ფ. ბაიერნმა. აღმოჩნდა ოქროსა და ვერცხლის ნივთები, ბრინჯაოს სამაჯურები, ბეჭდები და რკინის შუბისპირები. გამთხრელის აზრით, ეს ადგილი უნდა ყოფილიყო სალოცავი, სადაც სწირავდნენ სხვადასხვა ნივთებს. ფ. ბაიერნმა აგრეთვე არქეოლოგიურად დაზვერა მდ. სნოს ხეობა. კერძოდ, სოფ. ჯუთაში მან გათხარა სამი სამარხი, რომლებშიც აღმოჩნდა რკინის ისრისპირები, ბრინჯაოს სასაფეთქლე რგოლები, ბრინჯაოს და რკინის სამაჯურები და სხვა. აქვე სოფ. ართხმოში გაუთხრიათ სამარხები.

1879 წელს სტეფანწმინდაში ჩასულა არქეოლოგი ალ. უვაროვი, რომელსაც ფ. ბაიერნის მიერ გათხრილი მონაკვეთის სამხრეთით გაჭრილ საცდელ თხრილში აღმოუჩენია სამი უძველესი სამარხი. აქ უპოვიათ ოქროს, ვერცხლის, ბრინჯაოსა და რკინის ნივთები. 1882 წელს დაბა სტეფანწმინდის ჩრდილოეთით, მდ. თერგის ხეობაში სოფ. გველეთთან აღმოჩენილა ძველი ნივთები, რომლებიც შემდგომ მოხვდა ს.-პეტერბურგის ერმიტაჟში.

ერთ-ერთი საყურადღეო არქეოლოგიური ძეგლი, რომელმაც ადრევე, კერძოდ, 1876 წელს მიიქცია ძველი ისტორიით დაინტერესებულ პირთა ყურადღება, არის ვანი (მდებარეობს მდ. სულორის და მდ. რიონის შესართავის მახლობლად). 1876 წელს გაზეთ „დროებაში“ №52 აღნიშნულია სოფ. საჩინოს (ვანი) ახვლედიანების გორაზე სამარხებისა და ოქროს სხვადასხვა ნივთების ხშირი აღმოჩენის ფაქტები. აქვე გამოთქმულია აზრი - „როგორც ჩანს, დიდი სიმდიდრე უნდა იყოს ამ გორაში. ვინ იცის, ისტორიის რამდენი მასალები არის ნაპოვნი და პატრონების უცოდინარობისაგან დაღუპულა და რამდენი კვლავ იპოვება ამ გორაში“. ვანში ნაპოვნმა ცალკეულმა საგნებმა თავი იჩინა ჯერ კიდევ 1848 წელს, როცა ქ. ქუთაისში გავლით მყოფ ცნობილ ქართველოლოგს მ. ბროსეს ვანში ნაპოვნი მამაკაცის თხუთმეტიოდე სანტიმეტრის სიმაღლის ქანდაკება გადასცეს. ნივთი მ. ბროსეს ს.-პეტერბურგში გადაუგზავნია. ნივთი ამჟამად დაკარგულია.

1880 წელს მწერალს და საზოგადო მოღვაწეს გიორგი წერეთელს (1842-1900 წწ.) ვანში ნაპოვნი ნივთების შესახებ ინფორმაცია მიუწოდებია არქეოლოგიური კონფერენციის მოსამზადებელი კომიტეტისათვის. ერთგვარად ამის შედეგიც იყო ალბათ ის, რომ 1889 წელს ვანში, ახვლედიანების გორაზე არქეოლოგიური საზოგადოების დავალებით მცირე გათხრები ჩაუტარებიათ. აქ გაუთხრიათ რამდენიმე სამარხი, უპოვიათ ლითონის ნივთები და კერამიკა.

გ. წერეთელს 1878-80-იან წლებში არქეოლოგიური დაზვერვები ჩაუტარებია და მოუხილავს მღვიმევის გამოქვაბული, რომელიც მდ. ყვირილას ხეობაში ქ. საჩხერესა და ქ. ჭიათურას შორის მდებარეობს; საჩხერესთანვე, ციხე მოდინახეს გორის ფერდობზე უნახავს

სამარხების ნაშთები. აქ ყოფილა კერამიკისა და ლითონის ნივთები; მდ. ყვირილას ხეობაში შორაპნის ციხესთან უნახავს თიხის ძველი წყალსადენის ნაშთები; სოფ. შორაპანთან, ადგილობრივი მცხოვრებლების გადმოცემით, რკინიგზის ხაზის გაყვანისას მუშებს შემთხვევით უპოვიათ სამარხები, რომელთა ნივთებიც გზის მუშებს დაუტაციათ; ქ. ქუთაისში, მდ. რიონის ნაპირთან, ახლანდელი წითელი ხიდის ახლოს აღმოჩნდა ძველი აბანო; ბაგრატიის ტაძრის ჩრდილოეთით შემთხვევით უნახავთ სამაროვნის ნაშთები. ქუთაისშივე, ახლანდელი ბაზრის მიდამოებში, სადაც წინათ ბალი ყოფილა გაშენებული, აღმოჩნდა კერამიკა. აღწერიდან ჩანს, რომ ის ე.წ. კოლხური კერამიკა უნდა ყოფილიყო. გ. წერეთელსვე შეუტყვია, რომ სოფ. ციხისძირთან, კვირიკეს გორაზე ახალი საფორტიფიკაციო ნაგებობის მშენებლობის დროს უპოვიათ მარმარილოს სარკოფაგი. აქ ნანახი ოქროს და ვერცხლის ნივთები მუშებს დაუტაციათ.

1880 წელს ფოთი-თბილისის რკინიგზის ხაზზე სოფ. ჭოგნარსა და სადგურ აჯამეთს შორის მიწის სამუშაოებისას აღმოჩნდა ორი ძველი ნამოსახლარი გორა ადგილ ნასაჯვარევთან. აქ, დადასტურდა კერამიკული ნაწარმი; ლითონის იარაღი — ცულები, დანები, ისრისპირები, ბრინჯაოს სამაჯურები და სხვ.

XIX საუკუნის 80-იან წლებში ქ. სოხუმის ერთ-ერთ სკოლაში ყოფილა მცირე არქეოლოგიურ-მხარეთმცოდნეობითი მუზეუმი, რომელიც შემდეგ, საომარი მოქმედებების გამო, ქვეყნის შიდა რაიონებში გადაუტანიათ. შემდგომში ეს ძველი ნივთები დაკარგულა. დაახლოებით ამავე დროს, ქ. სოხუმში ჩაუტარებიათ კვლევა-ძიება: უნახავთ ძველი დიოსკურიის ნანგრევები. ამის შესახებ მიუწოდებიათ ცნობა არქეოლოგიური კონფერენციის მოსამზადებელი კომიტეტისათვის. ცნობაში აღნიშნულია არქეოლოგიური თვალსაზრისით საინტერესო ადგილები. ესენია: ქ. სოხუმის სანაპირო დღევანდელი საზღვაო პორტის ჩრდილოეთით, სადაც ზღვის ნაპირზე პოულობდნენ ხოლმე ძველ ნივთებს; აგრეთვე ბიჭვინთის ტერიტორიასთან ინკიტის ტბის სანაპირო, მდ. წებელდის ხეობა.

1886 წელს ქ. სოხუმში არქეოლოგიური საზოგადოების დავალებით, ახლანდელი რუსთაველის ბაღის დასავლეთ ნაწილში მცირე მასშტაბის გათხრები ჩაუტარებიათ. განათხარში აღმოჩნდა

კერამიკა, მათ შორის ამფორის, შავ და წითელლაკიანი ჭურჭლის ნატეხები. აქვე ნახეს ქ. ამისოს მონეტა.

1880 წელს სოფ. დილომთან, იქ სადაც დილმისწყალი უერთდება მდ. მტკვარს, მცირე გათხრები აწარმოეს. ამ ადგილზე ნაპოვნ სიძველეებს ჯერ კიდევ 1866 წელს მიუქცევია ყურადღება. ნანახი ნივთების მიხედვით გამოითქვა აზრი, რომ ისინი მცხეთის სამთავროს სამაროვნის მონაპოვარს ჰგავდა. ხსენებულ ტერიტორიაზე გაითხარა თერთმეტი სამარხი. მათში ვერცხლის სამკაულები და თიხის ჭურჭელი აღმოჩნდა.

როგორც ზემოთაც აღვნიშნეთ, „კავკასიის არქეოლოგიის მოყვარულთა საზოგადოებამ“ პირველმა წამოჭრა საკითხი ქ. თბილისში არქეოლოგიური კონფერენციის ჩატარების შესახებ. ჩამოყალიბდა მოსამზადებელ-საორგანოზაციო კომიტეტი, რომლის მუშაობასაც ხელს უწყობდა „კავკასიის არქეოლოგიის მოყვარულთა საზოგადოება“. 1878 წელს ქ. თბილისში აირჩიეს კონფერენციის მომწყობი ადგილობრივი საორგანოზაციო-მოსამზადებელი კომიტეტი დ. ბაქრაძის ხელმძღვანელობით. კომიტეტმა დიდი მუშაობა განია — მას უნდა შეეკრიბა მასალები კავკასიის ისტორიის, არქეოლოგიის, ეთნოლოგიის, ფოლკლორის და ენების შესახებ. თბილისის კომიტეტის მოსამზადებელ სამუშაოებში აქტიურად მონაწილეობდნენ — დ. ბაქრაძე, დ. ჯორჯაძე, ა. ცაგარელი, რ. ერისთავი, ა. კომაროვი, ა. ბერჟე, ე. ვეიდენბაუმი, გ. რადე და სხვ. ხალისიანად ჩაება კონფერენციის მოსამზადებელ საქმიანობაში ქ. თბილისის ინტელიგენციაც. არქეოლოგიური კონფერენციისათვის ეს მზადება ძლიერი ბიძგი იყო საქართველოში ჰუმანიტარული მეცნიერებების, კერძოდ, ისტორიის, არქეოლოგიის, ეთნოლოგიის და ენათმეცნიერების განვითარების საქმეში.

არქეოლოგიური ყრილობის საორგანიზაციო კომიტეტმა თბილისის ყრილობაზე მოიწვია ორმოცამდე ცნობილი უცხოელი მეცნიერი. მათ შორის — ოს. მონტელიუსი (სტოკჰოლმი), რ. ვირხოვი (ბერლინი), ჰ. შლიმანი (ათენი), ა. რამბო (პარიზი), ე. შანტრი (ლიონი), გ. მორტილიე (პარიზი), ე. როსი (რომი) და სხვ.

არქეოლოგიური კონფერენცია თბილისში 1881 წლის 8 სექტემბერს 12 საათზე გაიხსნა, ხოლო დაიხურა 21 სექტემბერს. კონ-

ფერენციამ ქალაქში დიდი აჟიოტაჟი გამოიწვია. მას ესწრებოდა 850-მდე კაცი, რომელთაც ჰქონდათ სპეციალური საშუალებები და სამკურნე ნიშნები. კონფერენცია დაიყო რვა განყოფილება-სექციად: პირველყოფილი საზოგადოების ძეგლები; წარმართული და კლასიკური ხანის ძეგლები; ქრისტიანული ხანის ძეგლები; მუსლიმური სიძველეები; ხელოვნების და მხატვრობის ძეგლები; დამწერლობის ძეგლები; ლინგვისტიკა; ისტორიული გეოგრაფია. სექციების სხდომებზე 81 მოხსენება იქნა წაკითხული. კონფერენციის თავმჯდომარემ, სხვა საკითხებთან ერთად, დამსწრეთ მოკლედ მოახსენა არქეოლოგიური კონფერენციის მოსამზადებელი კომიტეტის მიერ ჩატარებულ საქმიანობაზე. კონკრეტულად საქართველოს ტერიტორიის არქეოლოგიური შესწავლის თვალსაზრისით საინტერესო იყო მხოლოდ მცირე არქეოლოგიური მოხსენება-ინფორმაცია სტეფანწმინდაში (ყაზბეგში) და მდ. რიონის გაყოლებაზე მდებარე არქეოლოგიური ძეგლების შესახებ. მომხსენებლებს საუბარი ჰქონდათ კონფერენციის წინ ამ პუნქტებში ჩატარებულ არქეოლოგიურ დაზვერვაზე, რაზეც ზემოთ უკვე იყო საუბარი. საყურადღებოა, რომ ამ კონფერენციაზე, უკვე მეორედ, წამოიჭრა საკითხი კავკასიის ტერიტორიაზე არქეოლოგიური აღმოჩენების რუკის შედგენის თაობაზე. სამწუხაროდ, შემდგომშიც ეს ჩანაფიქრი არ განხორციელდა. კონფერენციის სტუმრებისათვის სპეციალურად მოეწყო არქეოლოგიური ნივთების გამოფენა; ამასთანავე განაახლეს კავკასიის მუზეუმის ექსპოზიციები. კონფერენციის მონაწილეებისათვის ექსკურსიები მოეწყო მცხეთაში, უფლისციხეში, გელათში.

სახელი «არქეოლოგიური» თბილისის არქეოლოგიური კონფერენციისათვის ფრიად პირობითია, რადგან მისი მუშაობის დროს სხვა მეცნიერებები უფრო ფართოდ იყო წარმოდგენილი, ვიდრე არქეოლოგია. კონფერენცია კავკასიაში ჰუმანიტარული მეცნიერების განვითარებისათვის დიდმნიშვნელოვანი იყო; მაგრამ საქართველოს არქეოლოგიური შესწავლისათვის, საერთოდ არქეოლოგიური კვლევა-ძიების მეთოდიკის გაუმჯობესებისათვის, მისი, როგორც მეცნიერების წინსვლისათვის თითქმის არაფერი გაკეთებულა. ცნობილი ისტორიკოს-არქეოლოგი ექვთიმე თაყაიშ-

ვილი იხსენებს, რომ ამ არქეოლოგიურ თავყრილობაზე «...რატომ-
ლაც არც ბაიერნი გამოჩენილა, არც მისი მცხეთას ნამუშევარი
და, საერთოდ, არც ჩვენში წარმოებული თხრის შედეგები». ამგ-
ვარად, ეს კონფერენცია მხოლოდ იმით არის ნიშანდობლივი, რომ
მან კიდევ უფრო გააღვივა კავკასიის, კერძოდ, საქართველოს
სიძველეებისადმი ინტერესი.

1881 წელს «კავკასიის არქეოლოგიის მოყვარულთა საზოგა-
დოება» უსახსრობის გამო დაიშალა. 1881 წლის 28 ნოემბერს
ამ საზოგადოების ყოფილი წევრები გაერთიანდნენ «კავკასიის
ისტორიისა და არქეოლოგიის საზოგადოებაში». ამ ახალი საზოგა-
დოების წესდების მიხედვით გაფართოვდა მისი მოღვაწეობის არე.
საზოგადოებას უნდა შეესწავლა კავკასიის ისტორია, უპირატე-
სად მისი ისტორიის წერილობითი და ნივთიერი წყაროები; შესა-
ძლებლობის ფარგლებში უნდა დაეცვა ეს ისტორიული ძეგლები
განადგურებისაგან; გათხრების შედეგად მოპოვებული ან მოსახ-
ლეობისაგან შესყიდული ძველი ნივთები ბარდებოდა კავკასიის
მუზეუმს (ამჟამად საქართველოს ეროვნული მუზეუმი), ხოლო
ძველი ხელნაწერები თბილისის საჯარო ბიბლიოთეკას.

ამ ახალი საზოგადოების დაარსების ერთ-ერთი ინიციატორი
იყო ისტორიკოსი დ. ბაქრაძე, რომელიც მას 1888 წლამდე ხელმძღ-
ვანელობდა. 1881-85 წლების განმავლობაში მოხერხდა ნაშრომების
ორი ტომის გამოცემა. აქ გამოქვეყნებული ძეგლებიდან არქეოლო-
გიური თვალსაზრისით საინტერესოა რამდენიმე პუნქტი, სადაც
მოუპოვებიათ ზედაპირული არქეოლოგიური მასალა. ესენია: ახალ-
ციხე, ახალქალაქი, სოხუმი, ახალი ათონი, ხუცუბანი, ანაკოფია და
სხვ. საინტერესოა საზოგადოების შრომებში დაბეჭდილი სამხედრო
მოსამსახურის პოლკოვნიკ ნ. ნილოსანის ინფორმაცია დილიჟანთან
(ამჟამად სომხეთშია) ჩატარებული გათხრების შესახებ. ნ. ნილოსანის
აზრით, აქ აღმოჩენილი სამარხები თავისი აღნაგობით და ინვენ-
ტარით ჰგავს მცხეთის სამთავროს სამარხებს.

საზოგადოების შრომების მეორე კრებულის გამოსვლის შემ-
დეგ, «კავკასიის ისტორიის და არქეოლოგიის საზოგადოება», მის
წინამორბედ «კავკასიის არქეოლოგიის მოყვარულთა საზოგადოე-

ბასავით», უსახსრობის გამო დაიშალა. საზოგადოებას არქეოლოგიური გათხრები არ უნარმოებია.

მიუხედავად ამ საზოგადოების დაშლისა, საქართველოს სიძველეებისადმი ინტერესმა მაინც არ იკლო. ამას მონაწილეობს ტროისა და მიკენის აღმომჩენის და გათხრელის ჰენრიხ შლიმანის დაინტერესება საქართველოს შავიზღვისპირეთით, ძველი კოლხეთით, საბერძნეთის ისტორიასთან კავშირში. კერძოდ, არგონავტების ოქროს საწმისისათვის ჩამოსვლის ამბავი. ჰ. შლიმანს 1883 წელს საქართველოში არქეოლოგიური გათხრების ჩატარების ნებართვა უთხოვია, მაგრამ სამუშაოები ვერ ჩატარდა.

XIX ს-ის ბოლოსათვის ეროვნულ-განმათავისუფლებელი განწყობილებების გააქტიურებასთან დაკავშირებით, იხურებოდა ყოველგვარი საზოგადოება, სადაც კი შეიძლებოდა ადამიანების თავშეყრა და მსჯელობა. ამან კავკასიაში და, კერძოდ, საქართველოში არქეოლოგიური კვლევა-ძიების გარკვეული ჩაკვდომაც გამოიწვია. ექთაყაიშვილის თქმით, 1887 წელს, როცა იგი ევროპიდან საქართველოში დაბრუნდა, თითქმის სულ მიტოვებული დახვდა არქეოლოგიური კვლევა-ძიება. ამ მხრივ მხოლოდ 1889 წელი გამოირჩევა, როცა მცხეთის სიძველეებმა ისევ მიიქცია ყურადღება. უძველესი ნივთები იმჟამად ბაგინეთთან, არმაზციხეზე აღმოჩნდა. ბაგინეთში ნივთების აღმოჩენის ფაქტს ყურადღება მიაქციეს ილია ჭავჭავაძემ და დიმიტრი ბაქრაძემ. ამ უკანასკნელს ხნოვანების გამო თვითონ აღარ შეეძლო თხრის მეთვალყურეობა და თავზე დადგომა, ამიტომ გათხრების წარმოება ბაგინეთში ექვთიმე თაყაიშვილს და დავით ქუთათელაძეს დაავალა.

ბაგინეთთან მუშაობა სულ სამი კვირის განმავლობაში მიმდინარეობდა, ხოლო შემდეგ უსახსრობის გამო შეწყდა. გათხრები, ხანმოკლეობის მიუხედავად, საინტერესო და საყურადღებო გამოდგა. გაითხარა ნაგებობა, სადაც დადასტურდა სამი სხვადასხვა პერიოდის კულტურული ფენა. ნაგებობის ნანგრევებში აღმოჩნდა ქვათლილები, ალიზის აგური, მარმარილოს ნატეხები, მინისა და თიხის ჭურჭლი, სპილენძის ცული. ნაგებობის შემორჩენილ კედელზე გამოხატული ყოფილა ქალის გამოსახულება. ბაგინეთში მუშაობის ხელმძღვანელობა ქართველოლოგიის სწორუპოვარი

მკვლევარის და დიდი მამულიშვილის ექვთიმე თაყაიშვილისათვის (1863-1953 წწ.) ერთ-ერთი პირველი არქეოლოგიური გათხრა იყო.

მცხეთის ამ გათხრებიდან მოყოლებული საქართველოში არქეოლოგიურ კვლევას სათავეში უდგება ექ. თაყაიშვილი. კერძოდ, სადგურ მცხეთის დასავლეთით, არმაზისხევის მახლობლად, იგი თხრის სამაროვანს, სადაც ყელსაბამები, ბეჭდები, საყურეები, სამაჯურები, მინის ნაშთები და ჭურჭლი აღმოჩნდა. ხსენებული ძველი ნივთები ექ. თაყაიშვილმა ახ.წ. I-V საუკუნეებით დაათარილა.

1896 წელს ექ. თაყაიშვილი, არქეოლოგიურ გათხრებს ატარებს მდ. სულორის ხეობაში, ვანის ახვლედიანების გორაზე და ამის შესახებ გვთავაზობს რამდენიმე საყურადღებო მოსაზრებას. ახვლედიანების გორაზე მან პირველმა დაადასტურა თლილი ქვით აშენებული ნაგებობების ნაშთები, თიხის ჭურჭელი, სხვადასხვა სამკაულები, მონეტები, ლითონის სამეურნეო და საბრძოლო იარაღი. აქ აგრეთვე აღმოჩნდა ეგვიპტური, ბერძნული, ირანული და რომაული ნივთები. ექ. თაყაიშვილი ვანის არქეოლოგიური თხრის შედეგს განიხილავს საერთო ისტორიულ ჭრილში; მკვლევარი ითვალისწინებს აგრეთვე აქ წინა წლებში ნაპოვნ მასალას და უკვე იმ დროს აღნიშნავს, რომ ახვლედიანების გორაზე კლასიკური პერიოდის ძველი ნაქალაქარის ნაშთებთან უნდა გვეკონდეს საქმე; იგი უცხოური ნაწარმის და მონეტების მიხედვით ვარაუდობს, რომ ეს ნაქალაქარი ძველ სავაჭრო-სატრანზიტო მაგისტრალთან მდებარეობდა, ხოლო ნაქალაქარზე ნაპოვნი ოქროს სამკაულები ადგილობრივი ნაწარმია, რადგან აქვე, მდ. სულორის შენაკადის — საქვაბიას ღელის ქვიშა გარკვეული რაოდენობით ოქროს შეიცავს.

1896 წელს დასავლეთ საქართველოშივე — სოფ. საჯავახოსთან, მდ. რიონის მარცხენა მხარეს (ამჟამად სამტრედიის რ-ნში) და სოფ. ხუცუბანთან, მდ. კინტრიშის მარჯვენა ნაპირზე (ამჟამად ქობულეთის რ-ნში) ექ. თაყაიშვილს ჩაუტარებია არქეოლოგიური თხრა. სოფ. ხუცუბანში შემთხვევით აღმოჩენილმა ძველმა ნივთებმა იმთავითვე მიიქცია ყურადღება და ამ პუნქტისადმი ექ. თაყაიშვილის ინტერესი გამოიწვია. დასახელებულ ადგილზე ექ. თაყაიშვილს მიუკვლევია კულტურული ფენებისათვის, სადაც აღმოჩე-

ნილა კერამიკა და ლითონის რამდენიმე ნივთი. სოფ. საჯავახოსთან დრანდალელეს ნაპირზე არქეოლოგიური დაზვერვისას დიდი რაოდენობით კერამიკა აღმოჩნდა, რის მიხედვითაც ექ. თაყაიშვილი აქ კერამიკული სახელოსნოს არსებობას ვარაუდობდა.

1902 წელს არქეოლოგიური თვალსაზრისით ყურადღება მიიქცია სოფ. ბორმა მდ. ბორიმელას მარჯვენა ნაპირზე. აქ ადგილობრივი მცხოვრებლები მინის ხვნის დროს შემთხვევით წააწყდნენ მდიდრულ სამაროვანს, სადაც აღმოჩნდა ოქროს და ვერცხლის სამკაულები, ჭურჭელი. აქ განსაკუთრებით საინტერესოა ვერცხლის თასი საკურთხეველთან მდგომი ცხენის გამოსახულებით; რომაული და პართული მონეტები. სოფ. ბორში ნაპოვნი ძვირფასი ნივთები ს.-პეტერბურგის „ერმიტაჟის“ მუზეუმში მოხვდა (ახლაც იქ ინახება).

1904 წელს ციხისძირთან (ქობულეთის რ-ნი) სახლის საძირკვლის გაჭრის დროს II საუკუნის მდიდრული ნივთები აღმოჩნდა. ესენია ოქროსა და ვერცხლის სამკაულები, ჭურჭელი, მონეტები, ამოკვეთილ გამოსახულებიანი ქვები (გემები). სულ ორმოცამდე საგანი (ინახება ს.-პეტერბურგის „ერმიტაჟში“).

1908 წელს მდ. ქსნის ხეობაში სოფ. საძეგურთან მინის სამუშაოების დროს შემთხვევით წააწყდნენ მდიდრულ ნივთებს, რომლებიც ცნობილია „ახალგორის განძის“ სახელით. სამწუხაროდ, ამ ძვირფასი ნივთების მხოლოდ ნაწილის შეგროვება და კავკასიის მუზეუმისათვის შექმნა შეძლო ექ. თაყაიშვილმა. ეს ნივთებია ოქროს საყურეები, საკისრე რკალები, სასაფეთქლეები, სამაჯურები, ყელსაბამი, ბეჭდები, ვერცხლის ფიალები, ცხენის აღკაზმულობა და სხვ.

ამავე წელს სოფ. ახალქალაქთან (ახლა კასპის რ-ნშია) მინის სამუშაოების დროს იპოვეს ბრინჯაოს ცულები და ლითონის რამდენიმე ზოდი. ნივთები ექ. თაყაიშვილმა კავკასიის მუზეუმისათვის შეიძინა. ამ ნივთების აღმოჩენამ ექ. თაყაიშვილს, ჯერ კიდევ მაშინ, აქ ლითონსადნობი სახელოსნოს არსებობა ავარაუდებინა.

1912 წლის ზაფხულში ექ. თაყაიშვილს არქეოლოგიური გათხრები ჩატარებია მდ. ბანისხევის და მდ. მტკვრის შესართავთან. აქ აღმოჩნდა ბრინჯაოს სამაჯურები, საკინძეები, სარდონის მძივები. ამავე პერიოდში ექ. თაყაიშვილს არქეოლოგიურად

დაუზვერავს აგრეთვე საჩხერე, სადაც სპილენძის რამდენიმე ცული, სამაჯურები, საკინძეები და თიხის ქურჭელი უპოვია.

ექ. თაყაიშვილი, რომელიც ამ დროს ახლადდაარსებულ საისტორიო-საეთნოგრაფიო საზოგადოებას ედგა სათავეში, ცდილობდა საქართველოს მიწის წიაღში შემთხვევით ნაპოვნი არცერთი ნივთი არ გამოჰპარვოდა მხედველობიდან, რათა კავკასიის მუზეუმისათვის შეეძინა.

საქართველოს არქეოლოგიის განვითარების ამ ეტაპზე ექ. თაყაიშვილმა პირველმა გამოთქვა ზოგიერთი ფრიად საყურადღებო მოსაზრება: არქეოლოგიური მონაპოვრის გააზრებისას ადგილობრივი ეთნოლოგიურ-ფოლკლორული ფაქტების მოშველიების აუცილებლობა; მოსაზრებები ვანის ნაქალაქარის შესახებ (იხ. ზემოთ); ოქროსა და სხვა ლითონის იარაღის და სამკაულის ადგილობრივი წარმოშობის შესახებ (აღრე თითქმის ყველა ლამაზ, პენიან ნივთს შემოტანილად და უცხოურად თვლიდნენ); მიუთითა აუცილებლად შესასწავლ ძეგლებზე — ვანში, საჩხერეში, თრიალეთ-წალკაში, ბაგინეთში და ჟინვალში.

1918 წელს ცნობილმა ენათმეცნიერმა ნიკო მარმა ექ. თაყაიშვილი მიიწვია მის მიერ თბილისში ახლად დაარსებულ კავკასიის ისტორიულ-არქეოლოგიურ ინსტიტუტში. ეს ინსტიტუტი ფართო პროფილის დაწესებულება იყო. ნ. მარის მოუცლელობის გამო ინსტიტუტს ძირითადად ექ. თაყაიშვილი უძღვებოდა. ამავე პერიოდში ექ. თაყაიშვილი თბილისის უნივერსიტეტის სტუდენტთათვის ადგენს არქეოლოგიის კურსის პროგრამას და იწყებს ამ კურსის კითხვას.

1924 წელს საქართველოს მთავრობის დადგენილებით – „სიძველეთა და ხელოვნების ძეგლების დაცვის შესახებ“, სათანადო სამეცნიერო დაწესებულებათა ნებართვის გარეშე საქართველოს ტერიტორიაზე ყოველგვარი თვითნებური არქეოლოგიური გათხრები აიკრძალა. ამ წლიდან მოყოლებული, არქეოლოგიური მემკვიდრეობის მოვლა-მზრუნველობაზე სახელმწიფო იღებდა პასუხისმგებლობას.

თავდაპირველად არქეოლოგიური სამუშაოების წარმოება და მოპოვებული ნივთების მოვლა თბილისის სახელმწიფო უნივერ-

სტეტს, საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმსა და საქართველოს საისტორიო-საეთნოგრაფიო საზოგადოებას დაევალა. პირველ ეტაპზე არქეოლოგიურ აღმოჩენებს უმეტესწილად შემთხვევითი ხასიათი ჰქონდა და დაგეგმილი წინასწარ მომზადებული არქეოლოგიური კვლევა არ ტარდებოდა. ამ მხრივ გამონაკლისს წარმოადგენს გიორგი ნიორაძის მიერ 1925-1931 წლებში ჩატარებული გათხრები კარსნისხევში, ზემო ავჭალაში, სასირეთში, დევისხვრელში და საკაჭიაში. გ. ნიორაძეს პროფესიული არქეოლოგიური განათლება ევროპაში ჰქონდა მიღებული და კარგად იცნობდა იმ პერიოდის საველე არქეოლოგიური სამუშაოების წარმოების მეთოდებს. 1925 წელს იგი, დაბრუნდა სამშობლოში და სათავეში ჩაუდგა საველე არქეოლოგიურ კვლევა-ძიებას. გ. ნიორაძე დაინიშნა საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის არქეოლოგიური განყოფილების ხელმძღვანელად. მან საველე არქეოლოგიური კვლევა-ძიების გადახალისების მიზნით შემოიკრიბა ძველი და ახალი თაობის მეცნიერები — ს. მაკალათია, გ. გოზალიშვილი, ს. იორდანიშვილი, ბ. კუფტინი, ლ. მუსხელიშვილი და გ. ჩიტაია, რომლებიც მამინ საველე არქეოლოგიურ კვლევას ენეოდნენ საქართველოს სხვადასხვა კუთხეში, კერძოდ, ფლავისმანში, თაგილონში, იყალთოში, ნოქალაქევიში, კიკეთში და წინამურში.

1925 წელს გ. ნიორაძემ გააგრძელა და განაახლა ექ. თაყაიშვილის მიერ ჯერ კიდევ 1918 წელს თბილისის უნივერსიტეტში დაწყებული არქეოლოგიის კურსის კითხვა. თავდაპირველად გ. ნიორაძე ძველი ისტორიის კათედრაზე მუშაობდა, ხოლო 1934 წლიდან — მატერიალური კულტურის ისტორიის კათედრაზე, რომელიც ისტორიის ფაკულტეტზე ჩამოყალიბდა და აერთიანებდა არქეოლოგიის, ეთნოგრაფიის და ხელოვნების ისტორიის სპეციალობებს. ამ კათედრას 1953 წლამდე ხელმძღვანელობდა გ. ნიორაძე. 1953 წლიდან, წლების განმავლობაში არქეოლოგიის კათედრას სათავეში ედგა ოთარ ჯაფარიძე. თბილისის სახ. უნივერსიტეტის არქეოლოგიის კათედრა საქართველოში პროფესიონალი არქეოლოგების აღზრდის მთავარ კერად იქცა. ქართველი არქეოლოგების უმრავლესობა სწორედ ამ კათედრაზე დაეუფლა არქეოლოგიის საფუძვლებს.

თბილისის სახ. უნივერსიტეტი თუ არქეოლოგების ახალი კადრების მთავარი სამჭედლო იყო, საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმი რესპუბლიკის ტერიტორიაზე მოპოვებული არქეოლოგიური მასალის ძირითად საცავს წარმოადგენდა. მათ ერთმანეთთან ახლო სამეცნიერო ურთიერთობა ჰქონდათ.

1919 წლიდან კავკასიის მუზეუმს, რომელიც ჯერ კიდევ 1852 იქნა დაარსებული, საქართველოს მუზეუმი ეწოდა. ამჟამად ის საქართველოს ეროვნულ მუზეუმშია გაერთიანებული. 1929-30 წლებში საქართველოს მუზეუმს საისტორიო და საეთნოგრაფიო საზოგადოების, უნივერსიტეტის სიძველეთა მუზეუმის კოლექციები გადაეცა. საქართველოს არქეოლოგიის სამსახურში ძირითადად მუზეუმის ერთი, – წინაისტორიული არქეოლოგიის განყოფილება იდგა.

როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, 1925 წლიდან გიორგი ნიორაძე სათავეში ჩაუდგა საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის მიერ წარმოებულ არქეოლოგიურ კვლევა-ძიებას. განსაკუთრებით აღსანიშნავია მისი დამსახურება საქართველოს ქვის ხანის ძეგლების შესწავლის საქმეში. ამ არქეოლოგიური კვლევის შედეგად, საბოლოოდ, მეცნიერულად დასაბუთდა, რომ ბრინჯაოს ხანის წინ საქართველოს ტერიტორიაზე ქვის ხანის ადამიანი ცხოვრობდა. ამ დრომდე კი გავრცელებული იყო აზრი, თითქოს პალეოლითური ხანის ადამიანს არ უცხოვრია არა მარტო საქართველოში, არამედ მთელს კავკასიაშიც.

1926-31 წლებში მიმდინარეობდა ქვის ხანის ადამიანის სადგომის დევისხვრელის (ხარაგაულის რ-ნში) გათხრები. მოპოვებული არქეოლოგიური მასალების საფუძველზე გ. ნიორაძემ გამოაქვეყნა მონოგრაფია, რომელიც პირველი მნიშვნელოვანი ნაშრომი იყო საქართველოს პალეოლითის შესახებ. შემდეგ დევისხვრელის არქეოლოგიური მონაცემების საფუძველზე საქართველოს სახ. მუზეუმში გამოქვაბულის მაკეტი დამზადდა, რომლითაც საზოგადოებას მიეცა საშუალება ქვის ხანის ადამიანის ცხოვრებას გაცნობოდა.

დევისხვრელის გათხრებს მოჰყვა ქვის ხანის სხვა არქეოლოგიური ძეგლების შესწავლა. კერძოდ, 1936 წელს გაითხარა საკაჟიას

გამოქვაბული (თერჯოლის რ-ნი). 1934-1936 წლებში ითხრებოდა მღვიმევის გამოქვაბული (ჭიათურის რ-ნი), ხოლო აფხაზეთში ქალაქ სოხუმის მახლობლად გაითხარა იახშთხვას ქვის ხანის უძველესი სადგომი.

1936 წელი საქართველოს არქეოლოგიური მეცნიერების განვითარებისათვის ფრიად მნიშვნელოვანი აღმოჩნდა. ამ წელს კავკასიისმცოდნეობის ინსტიტუტის (ნ. მარის მიერ დაარსებული ყოფილი კავკასიის ისტორიულ-არქეოლოგიური ინსტიტუტი) ბაზაზე ჩამოყალიბდა ნიკო მარის სახელობის ენის, ისტორიისა და მატერიალური კულტურის ინსტიტუტი (შემოკლებით „ენიმკი“), რომელიც ძირითად ქართველოლოგიურ ცენტრად იქცა. ინსტიტუტში სხვა ქართველოლოგიურ დარგებთან ერთად გაიხსნა საქართველოს არქეოლოგიის, ანთროპოლოგიისა და ეთნოგრაფიის განყოფილება, რომელსაც 1938 წელს ცალკე გამოეყო არქეოლოგიის განყოფილება. ამ განყოფილებას შეუერთდა განათლების სამინისტროს არქეოლოგიის ინსტიტუტიც. „ენიმკის“ ინსტიტუტის არქეოლოგიის განყოფილების ხელმძღვანელად იმთავითვე დაინიშნა გ. ნიორაძე. აქედან მოკიდებული ეს განყოფილება საქართველოში არქეოლოგიური კვლევის ძირითად კერად იქცა. განყოფილებაში შეიქმნა სათანადო სამეცნიერო-მატერიალური ბაზა, რომელიც აუცილებელი იყო გეგმაზომიერი საველე არქეოლოგიური სამუშაოების ჩასატარებლად.

„ენიმკი“-ს არქეოლოგიის განყოფილების გარდა მნიშვნელოვანი არქეოლოგიური სამუშაოები ჩატარდა რუსთაველისა და მისი ეპოქის მუზეუმში. ეს მუზეუმი ძირითადად შუა საუკუნეების, კერძოდ, რუსთაველის ეპოქის ამსახველი გამოფენის მოსაწყობად იყო დაარსებული. ამ მუზეუმმა 1936-1939 წლებში გათხრები აწარმოვა დმანისში, გუდარეხში, ბოლნისში, გეგუთში და სხვ. აქედან განსაკუთრებით მნიშვნელოვანი გამოდგა ბოლნისში აღმოჩენილი ქვაზე ამოკვეთილი 493 წ. ასომთავრული წარწერა, რომელიც ერთ-ერთ უძველეს ქართულ დათარიღებულ წარწერად ითვლება.

ივანე ჯავახიშვილმა, ისევე როგორც სხვა ქართველოლოგიურ დარგებს, ქართულ არქეოლოგიასაც დასდო ამაგი. მან იმთავითვე მიუთითა, რომ „არქეოლოგია ისტორიის უძველესი

ხანისათვის მთავარ საგნად უნდა ჩაითვალოს“, „არქეოლოგია, ვითარცა თავისი საკუთარი მეთოდის მქონე მეცნიერების დარგი, სათანადო სპეციალისთა კვლევა-ძიების სარბიელს შეადგენს და ჩვეულებრივ ისტორიკოსი მისი მონაპოვრით სარგებლობს ხოლმე თავისი მიზნებისათვის“.

ივ. ჯავახიშვილს საქართველოს ისტორიის უძველესი პერიოდის შესასწავლად არქეოლოგიური მონაცემების გამოყენება აუცილებლად მიაჩნდა. ჯერ კიდევ „ქართველი ერის ისტორიის“ პირველ გამოცემაში გამოყენებულია არქეოლოგიური მასალა, ხოლო ამავე წიგნის 1928 წლის გამოცემას წინ უძღვის სპეციალური ნაწილი — „კავკასიისა და ქართველების ნივთიერი კულტურა“, რომელშიც, მაშინდელი არქეოლოგიური მონაცემების მიხედვით, განხილულია კავკასიის ბრინჯაოს და რკინის ეპოქების მატერიალური კულტურა. აქვე მოცემულია არქეოლოგიური მასალის ფოტოები და გრაფიკული ჩანახატები.

გათხრით საველე არქეოლოგიურ სამუშაოებში ივ. ჯავახიშვილი 1930 წლიდან მონაწილეობს, როცა იგი ნოქალაქეე-არქეოპოლისის არქეოლოგიური შესწავლის ერთ-ერთ ხელმძღვანელად ინიშნება. სამწუხაროდ, ნოქალაქევის გათხრები მხოლოდ ორიოდე თვე მიმდინარეობდა და მერე შეწყდა. 1936 წლიდან კი ივ. ჯავახიშვილი უფრო აქტიურად ებმება საველე არქეოლოგიურ კვლევა-ძიებაში. იგი საერთო ხელმძღვანელობას უწევს დმანისის, გუდარების, გეგუთის და ბოლნისის არქეოლოგიურ გათხრებს. ივ. ჯავახიშვილმა პირველმა შეიმუშავა საქართველოში შუა საუკუნეების არქეოლოგიური ძეგლების შესწავლის მეცნიერულად დასაბუთებული გეგმა. მასში საქართველოს ძველი კულტურის შესწავლის ერთ-ერთ საყურადღებო ამოცანად ძველი ნაქალაქარების შესწავლაა მიჩნეული. კერძოდ, გეგმარების, საშენი მასალის და სხვადასხვა დანიშნულების ნივთების კვლევა. ამავე დროს იგი ყურადღებას ამახვილებს წყალსადენებისა და სარწყავი არხების შესწავლაზეც, რისი კვლევაც მაშინ სრულიად ახალი საქმე იყო.

1937 წელს ივ. ჯავახიშვილი კრებულ „ენიმკის მოამბეში“ ბეჭდავს სპეციალურ წერილს, რომელიც სხვა ქართველოლოგიურ დარგებთან ერთად, საპროგრამოა საქართველოს არქეოლოგი-

ისათვისაც — „ჩვენი ამოცანები ენათმეცნიერებისა და კულტურის ისტორიის სფეროში“, სადაც აღნიშნავს: „ . . . აუცილებლად საჭიროა, რომ ამიერიდან არქეოლოგიური კვლევა-ძიება გარკვეული გეგმისდა მიხედვით, ისტორიული სააღმკვრივემო გზების მიმართულებით და გზათა შესაყარების გათვალისწინებით, ძველი ყველა ისტორიული ცნობების ცოდნითა და კულტურის ისტორიის მთავარი ამოცანების გადასაჭრელად ყველა მასალი-საღმი ჯეროვანი ყურადღების მიპყრობით წარმოებდეს“.

ივ. ჯავახიშვილის მიერ მოცემული ძირითადი მიმართულების მიხედვით მცხეთაში 1937 წელს არქეოლოგიური გათხრები დაიწყო. აქ „ენიმიკი“ — ინსტიტუტიდან გაიგზავნა არქეოლოგიური ექსპედიცია, რომელმაც არმაზისხევის შესართავთან, მდ. მტკვრის მარჯვენა მხარეს აღმოაჩინა ძველი აბანოს ნაშთები. ამ აღმოჩენის გარდა მცხეთაში ყურადღება მიიქცია სამთავროს ველის ცნობილმა სამაროვანმა. ადგილობრივ ხელისუფლებას ამ ველის დასახლება განეზრახა, რაც ძველი საქართველოს ისტორიისათვის პირველხარისხოვან არქეოლოგიურ ძეგლს განადგურებას უქადდა. ამ ამბავმა კიდევ ერთხელ მიიქცია არქეოლოგთა ყურადღება და დააჩქარა გეგმაზომიერი გათხრების დაწყება მცხეთაში. სამთავროს ველის დაზიანებული სამაროვნის საკითხი განიხილეს „ენიმიკის“ სამეცნიერო საბჭოს სხდომაზე და მისი არქეოლოგიური შესწავლა გადაწყდა. ამის საფუძველზე შეიქმნა და 1938 წლის 27 ოქტომბერს მუშაობას შეუდგა „მცხეთა-სამთავროს არქეოლოგიური ექსპედიცია“, თოთხმეტი კაცის შემადგენლობით. არქეოლოგიური ექსპედიციის ხელმძღვანელად დაინიშნა ივ. ჯავახიშვილი. იგი ჩვეული პასუხისმგებლობით და ენერგიით შეუდგა საექსპედიციო საქმიანობას.

მცხეთის არქეოლოგიური ექსპედიციის ყველა მეცნიერ-თანამშრომლის შრომის შედეგია, დღეს, საყოველთაოდ ცნობილი, უდიდესი მეცნიერული მნიშვნელობის აღმოჩენები. ესენია ნაგებობები, სამარხები და სხვადასხვა დანიშნულების ნივთები, რომლებიც საქალაქო ცხოვრების მაღალ დონეზე მიგვანიშნებს იმ ეპოქის საქართველოში. მცხეთის არქეოლოგიური ექსპედიცია პროფესიული საველე არქეოლოგიური დაოსტატების სკოლად

იქცა. აქ არქეოლოგიურ და საველე-საექსპედიციო საქმიანობაში მრავალი ქართველი არქეოლოგი გამოიწრო. მცხეთის არქეოლოგიური ექსპედიციის სამეცნიერო მუშაობის იმ დროინდელი ეტაპის შეჯამება იყო 1955 წელს გამოცემული მონოგრაფიული ნაშრომი — მცხეთა I (არმაზისხევის არქეოლოგიური ძეგლები).

1936-40 წლებში ხრამჭვისის წყალსაცავის მშენებლობასთან დაკავშირებით წალკის რაიონში, თრიალეთში მდიდრული ყორღანები გაითხარა. აქ ბრინჯაოს ხანის შესანიშნავი ძეგლების მთელი წყება აღმოჩნდა, რომელიც „თრიალეთული კულტურის“ სახელით არის დღეს ცნობილი. თრიალეთის და საერთოდ საქართველოს არქეოლოგიური მასალის შესწავლის საფუძველზე არქეოლოგმა ბ.კუფტინმა კიდევ ერთხელ დაადასტურა, რომ ქართველთა კულტურის უძველესი ფესვები ადგილობრივ-ავტოქტონურია.

1941 წელს საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმში გაიხსნა არქეოლოგიური გამოფენა — „თრიალეთი და მცხეთა — უძველესი ქართული კულტურის კერები“. ეს მცხეთის და თრიალეთის ბრწყინვალე არქეოლოგიური მასალის პირველი საყოველთაო-საზოგადოებრივი ჩვენება იყო. მოწყობილი გამოფენა ქართული არქეოლოგიის ერთ-ერთი მესვეურის სიმონ ჯანაშიას ენერგიული ორგანიზაციული ძალისხმევის შედეგი იყო. ივ. ჯავახიშვილის გარდაცვალების შემდეგ ს. ჯანაშიაზე გადავიდა საქართველოში არქეოლოგიური სამუშაოების საერთო ორგანიზაციული ხელმძღვანელობა. შემდეგ კი, ეს საქმე ნ. ბერძენიშვილმა იტვირთა. ჯერ კიდევ „ენიმკის“ ინსტიტუტის შექმნისას არქეოლოგიის განყოფილებას დაუსახეს არქეოლოგიური კვლევის სამეცნიერო-საორგანიზაციო გეგმა, რომლის მიხედვითაც შემდგომში სამუშაოები საქართველოს ყველა კუთხეში ჩატარდა.

საქართველოს ტერიტორიაზე გეგმაზომიერმა არქეოლოგიურმა კვლევამ განსაკუთრებით ფართო მასშტაბი გასული საუკუნის ორმოცდაათიან წლებში მიიღო. ამ დროისათვის გათხრები ჩატარდა გრემში, რუსთავში, დმანისში, ხოვლეში, ბაკურციხეში, უჯარმაში, ნადარბაზევში, თბილისში, საგარეჯოში, თეთრწყაროში, ბოლნისში, გუდარეხში, სამშვილდეში, ურბნისში, ვაშნარში, ეშერაში, ტყვიავში, გელათში, სკანდაში, შორაპანში, კლდეეთში,

იაშთხვაში, საკაჟიაში, საგვარჯილეში, ოდიშში, თეთრამინაში, საკაოში, საჩხერეში, ბრილში, ანაკლიაში, დაბლაგომში, ქობულეთ-ფიჭვნარში, ურეკში, ყულევში, ბიჭვინთაში, გეგუთში, სოხუმში და სხვ. ჩამოთვლილი არქეოლოგიური ძეგლებიდან მომდინარე მასალის განზოგადების საფუძველზე 1959 წელს საქართველოს არქეოლოგიის საუნივერსიტეტო სახელმძღვანელო გამოიცა.

1941 წელს ენის, ისტორიისა და მატერიალური კულტურის ინსტიტუტიდან ცალკე გამოყვეს ისტორიის ინსტიტუტი, რომელიც 1943 წლიდან ივ. ჯავახიშვილის სახელს ატარებს. შესაბამისად, „ენიმკი“-ში მომუშავე არქეოლოგები ჩაირიცხნენ ისტორიის ინსტიტუტში, რომელსაც 1964 წლიდან საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის ივ. ჯავახიშვილის სახ. ისტორიის, არქეოლოგიის და ეთნოგრაფიის ინსტიტუტი ეწოდა. ისტორიის ინსტიტუტს „ენიმკისაგან“ გამოყოფისას არქეოლოგიის მხოლოდ ერთი განყოფილება ჰქონდა. ამ განყოფილების ბაზაზე ინსტიტუტში შემდგომ არქეოლოგიის სექტორი შეიქმნა, რომელშიაც უკვე რამდენიმე არქეოლოგიური განყოფილება გაერთიანდა.

საქართველოს სხვადასხვა კუთხეში ფართოდ გაშლილ ახალმშენებლობებთან დაკავშირებით გაიზარდა მოთხოვნილება სასწრაფო გადაუდებელ არქეოლოგიურ სამუშაოებზე. ამიტომ 1977 წელს პროფ. ოთარ ლორდქიფანიძის ძალისხმევით ისტორიის, არქეოლოგიისა და ეთნოგრაფიის ინსტიტუტთან ჩამოყალიბდა — არქეოლოგიური კვლევის ცენტრი (შემოკლებით — აკც). არქეოლოგიური კვლევის ცენტრის ძირითადი სამეცნიერო უჯრედები იყო: პალეოლითის, ბრინჯაო-ადრერკინის, ანტიკური ხანის იბერია-კოლხეთის, შუა საუკუნეების, ინტერდისციპლინარული კვლევის დანაყოფები. ხსენებული სტრუქტურული დანაყოფების საშუალებით არქეოლოგიურ კვლევის ცენტრში მუშავდებოდა საქართველოს არქეოლოგიის კარდინალური პრობლემები. კერძოდ, საქართველოს არქეოლოგიურ ძეგლთა სტატისტიკურ-ტიპოლოგიური დახასიათება-კლასიფიკაცია; ადამიანის თავდაპირველი განსახლება საქართველოს ტერიტორიაზე; მწარმოებლური ეკონომიკის ჩასახვა-განვითარება; ქართველთა ეთნოგენეზი; ბრინჯაოს და რკინის მეტალურგია; პოლიტოგენეზი საქართველოს ტერიტორიაზე

(იბერია, კოლხეთის სამეფოები); პალეოურბანისტიკა; არქეოლოგიური კულტურა და სოციალურ-ეკონომიკური სტრუქტურები; ძველი კულტურების ურთიერთობები გარე სამყაროსთან; საომარი იარაღი; ხელოსნური წარმოება და ვაჭრობა; სამონეტო მიმოქცევა; შუა საუკუნეების ქალაქები და სხვ.

არქეოლოგიური კვლევის ცენტრში მიმდინარეობდა ცალკეული არქეოლოგიური არტეფაქტების კომპლექსური შესწავლა და საძიებო სისტემების შექმნა. ინტერ-დისციპლინარული კვლევის ლაბორატორიაში ხორციელდება რენდგენულ-სპექტრული, ქიმიური, მეტალოგრაფიული, არქეომაგნიტური, პალეობოტანიკური, პალეოზოოლოგიური, პალეოდენდროლოგიური და სხვა ანალიზები; ხდება არქეოლოგიური ნივთების კონსერვაცია. ცენტრში მიმდინარეობდა აეროფოტოგადაღებების არქეოლოგიური დეშიფრირება. 1985 წლიდან ტარდება წყალქვეშა არქეოლოგიური კვლევები საქართველოს შავიზღვისპირეთსა და ტბა პალიასტომში. ჰიდროარქეოლოგიურად შესწავლილია ბიჭვინთის, სოხუმის, ანაკლიის, ფოთის, ციხისძირის შელფები.

არქეოლოგიური კვლევის ცენტრი სადღეისოდ იწოდება – **საქართველოს ეროვნული მუზეუმის ოთარ ლორთქიფანიძის არქეოლოგიის ცენტრი**. ის ამჟამად არქეოლოგიური კვლევა-ძიების მთავარ დაწესებულებას წარმოადგენს საქართველოში. მისი მეცნიერ-თანამშრომლები არქეოლოგიურ გათხრებს აწარმოებენ საქართველოს ყველა კუთხეში. ამ გათხრების მოკლე ანგარიშები ყოველწლიურად იბეჭდება კრებულში „საველე არქეოლოგიური კვლევა-ძიება“.

ამჟამად მიმდინარე არქეოლოგიური კვლევა-ძიების შედეგად შესწავლილია საქართველოს თითქმის ყველა კუთხე.

თანამედროვე ქართული არქეოლოგიის დიდ წარმატებად უნდა ჩაითვალოს საქართველოს სამხრეთ-აღმოსავლეთ ნაწილში, დმანისის ნაქალაქარის ქვედა ფენებში ჰომინიდების თავის ქალების აღმოჩენა. მათი ასაკი 1,8 მილიონი წლითაა განსაზღვრული. აქვე, თავის ქალებთან დადასტურდა ქვის პრიმიტიული იარაღები და მრავალფეროვანი პალეოფაუნისტური და პალეობოტანიკური მასალა. დმანისში არქეოლოგიურად შესწავლილი უძველესი ადა-

მიანების ნაშთები ჰომოერექტუსის ტიპს მიეკუთვნება და ტრანსკავკასია წარმოადგენს ჰომინიდების ევროპაში გავრცელების ერთ-ერთ უძველეს კერას.

სადღეისოდ საქართველოს ტერიტორიაზე მიკვლეულია 350-ზე მეტი პალეოლითური პერიოდის სადგომი. მათ შორის მნიშვნელოვანი სტრატოფიცირებული სადგომებია – კუდარო I, კუდარო II, ნონა, ნოფი, ჯრუჭულა, ორთვალა, აფიანჩა, საკაჟია, ედანი, ქვაჭარა, დარკვეთი, საგვარჯილე, თეთრი მღვიმე და სხვ. რომლებიც შავიზღვისპირეთში, რიონ-ყვირილას ხეობაში, ჯავახეთის პლატოზე, ქვემო ქართლში მდებარეობენ. ამ ძეგლებზე გამოვლენილმა ქვისა და ოსტეოლოგიურმა მონაცემებმა საინტერესო მასალა მოგვცა პალეოლითის ეპოქის ადამიანის ცხოვრების შესახებ. ამ მასალაზე დაყრდნობით შეიძლება ითქვას, რომ საქართველოს ტერიტორიაზე პალეოლითის პერიოდის უძველესი საფეხურიდან დაწყებული ადრე სამინათმოქმედო კულტურის ჩათვლით ადამიანის ცხოვრების უწყვეტი სურათი დასტურდება. საქართველოს ზედაპალეოლითურ არქეოლოგიურ ძეგლებში გარკვეულად შეიმჩნევა მსგავსება მესოპოტამიისა და სირია-პალესტინის სინქრონულ ძეგლებთან.

ნეოლითის ანუ ახალი ქვის ხანის არქეოლოგიური ძეგლები სადღეისო კვლევა-ძიების შედეგად მრავლადაა აღმოჩენილი საქართველოს ტერიტორიაზე. კერძოდ, ანასეული, პალური, დარკვეთი, ხორში, ჩხორთოლი და სხვ. ამ ძეგლების სულ გვიანდელ ეტაპს ძვ. წ. VI ათასწლეულით ათარიღებენ. ამ ეტაპის სამოსახლოებზე უკვე გვხვდება სასოფლო-სამეურნეო იარაღები – ნამგლის ჩასართები, სასრეს-საფქვავეები და სხვ. ეს არტეფაქტები კი მიანიშნებენ იმაზე, რომ იმდროინდელი მცხოვრებლები უკვე მიწათმოქმედება-მესაქონლეობაზე გადავიდნენ. ეს კი საზოგადოებაში მიმდინარე კარდინალურ ძვრებზე მიგვანიშნებს. ამ პროცესის ბოლო ფაზა გამოკვეთილად ჩანს ძვ. წ. IV ათასწლეულის საქართველოს ტერიტორიაზე აღმოჩენილ ადრესამინათმოქმედო კულტურის ძეგლებზე.

ქვემო ქართლის ძვ. წ. V-IV ათასწლეულის სამოსახლოთა არქეოლოგიური კვლევის საფუძველზე აღმოჩნდა უძველესი ადგი-

ლობრივი სამინათმოქმედო საზოგადოება, რომელთა ცხოვრების ეკონომიკურ საფუძველს წარმოადგენდა მარტივ მორწყვაზე დამყარებული მიწათმოქმედება და მასთან ერთად მეცხოველეობაც. ეს არქეოლოგიური ძეგლებია – არუხლო I – IV, შულავერის გორა, იმირის გორა, ხრამის დიდი გორა და სხვ. მათი გათხრებისას აღმოჩნდა ალიზით აშენებული ნაგებობანი, სამეურნეო სათავსები, მრავალფეროვანი კერამიკა, ქვისა და ძვლის იარაღები (ძირითადად სამინათმოქმედო დანიშნულების). აქვე დადასტურდა მრავალფეროვანი პალეობოტანიკური მასალა – ხორბალი, ღომი, ქერი.

ძვ.წ. IV ათასწლეულის მეორე ნახევრიდან იწყება ახალი ეტაპი ადგილობრივი საზოგადოების განვითარებაში. ეს ეტაპი საქართველოს სამეცნიერო ლიტერატურაში „მტკვარ-არაქსის კულტურის“ სახელით იხსენიება. ეს არქეოლოგიური კულტურა ვრცელდება ტრანსკავკასიაში, ჩრდილო-აღმოსავლეთ კავკასიაში, აღმოსავლეთ ანატოლიაში, ჩრდილოეთ ირანში და საკმაოდ ვრცელ ტერიტორიას მოიცავს. საქართველოში ამ კულტურის კლასიკურ ძეგლებად მიჩნეულია – საჩხერის ყორღანები, ქვაცხელები, ხიზანანთ გორა, ამირანის გორა, ილტო, სამშვილდე, კოდა, ჟინვალის ნამოსახლარი, ღმახევისთავი, დილომი და ა.შ. „მტკვარ-არაქსული კულტურა“ თანამედროვე სამეცნიერო გამოკვლევებით განვითარებული მიწათმოქმედ-მესაქონლეთა საზოგადოების კულტურადაა მიჩნეული. მასში უკვე ძვ. წ. III ათასწლეულის პირველი ნახევარიდან აღინიშნება მეტალურგიის გამოყოფა ცალკე დარგად.

წარმატებით მიმდინარეობს საქართველოში ძვ. წ. III ათასწლეულის დასასრულის და II ათასწლეულის პირველი ნახევრის ანუ შუა ბრინჯაოს პერიოდის არქეოლოგიური შესწავლა, რასაც საფუძველი დაედო თრიალეთის ბრწყინვალე ყორღანული კულტურის აღმოჩენით. ასეთივე არქეოლოგიური მონაცემები დადასტურდა დმანისის რ-ნში გომარეთის პლატოზეც. გასული საუკუნის 70-80-იან წლებში ამ კულტურის ახალი კერები დადასტურდა – მცხეთაში, კახეთში და სხვ. აქ არქეოლოგიური გათხრებისას აღმოჩნდა – ხის ძელებით ნაგები სამარხი ნაგებობები, მდიდრული არტეფაქტები: დასაკრძალავი ეტლები, ოქროსა და ვერცხლის სამკაულები, ბრინჯაოს იარაღი, შავად ნაპრიალები კერამიკა.

უახლესი გამოკვლევებით ძვ. წ. II ათასწლეულის მეორე ნახევარი საქართველოს ტერიტორიაზე აღინიშნება სანარმოო ძალების, პირველ რიგში, ბრინჯაოს მეტალურგიის დაჩქარებული განვითარებით, მინათმოქმედების კიდევ უფრო აღმავლობით და პროტოურბანისტული ცივილიზაციის წანამძღვრების გამოჩენით. ამ ტიპის ძეგლების კვლევა სათავეს იღებს მცხეთის სამთავროს გათხრებიდან.

საქართველოს ტერიტორიაზე მრავლადაა აღმოჩენილი გვიანბრინჯაო-ადრერკინის პერიოდის არქეოლოგიური ძეგლები – სამოსახლოები, სამაროვნები, სამლოცველოები, მეტალურგიული და კერამიკული ნარმოების ნაშთები. ამ პერიოდის ძეგლები აღნუსხული და ნაწილობრივ გათხრილ-გამოკვლეულია: შიდა ქართლში, ცენტრალური კავკასიონის სამხრეთ კალთაზე, ივრისა და არაგვის ხეობებში, ქვემო ქართლში, მესხეთ-ჯავახეთში, კახეთში, კოლხეთში, სვანეთში, რაჭაში და ა.შ.

გვიანბრინჯაო-ადრერკინის პერიოდის მსხვილი დასახლება, რომელიც პროტოქალაქური ტიპის დასახლებას ჰგავს, აღმოჩენილია თბილისთან, დილომში – „თრელი გორები“. მისი არქეოლოგიური გათხრები დღესაც მიმდინარეობს.

ქართველმა არქეოლოგებმა გარკვეულწილად წარმატებას მიაღწიეს რკინის მეტალურგიის შესწავლისას, საქართველოს ტერიტორიაზე რკინის ნარმოების დაწყება არქეოლოგიური მონაცემების საფუძველზე ძვ. წ. XIV ს-დან ჩანს, ხოლო მისი ფართოდ ათვისება ძვ. წ. VIII ს-დან ივარაუდება. საქართველოს ტერიტორიაზე ამ პერიოდის რკინის ნარმოების ასეულობით ფაქტია გამოვლენილი, რკინის გამოსადნობი ქურის, წიდეების და მადნეულის სახით. ეს არტეფაქტები არქეოლოგიურად აღმოჩენილია – პალურში, ნიგვზიანში, ურეკში, მერხეულში, ბრილში და სხვ. ძვ.წ. VIII-VII სს. დასავლეთ საქართველოს არქეოლოგიურად შესწავლილ ძეგლებზე დადასტურებულია რკინის სასოფლო-სამეურნე და საომარი იარაღების საოცარი სიმრავლე.

კლასიკურ ეპოქაში ძველი საქართველოს ტერიტორიაზე პოლიტიკური ჰეგემონობა კოლხეთისა და იბერიის (ქართლის) სამეფოებმა მოიპოვეს (ორივე ეს სამეფო ბერძნულ-რომაული

და ქართული წერილობითი წყაროებით კარგად არის ცნობილი), რომელთა ადგილსა და საფუძველზე წარმოიქმნა ერთიანი სახელმწიფო – საქართველო.

სწორედ კლასიკური ეპოქის ამ სამეფოთა შესწავლის საქმეში ქართველმა არქეოლოგებმა მიაღწიეს გარკვეულ წარმატებებს. დღესდღეობით არქეოლოგიურად შესწავლილია ქართულ და ბერძნულ წყაროებში არაერთგზის დაფიქსირებული ნაქალაქარები, კერძოდ: მცხეთა-არმაზციხე, ნასტაკისი, უფლისციხე, ძალისი, სარკინე, შორაპანი, ბიჭვინთა, აფსაროსი და სხვ. ამავე პერიოდის ძეგლებია – სამადლო, ციხიაგორა, ვანი, ეშერი, ქობულეთი-ფიჭვნარი, საირხე, საქორქიო, სოხუმი-დიოსკურია, ოჩამჩირე და სხვ. ამ არქეოლოგიური ძეგლების უმეტესობას ურბანიზაციისათვის დამახასიათებელი ნიშნები აქვთ. კერძოდ, თავდაცვითი კედლები, აკროპოლისი, კრამიტით გადახურული და თლილი ქვით ნაგები საზოგადოებრივი და საკულტო შენობები, აბანოები.

ქართველი არქეოლოგების მრავალწლიანი ძალისხმევით ბერძნულ-რომაული წერილობითი წყაროების კოლხეთი გამოჩნდა როგორც რეალური ქვეყანა თავისი სახელმწიფოებრივობით, განვითარებული მინათმოქმედებით, ქალაქებით, მრავალმხრივი ხელოსნური წარმოებით, საომარი იარაღებით, თავისებური კერამიკით, ტორევიტიკით, ოქრომჭედლობით, მონეტებით, არქიტექტურით და სხვ.

ზემოთ ნახსენები არქეოლოგიური ძეგლებიდან მომდინარე არტეფაქტები ძირითად წყაროდ იქცა საქართველოს ისტორიის ისეთი პირველხარისხოვანი სამეცნიერო საკითხების შესწავლისას, როგორიცაა არქაულ-კლასიკური პერიოდის საქართველოს საზოგადოების სტრატეგიკაცია, სამოსახლოების და ქალაქების ტოპოლოგიურ-ფუნქციური კლასიფიკაცია, სავაჭრო-ეკონომიკური და კულტურული ურთიერთობები გარესამყაროსთან, ხელოსნური წარმოება, მინათმოქმედება, ფულადი მიმოქცევა, იდეოლოგია, ხელოვნების ნიმუშების კვლევა, არქიტექტურა და სხვ.

საქართველოს შუა საუკუნეების არქეოლოგიური ძეგლები სხვა პერიოდის ძეგლებთან შედარებით უფრო მრავალია. ქართველმა

არქეოლოგებმა შეისწავლეს შუა საუკუნეების ნაქალაქარები, ნასოფლარები, ციხესიმაგრეები, წარმოების ნაშთები, საკულტო ხუროთმოძღვრება, სარწყავი და სანიტარული სისტემები. მიმდინარეობს კონკრეტული არტეფაქტების კვლევა – კერამიკა, ლითონი, მინა, სამკაული, იარაღი, ნუმიზმატიკური მასალა და სხვ.

გასული საუკუნის 60-70 -იან წლებიდან მოყოლებული ფართო საველე კვლევითი სამუშაოები მიმდინარეობს შუა საუკუნეების არქეოლოგიურ ძეგლებზე: თბილისში, რუსთავში, უჯარმაში, ვარდციხეში, ჟინვალში, სოფ. კაზრეთში, სოფ. მთისძირში (ვანის რ-ნ), ბალიჭში, დმანისში, ახალქალაქში (ჯავახეთის რ-ნ), გავაზში, თელავში, ფოთში (პალიასტომის ტბასთან) და სხვ.

არქეოლოგიური კვლევის ცენტრის და ამჟამად ოთ. ლორთქიფანიძის არქეოლოგიის ცენტრის წინამორბედი დაწესებულებების არქეოლოგთა ნაშრომები ქვეყნდებოდა ჯერ „ენიმკის მოამბეში“, მერე „ისტორიის ინსტიტუტის შრომებში“ და კრებულ „მიმომხილველში“, ხოლო 1955 წლიდან ქართველ არქეოლოგებს უკვე ცალკე სისტემატური კრებული აქვთ — „მასალები საქართველოს და კავკასიის არქეოლოგიისათვის“. შემდგომ წლებში დაარსდა და სერიულად გამოიცა სხვა არქეოლოგიური კრებულებიც: „საქართველოს არქეოლოგიის საკითხები“, „ვანი“, „დიდი პიტიუნტი“, „მცხეთა“, „თბილისი“, „კავთისხევის არქეოლოგიური ძეგლები“, „ივრის ხეობის არქეოლოგიური ძეგლები“, „არქეოლოგიური კვლევა-ძიება საქართველოს ახალმშენებლობებზე“, „კახეთის არქეოლოგიური ექსპედიციის შრომები“, „ჟინვალის ექსპედიციის შრომები“, „ძიებანი საქართველოს არქეოლოგიაში“, „იბერია-კოლხეთი“ (კლასიკური და ადრემედიევური პერიოდის კვლევები), „კავკასიის არქეოლოგია“ (რუსულ ენაზე), „ქართული არქეოლოგიის ჟურნალი“ (ინგლისურ ენაზე) და სხვ.

საქართველოს ტერიტორიაზე აღმოჩენილი არქეოლოგიური მასალების საცავი დღევანდელი საქართველოს ეროვნული მუზეუმი, რომელიც ქვეყნის უძველესი სამეცნიერო-საგანმანათლებლო ცენტრია. აქვეა სპეციალური სარესტავრაციო განყოფილება, სადაც არქეოლოგიური მასალის რესტავრაცია-

კონსარვაცია მიმდინარეობს. მუზეუმი ხელს უწყობს ახალ აღმოჩენილ არქეოლოგიურ ძეგლთა დაცვას და პოპულარიზაციას.

არქეოლოგიურ კვლევას ახორციელებენ აგრეთვე რეგიონული ინსტიტუტები. ასეთებია დ. გულიას სახელობის აფხაზეთის ენის და ისტორიის, ქ. ცხინვალის სამეცნიერო-კვლევითი, ქ. ბათუმის სამეცნიერო-კვლევითი ინსტიტუტები. ამ დაწესებულებებში საგანგებო არქეოლოგიური უჯრედებია შექმნილი.

საქართველოს ტერიტორიაზე წარმოებული არქეოლოგიური სამუშაოების ერთიან ზედამხედველობა-კოორდინაციას საქართველოს კულტურის სამინისტროსთან არსებული არქეოლოგიური კომისია ახდენს, რომელიც ქვეყნის სახელით იძლევა გათხრების ნებართვას. ნებართვის გარეშე საქართველოს ტერიტორიაზე არქეოლოგიური გათხრები აკრძალულია და ისჯება კანონით (იხ. „საქართველოს კანონი კულტურული მემკვიდრეობის დაცვის შესახებ“ და „საქართველოს სისხლის სამართლის კოდექსი“ მუხლი 257).

საქართველოს არქეოლოგთა ყველა თაობის წვლილი და დამსახურებაა თანამედროვე ქართველოლოგიის ერთ-ერთი უმნიშვნელოვანესი დარგის — ქართული არქეოლოგიის — საყოველთაოდ ცნობილი წარმატებები. არქეოლოგიური კვლევის შედეგად საქართველოს ტერიტორიაზე დადასტურებულია ადამიანის განვითარებისა და ცხოვრების ამსახველი ყველა საფეხურის ძეგლები ქვის ხანიდან მოყოლებული შუა საუკუნეების ჩათვლით. ამ წარმატებების უტყუარი მოწმობაა რამდენიმე ათასი სამეცნიერო სტატია და მონოგრაფია, რომლებიც ქართველმა არქეოლოგებმა გამოაქვეყნეს.

ბიბლიოგრაფია:

- არქეოლოგიური კვლევის ცენტრის ბიბლიოგრაფია 1977-1996 (რედ. დ. კაჭარავა), თბ. 1997.
- აფაქიძე ან., გობეჯიშვილი გ., კალანდაძე ალ., ლომთათიძე გ., მცხეთა (არქეოლოგიური კვლევა-ძიების შედეგები), ტ. I, თბ., 1955.
- ბაქრაძე დ., ისტორია საქართველოსი, ტფილისი, 1889.
- გამყრელიძე გ., კოლხეთი (კულტურულ-ისტ. ნარკვევი), გამომც. „ლოგოსი“, თბ., 2002.
- გამყრელიძე გ., ფირცხალავა მ., ყიფიანი გ., ძველი საქართველოს სამხედრო ისტორიის საკითხები (გარემო, წერილობითი წყაროები, პოლიტიკური სიტუაცია, ფორტოფიკაცია, შეიარაღება), გამომც. „არტანუჯი“, თბ. 2005.
- იბერია-კოლხეთი, ჟურნ. (საქართველოს კლასიკური და ადრე მედიევური პერიოდის არქეოლოგიური კვლევანი), თბ. 1 (2003), 2 (2005), 3 (2007), 4 (2008).
- ლომთათიძე გ., საქართველოს მოსახლეობის კულტურა და ყოფა I- XIII სს. თბ., 1977.
- ლორთქიფანიძე ოთ., ძველი ქართული ცივილიზაციის სათავეებთან, თსუ-ს გამომც. თბ. 2002.
- მაისურაძე ბ., ფანცხავა ლ., შილდის სამლოცველო, თბ. 1984.
- ოქრომრავალი კოლხეთი, საქართველოს ეროვნული მუზეუმის გამომცემა, თბ., 2005.
- საქართველოს არქეოლოგია (რედ. ოთ. ლორთქიფანიძე), ტ. I, თბ., 1991.
- საქართველოს არქეოლოგია (რედ. ოთ. ჯაფარიძე), ტ. II, თბ., 1992.
- ჯაფარიძე ოთ., საქართველოს ისტორიის სათავეებთან, თბ., 2003.
- ჯაფარიძე ოთ., ქართველი ერის ეთნოგენეზის სათავეებთან, გამომც. „არტანუჯი“ თბ. 2006.
- Braund, D.,** *Georgia in Antiquity 550 BC – AD 562.* Clarendon Publisher, Oxford, 1994.
- Gamkrelidze, G.** *Hydroarchaeology in the Georgian Republic,* The International Journal of Nautical Archaeology, NY-London. 1992, 21, №2, pp. 101-129.
- Journal of Georgian Archaeology,** Centre for Archaeological Studies Publisher, Tb., 2004, #1 (see **BIBLIOGRAPHY**)
- Kacharava, D.,** **BIBLIOGRAPHY,** *Georgian Archaeological Literature in 1976-1986,* Dialogues d'histoire ancienne, Paris 1987, #13, pp 275-312.
- Kiguradze, T.,** *Neolitische Siedlungen von Kvemo Kartli, Georgien,* München, 1986.
- Le Pont-euxin vu par les Grecs,** (ed. Ot. Lordkipanidze), Centre de Recherches d'Histoire Ancienne, vol. 100, Paris, 1990.
- Lordkipanidze, Ot.,** *Archäologie in Georgien von der Altsteinzeit bis zum Mittelalter,* Weinheim, 1991.
- National Treasure of Georgia,** ed. Or.Soltes, P.Wilson Publisher, NY-London, 1999.
- Pizchelauri, K.** *Watten der Bronzezeit aus Ost-Georgien,* Archäologie in Eurasien, B.4, Göttingen, 1997.
- Гамкrelидзе, Г.** *К археологии долины Фасиса.* изд. «Мецниереба», Тбилиси, 1993 г.
- Куфтин Б.,** *Археологические раскопки в Триалети,* Тб. 1941.
- Хахутайшвили Д.,** *Производство железа в древней Колхиде,* Тб. 1987.

ტარსულეკი

არქეოლოგიური გათხრები
სოფ. მთისძირში (ვანის რ-ნი),
ადგიუმილებს გორის აღმოსავლეთი
ტერასა; თარიღი – ძვ.წ. IV ს.;
არქეოლოგი გ. გამკრელიძე.

Archaeological excavations in the village
of *Mtisdzir*, *Vani* district. *Imereti*; Eastern
terrace of *Adeishvili* hill; Date – 4th c.B.C.;
Archaeologist G. Gamkrellidze.

შაორის მთის პლატოს ნაგებობების ჩრდილოეთი კედელი; აღმოჩნდა ფარაგნის ტბასთან; თარიღი – ბრინჯაოს პერიოდი; არქეოლოგი გ. ნარიმანიშვილი.

Northern wall of the structure on the *Shaori* mountain plateau , discovered near *Paravani* lake, *Javakheti*; Date – Bronze Age; Archaeologist G. Narimanishvili.

არქეოლოგიური გათხრები სოფ. ჯინისში (ნაკის რ-ნი); თარიღი – ძვ.წ. XVIII; არქეოლოგი გ. ნარიმანიშვილი.

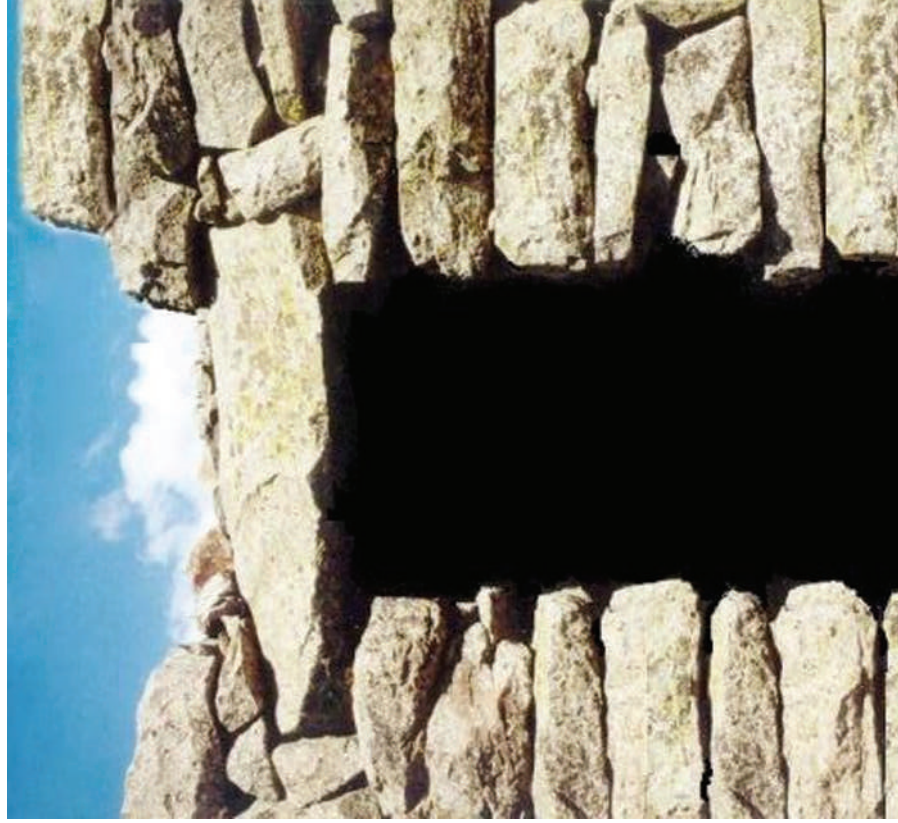
Archaeological excavations in the village of *Jinisi*, *Tsalka* district, *Trialeti*; Date - 17th c. B. C.; Archaeologist G. Narimanishvili.

სამარხი № 5; აღმოჩნდა
საფარ-ხარაბში (ნალკის
რ-ნი); თარიღი – ძვ.წ. XV ს.;
არქეოლოგი გ. ნარიმანიშვილი.

Grave № 5; discovered in the village
of *Safar-Kharaba*, *Tsalika* district;
Date - 15th c. B. C.; Archaeologist
G. Narimanishvili.

აბულის მთის ნაგებობების კომპლექსის ფოტოკარი;
აღმოჩნდა ფარავნის ტბასთან; თარიღი – ბრინჯაოს
პერიოდი; არქეოლოგი გ. ნარიმანიშვილი.

The gate of *Abuli* mountain structure complex; discovered
near *Paravani* lake; Date – Bronze Age; Archaeologist
G. Narimanishvili.

სამარხი № 10; აღმოჩნდა საფარ-ხარაბაში (წალკის რ-ნი); თარიღი – ძვ.წ. XV-XIV სს.; არქეოლოგი გ. ნარიმანიშვილი.

Grave № 10; discovered in the village of *Safar-Kharaba*, *Tsalka* district; Date - 15th-14th c.c. B. C.; Archaeologist G. Narimanishvili.

ყორღანი; აღმოჩნდა ფარავნის ტბასთან; თარიღი – ძვ.წ. III ათასწ. პირველი ნახევარი; არქეოლოგი კ. კახიანი.
Kurgan; discovered near Paravani lake; Date – The first half of 3rd millennium B.C., Archaeologist K. Kakhiani.

ადეიშვილების გორის პლატოს ნაგებობა; აღმოჩნდა სოფ. მთისძირში (ვანის რ-ნი); თარიღი – ახ.წ. VI-VII სს.; არქეოლოგი გ. გამყრელიძე.

The building on Adeishvili hill plateau, discovered in the village of Mtsidziri, Vani district; Date – 6th - 7th cc.; Archaeologist G. Gamkrellidze.

ნამოსახლარი ბორცვი დიხა-
გუძუბა II; აღმოჩნდა სოფ.
ახაკლიაში (ზუგდიდის რ-ნი);
თარიღი – ძვ.წ. VII-IV სს.;
არქეოლოგი დ. მუსხელიშვილი.

Settlement-hill *Dikha-Gudzuba*
II, discovered in the village of
Anaklia, Zugdidi district; Date
- 7th-4th cc. B.C.; Archaeologist
D. Muskhelishvili.

ნაგებობათა კომპლექსი ვანის ნაქალაქარის ქვედა ტერასაზე; აღმოჩნდა ქ. ვანში; თარიღი – ძვ. წ. II-სს.; არქეოლოგები
ოთ. ლორთქიფანიძე, ნ. მათიაშვილი.

Structural complex on the lower terrace of Vani city-site, discovered in the t. Vani, Date – 2nd – 1st cc. B.C.; Archaeologists Ot. Lordkipanidze, N. Matiashevili.

წყალქვეშა არქეოლოგიური სამუშაოები ქ. სოხუმის ყურეში; სპეციალური გემი „ჰიდრობიოლოგი“.

Underwater Archaeological works in Sokhumi bay; especial ship "Hydrobiologist."

ჰიდროარქეოლოგიური სამუშაოები; სპეციალური კამერის ჩაშვება 100 მ-ზე. შავი ზღვის სუფსის კანიონი.

Lowering of especial camera during the hydro archaeological works, depth 100 m, *Supsa* canyon of Black sea.

ჰიდროარქეოლოგიური სამუშაოები ქ. ფოთთან, ტბა პალიასტომში,
„ნატეხების“ ნამოსახლარზე.

Hydro archaeological works near t. *Poti*, lake *Paliastomi*,
“*Natekhebi*” settlement.

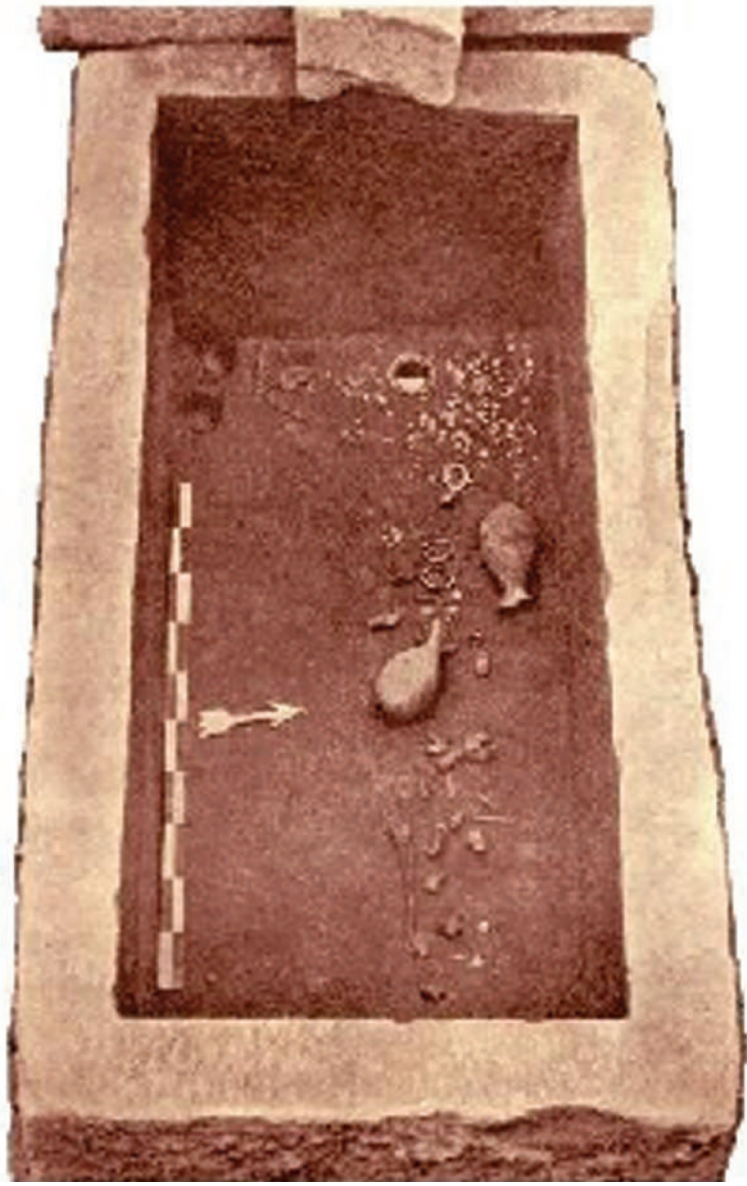

ჰიდროარქეოლოგიური კვლევა ფოთი-გრიგოლის შელფში.

Hydro archaeological works at *Poti-Grigoleti* shelf.

ნაგებობათა კომპლექსი ვანის ნაკალაქასის ქვედა ტერასაზე; აღმოჩნდა ქ. ვანში; თარიღი – ძვ.წ. II-| სს.; არქეოლოგი ოთ. ლორთქიფანიძე.
Structural complex on the lower terrace of Vani city-site, discovered in Vani; Date - 2nd - 1st cc. B.C.; Archaeologist Ot. Lordkipanidze.

არმაზისხევის № 7 სამარხი (ზედხედი), ერისთავთა სამაროვანი.; აღმოჩნდა ქ. მცხეთაში; თარიღი – ახ.წ. II-III სს.; არქეოლოგები
აღ. კალანდაძე, გ. ლომთათიძე.

Grave № 7; Armazikhevi, (view from above), the cemetery of Eristavis, discovered in .Mtskheta; Date – 2nd -3rd cc. A.D.; Archaeologists Al.Kalandadze,
G. Lomtadze.

ადეიშვილების გორის პლატოს
ნაგებობები (საერთო ხედი);
აღმოჩნდა სოფ. მისისიონში (ვანის
რ-ნი); თარიღი – ახ.წ. VI-VIII სს.;
არქეოლოგი გ. გამყრელიძე.

**Adeishvili hill plateau structural remains
(general view), discovered in the village
Mtisdziri, Vani district; Date – 6th- 8th cc.
A.D.; Archaeologist G. Gamkrelidze.**

აკლდამა; აღმოჩნდა ქ. მცხეთაში, რკინიგზის სადგურთან; თარიღი – ახ.წ. I ს.; არქეოლოგი ალ. კალანდაძე.

Tomb, discovered in *Mtskheta*, near the railway station; Date – 1st c. A.D.; Archaeologist Al. Kalandadze.

ლომის მცირე სკულპტურა; აღმოჩნდა სოფ. ნნორის №12 ყორღანში, კახეთი, ალაზნის ველი; ოქრო; თარიღი – ძვ.წ. 2300 ს.; არქეოლოგი
კ.ფიცხელაური, შ. დედაბრიშვილი; ინახება საქართველოს ეროვნულ მუზეუმში.

The statuette of lion; discovered in Tsnori kurgan № 12, Kakheti, Alazani valley; Golden; Date – 2300 c. B.C.; Archaeologist K. Pitikhelauri, Sh. Dedabrishvili;
Preserved in the National Museum of Georgia.

თასი ჭედური; აღმოჩნდა თრიალეთის №5
ყორღანში, ხალკის რ-ნი (ხალკის წყალსაცავი);
ვერცხლი; თარიღი – ძვ.წ. XVIII ს.; არქეოლოგი
ბ. კუფტინი; ინახება საქართველოს ეროვნულ
მუზეუმში.

Forged bowl; discovered in *Trialeti* kurgan № 5, *Isalka*
region (*Isalka* reservoir); Silver; Date - 18th c. B.C.;
Archaeologist B. Kuftin; Preserved in the National
Museum of Georgia.

შტანდარტის ნაწილი; აღმოჩნდა სოფ. ბრილის №12 სამარხში, ონის რ-ნი, რაჭა; ბრინჯაო; თარიღი – ძვ.წ. XVIII ს.; არქეოლოგი
გ. გობეჯიშვილი; ინახება საქართველოს ეროვნულ მუზეუმში.

The fragment of Standard; discovered in the village *Brili*, cemetery, grave № 12, *Oni* district, *Racha*; Bronze; Date- 18th c. B.C.; Archaeologist G. Gobejishvili;
Preserved in the National Museum of Georgia.

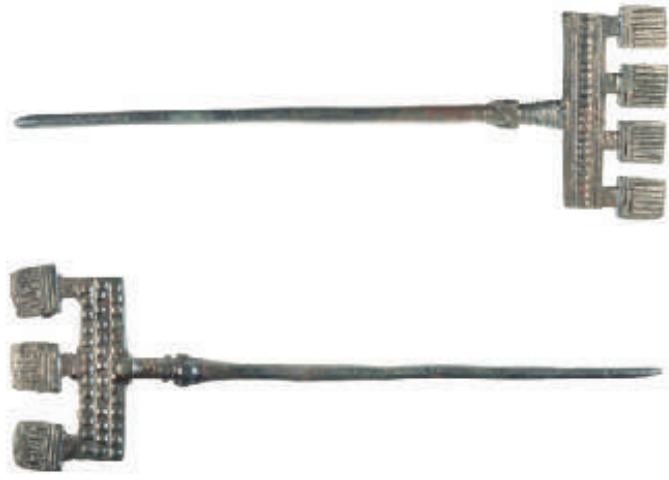

პექტორალი; აღმოჩნდა სოფ. მელაანის
№ 85 სამარხში, გურჯაანის რ-ნი,
კახეთი; პრინჯაო; თარიღი – ძვ.წ. XIV ს.;
არქეოლოგი კ. ფიცხელაური; ინახება
საქართველოს ეროვნულ მუზეუმში.

Pectoral; discovered in the v. *Melaani* cemetery,
grave № 85, *Gurjaani* district, *Kakheti*; Bronze;
Date 14th c. B.C.; Archaeologist K. Pitskhelauri;
Preserved in the National Museum of Georgia.

ყანნ-რიტონი; აღმოჩნდა სოფ. ბორნიდელებში, ბორჯომის რ-ნი; ანთიმონიანი ბრინჯაო; თარიღი – ძვ.წ. XIV ს.; არქეოლოგი ოთ. ღამბაშიძე; ინახება საქართველოს ეროვნულ მუზეუმში.

Rhython, discovered in the village *Bornigele*; *Borjomi* district; Bronze; Date – 14th c. B.C.; Archaeologist *Ot. Gambashidze*; Preserved in the National Museum of Georgia.

საკინძები; აღმოჩნდა სოფ. ჭითახევი, ბორჯომის რ-ნი; ბრინჯაო; თარიღი – ძვ.წ. XIII ს.; არქეოლოგი ოთ. ღამბაშიძე; ინახება საქართველოს ეროვნულ მუზეუმში.

Pins; discovered in the village *Chitakhevi*; *Borjomi* district; Bronze; Date – 13th c. B.C.; Archaeologist *Ot. Gambashidze*; Preserved in the National Museum of Georgia.

შტანდარტის ნაწილი; აღმოჩნდა ბერი კოლექციის №4 ყორღანში, შიდა ქართლი, მდ. მტკვრის მარცხენა ნაპირთან; ბრინჯაო; თარიღი – ძვ.წ. XV ს.; არქეოლოგი ალ. ჯავახიშვილი; ინახება საქართველოს ეროვნულ მუზეუმში.

The fragment of Standard; discovered in *Berikideebi kurgan* № 4, *Shida Kartli*; on the right side of the river *Mtkvari*; Bronze; Date – 15th c. B.C.; Archaeologist *Al. Javakhishvili*; Preserved in the National Museum of Georgia.

ცხვისთავიანი შტანდარტის ნაწილი; აღმოჩნდა სოფ. პრილის №31a სამარხში, ონის რ-ნი, მდ. რიონის სათავეებთან, რაჭა; პრინჯაო; თარიღი – ძვ.წ. II ათასწლეული; არქეოლოგი გ. გობეჯიშვილი; ინახება საქართველოს ეროვნულ მუზეუმში.

The fragment of sheep headed Standard, discovered in the village *Prili*, cemetery, grave № 31a, *Oni* district, *Racha*; Bronze; Date – 2nd millennium B.C.; Archaeologist G. Gobejshvili; Preserved in the National Museum of Georgia.

ბარის მცირე სკულპტურა; აღმოჩნდა სოფ. მცხეთისჯვარის № 82 სამარხში, ხაშურის რ-ნი, შიდა ქართლი; ზრინჯაო; თარიღი – ძვ.წ. VI ს.; არქეოლოგი ქ. დავითაშვილი; ინახება საქართველოს ეროვნულ მუზეუმში.

The statuette of bull, discovered in the village *Mtskhetsiyari* cemetery, grave № 82; *Khashuri* district, *Shida Kartli*; Bronze; Date -6th c. B.C.; Archaeologist K.Davitašvili; Preserved in the National Museum of Georgia.

ცხენებანი ეტლის მოდელი; აღმოჩნდა სოფ. გოხეში, დედოფლისწყაროს რ-ნი, კახეთი; პრინჯაო; თარიღი – ძვ. წ. VII-VI სს.; არქეოლოგი კ. ფიცხელაური; ინახება საქართველოს ეროვნულ მუზეუმში.

Model of the horse chariot; discovered in the village Gokhebi, Dedoplistkaro district, Kakheti; Bronze; Date – 7th-6th cc. B.C.; Archaeologist K. Pitshelauri; Preserved in the National Museum of Georgia.

მამაკაცის მცირე ფიგურა; აღმოჩნდა სოფ. მელაანში, გურჯაანის რ-ნი, კახეთი; ბრინჯაო; თარიღი – ძვ.წ. VII ს.; არქეოლოგი კ. ფიცხელაური; ინახება საქართველოს ეროვნულ მუზეუმში.

The figurine of a man; discovered in the village *Melaani*, *Gurjaani* district, *Kakheti*; Bronze; Date – 7th c. B.C.; Archaeologist K. Pitkhelauri; Preserved in the National Museum of Georgia.

მხედრის მცირე ფიგურა; აღმოჩნდა სოფ. ცაგერაში, ადგილ ჩიხაში, ცაგერის რ-ნი, ლეჩხუმი; ბრინჯაო; თარიღი – ძვ.წ. VII-VI სს.; არქეოლოგი ბ. კუფტინი; ინახება ქ. ცაგერის მხარეთმცოდნეობით მუზეუმში.

The figurine of a horseman; discovered in the village *Tsagera*, place *Chikhashi*, *Tsageri* district, *Lechkhumi*; Bronze; Date - 7th-6th cc. B.C.; Archaeologist B. Kuftin; Preserved in *Tsageri* Regional Museum.

ცული ინსიგნია; აღმოჩნდა სოფ. რენეში, კასპის რ-ში, შიდა ქართლი; ბრინჯაო; თარიღი – ძვ.წ. VII ს.; არქეოლოგი შ. ირემაშვილი; ინახება საქართველოს ეროვნულ მუზეუმში.

Axe insignia; discovered in the village *rene*, *Kaspi* district, *Shida Kartli*; Bronze; Date - 7th c. B.C.; Archaeologist Sh. Iremashvili.

შტანდარტის ნაწილი; აღმოჩნდა სოფ. სტეფანწმინდაში, ყაზბეგის რ-ში; ბრინჯაო; თარიღი – ძვ.წ. V ს.; არქეოლოგი ექ. თაყაიშვილი; ინახება საქართველოს ეროვნულ მუზეუმში.

The fragment of standard; discovered in the village *Stepantsminda*, *Kazbegi* district; Bronze; Date - 5th c. B.C.; Archaeologist E. Takaishvili; Preserved in the National Museum of Georgia.

ყან-რიტონი; აღმოჩნდა ნაბლა ლელეს მდიდრულ სამარხში, სოფ. მთისძირში, ვანის რ-ნი; ვერცხლი; თარიღი – ძვ.წ. IV ს.; რეკონსტრუქცია არქეოლოგ გ. გამკრელიძისა; ინახება ოთ. ლორთქიფანიძის სახ. ვანის არქეოლოგიურ მუზეუმში (საკართველოს ეროვნული მუზეუმი).

Ryhton; discovered in the rich burial of *Tsabla-gele*, village *Mtisdziri*, *Vani* district; Silver; Date – 4th c. B.C.; Reconstruction of archaeologist G. Gamkrelidze; Preserved in *Ot. Lordkipanidze Vani* Archaeological museum (National Museum of Georgia).

ე.წ. სხივანა საყურე; აღმოჩნდა ნაბლა ღელეს მდიდრულ სამარხში, სოფ. მთისძირში, ვანის რ-ნი; ოქრო, ელექტრუმი; თარიღი – ძვ.წ. IV ს.; შემთხვევითი აღმოჩენა; ინახება ოთ. ლორთქიფანიძის სახ. ვანის არქეოლოგიურ მუზეუმში (საქართველოს ეროვნული მუზეუმი).

Ear-ring; discovered in the rich burial of *Tsablagele*, village *Mtsidziri*, *Vani* district; Gold, Electrum; Date – 4thc. B.C.; casual find; Preserved in *Otar Lordkipanidze Vani* Archaeological museum (National Museum of Georgia).

ე.წ. «მედეას სტელა»; აღმოჩნდა
სოხუმის ყურეში მდ. ზესლეთის
შესართავთან; თეთრი მარმარილო;
თარიღი – ძვ.წ. IV-V სს.; შეთხვევით
წყალქვეშა აღმოჩენა; ინახება
ქ. სოხუმის მხარეთმცოდნეობით
მუზეუმში.

*Stella of Medea, discovered in Sokhumi
bay, Mouth of r. Beslet; White marble; Date
- 4th-5th cc. B.C.; casual underwater find;
Preserved in Sokhumi Regional museum.*

„დიონისეს“ მცირე კანდაკება; აღმოჩნდა ვანის ნაქალაქარის, ქვედა ტერასის ნაგებობათა კომპლექსში; თიხა მონითალო-ყავისფერი; თარიღი – ძვ. წ. I ს.; არქეოლოგები: ოთ. ლორთქიფანიძე, ნ. მათიაშვილი; ინახება ოთ. ლორთქიფანიძის სახ. ვანის არქეოლოგიურ მუზეუმში (საქართველოს ეროვნული მუზეუმი).

The statuette of *Dionysus*; discovered in the structural complex of the lower terrace of *Vani* city-site; Reddish-brown clay; Date– 1st c. B.C. Archaeologists Ot. Lordkipanidze, N. Matiasvili; Preserved in Otar Lordkipanidze Vani Archaeological museum (National Museum of Georgia).

სამკაული მილაკები; აღმოჩნდა ვანის ნაქალაქარზე №24 მდიდრულ სამარხში; ოქრო; თარიღი – ძვ.წ. IV ს.; არქეოლოგი დ. კაჭარავა; ინახება საქართველოს ეროვნულ მუზეუმში.

Tubular adornments; discovered in Vani city-site, burial № 24; Gold; Date – 4th. B.C.; Archaeologist D.Kacharava; Preserved in the National Museum of Georgia.

ბეჭედი; აღმოჩნდა ვანის ნაქალაქარზე № 22 მდიდრულ სამარხში; ოქრო; თარიღი – ძვ.წ. IV ს.; არქეოლოგი დ. კაჭარავა; ინახება საქართველოს ეროვნულ მუზეუმში.

Ring; discovered in Vani city-site, burial № 22; Gold; Date – 4th. B.C.; Archaeologist D. Kacharava; Preserved in National Museum of Georgia.

«კოლხური თეთრი» დიდრაქმა; კერცხლი; თარიღი – ძვ.წ. V ს.; ინახება საქართველოს ეროვნულ მუზეუმში.

Colchian Tetri-- didrachm; Silver; Date – 5th c. B.C.; Preserved in National Museum of Georgia.

„კოლხური თეთრი“ დიდრაქმა; კერცხლი; თარიღი – ძვ.წ. V-IV სს.; ინახება საქართველოს ეროვნულ მუზეუმში.

“Colchian Tetri” - didrachm; Silver; Date – 4th c. B.C.; Preserved in National Museum of Georgia.

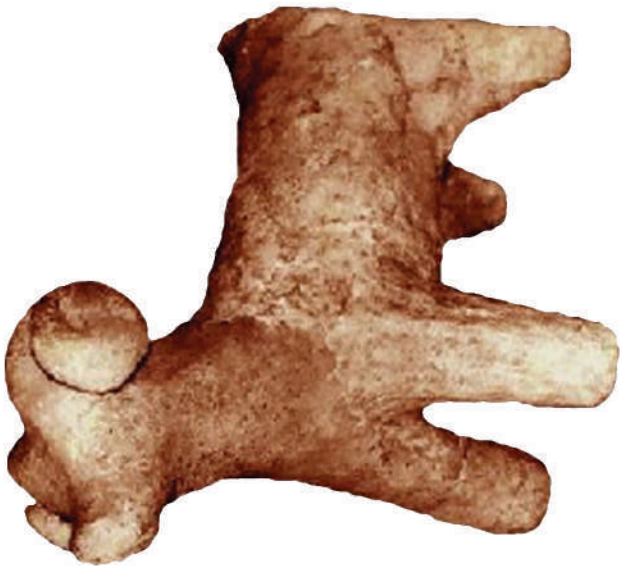
«კოლხური თეთრი» ჰემიდრაქმა; ვერცხლი; თარიღი – ძვ.წ. V-III სს.; ინახება საქართველოს ეროვნულ მუზეუმში.

Colhian Tetri-- hemidrachm; Silver; Date – 5th 3rd cc. B.C.; Preserved in the National Museum of Georgia.

ცხვრის მცირე ფიგურა; აღმოჩნდა ვანის ნაქალაქის ზედა ტერასაზე; თიხა ბაც-მოყვისფეროდ გამოიმწვარი; თარიღი – ძვ.წ. VIII-VI სს.; არქეოლოგი ოთ. ლორთქიფანიძე; ინახება ოთ. ლორთქიფანიძის სახ. ვანის არქეოლოგიურ მუზეუმში (საქართველოს ეროვნული მუზეუმი).

The figurine of sheep; discovered on the upper terrace of Vani city-site; Brownish clay; Date – 8th – 6th cc. B.C.; Archaeologist Ot. Lordkipanidze; Preserved in Otar Lordkipanidze Vani Archaeological museum (National Museum of Georgia)

კოლხური სასმისი; აღმოჩნდა სოფ. მთისძირის(ვანის რ-ნი) ადვიშვილების გორის აღმოსავლეთ ტერასის ნაგებობაში; თიხა მომავოდ გამომწვარი; თარიღი – ძვ.წ. IV ს.; არქეოლოგი: გ. გამყრელიძე; ინახება ოთ. ლორთქიფანიძის სახ. ვანის არქეოლოგიურ მუზეუმში (საქართველოს ეროვნული მუზეუმი).

So called Colchian beaker; discovered in the building on the Eastern terrace of Adeishvili hill in the village Mtsdziri; Black burnished clay; Date – 4th c. B.C.; Archaeologist G. Gamkrelidze; Preserved in Otar Lordkipanidze Vani Archaeological museum (National Museum of Georgia).

საკიდი მამაკაცის გამოსახულებით; აღმოჩნდა სოფ. კლდეეთის № 6 მდიდრულ სამარხში, ზესტაფონის რ-ნი; ოქრო, სარდიონი; თარიღი – ახ.წ. II-III სს.; არქეოლოგი გ. ლომთაიძე; ინახება საქართველოს ეროვნულ მუზეუმში.

Pendant with a portrait of a man; discovered in the village *Kldeeti* rich burial №6; Zestaponi district. *Imereti*; Gold, Cornelian; Date - 2nd- 3rdcc. A.D.; Archaeologist G. Lomtadze; Preserved in the National Museum of Georgia.

სამკაულ-საკიდი «მზის სიმბოლო»; აღმოჩნდა სოფ. საძეგურთან, ახალგორის რ-ნი; ოქრო; თარიღი – ძვ.წ. IV ს.; არქეოლოგი ექ. თაყაიშვილი; ინახება საქართველოს ეროვნულ მუზეუმში.

Adornment-pendant 'solar symbol'; discovered in the village *Sadzeguri*, Akh'algori district; Gold; Date- 4thc. B.C.; Archaeologist E. Takaisvili; Preserved in the National Museum of Georgia.

ჯამი; აღმოჩნდა სოფ. ხოვლეში
მდიდრულ აკლდამში, მდ.
ხეხელას ნაპირზე, კასპის
რ-ნი; ვერცხლი, ნაწილობრივ
მოოქრული; თარიღი – ახ.წ. III ს.;
არქეოლოგი ვ. შატბერაშვილი;
ინახება საქართველოს ეროვნულ
მუზეუმში.

Bowl; discovered in rich burial of
the village Khovle, Kaspi district,
Shida Kartli; Silver, Partially gilt;
Date - 3rd c.A.D.; Archaeologist
V. Shatberashvili; Preserved in the
National Museum of Georgia.

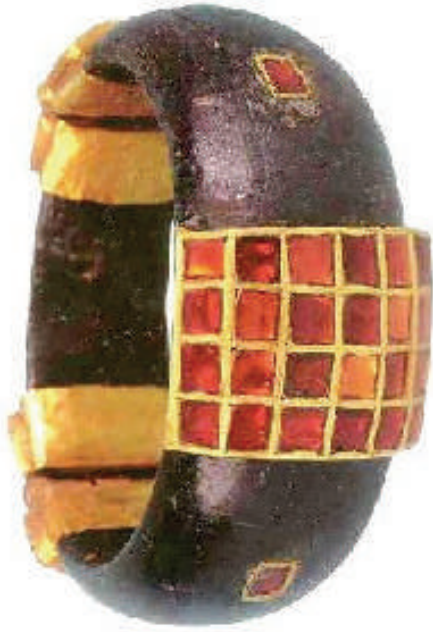
გრიფონის მცირე ფიგურა; აღმოჩნდა სოფ. ზღუდემში მდიდრულ სამარხში, ქარელის რ-ნი, შიდა ქართლი; პრინჯაო; თარიღი – ახ.წ. III ს.; არქეოლოგი გ. ნემსაძე; ინახება საქართველოს ეროვნულ მუზეუმში.

Figurine of Gryphon; discovered in the rich burial of village Zguderi, Kareli district, Shida Kartli; Bronze; Date - 3rd c.A.D.; Archaeologist G.Nemsadze; Preserved in the National Museum of Georgia.

მზეჭაბუკის მცირე ქანდაკება; აღმოჩნდა სოფ. გონიოსთან მდ. მცირე-ჭოროხისპირა; სხმული ოქრო; თარიღი – ახ.წ. II–III სს.; არქეოლოგი ას. ინაიშვილი; ინახება ბათუმის სახ. მუზეუმში.

The statuette of "Mzechabuki" (young man); discovered in the village Gornio, near the r. *Mtsire-Chorokhi*, Ajara; Cast gold; Date – 2nd - 3rd c. A.D.; Archaeologist As. Inaishvili; Preserved in Batumi State Museum.

სამაჯურ; აღმოჩნდა მცხეთაში, არმაზისხევის სამარხში; ოქრო, გიშვილი და სხვ.; თარიღი – ახ.წ. III ს.; არქეოლოგი ან. აფაქიძე; ინახება საქართველოს ეროვნულ მუზეუმში.

Bracelet; discovered in *Mtskheta*, *Armaziskhevi* burial; Gold, Jet; Date - 3rd c. A.D.; Archaeologist A. Apakidze; Preserved in the National Museum of Georgia.

სამკაულ-საკიდი ცხერის თავით; აღმოჩნდა მცხეთაში, არმაზისხევის სამარხის №7 სამარხში; ოქრო, ამეთისტო; თარიღი – ახ.წ. II ს.; არქეოლოგი ალ. კალანდაძე; ინახება საქართველოს ეროვნულ მუზეუმში.

Pendant with a statuette of sheep's head; discovered in *Mtskheta*, *Armaziskhevi* burial № 7; Gold, Amethyst; Date – 2nd c. A.D.; Archaeologist Al. Kalandadze; Preserved in the National Museum of Georgia.

არიანდეს ქანდაკება; აღმოჩნდა სოფ. სარკინეში, «გრძელი მიწვევის» ნაგებობების კომპლექსში; ტერაკოტა (თიხა) მონითალო-ყავისფერი; თარიღი – ძვ.წ. I ს.; არქეოლოგი ალ. ბოხოჩაძე; ინახება საქართველოს ეროვნულ მუზეუმში.

The Statue of *Ariadne*; discovered in the village *Sarkine*, in the assemblage of structural remains of *‘Grzeli mindvreb’i’*; Reddish - brownish terracotta; Date – 1st c. A.D.; Archaeologist Al. Bokhochadze; Preserved in the National Museum of Georgia.

ლეოპარდის მცირე ფიგურა; აღმოჩნდა მცხეთაში სამთავროს ველზე; ბრინჯაო; თარიღი – ახ.წ. I ს.; არქეოლოგი ალ. კალანდაძე; ინახება საქართველოს ეროვნულ მუზეუმში.

The figurine of leopard; discovered in *Mtskheta, Samtavro field*; Bronze; Date – 1st c. A.D.; Archaeologist *Al. Kalandadze*; Preserved in the National Museum of Georgia.

ჯიბვის ფიგურა; აღმოჩნდა სოფ.
ნიფნარისძირის №5 სამარხში,
დუშეთის რ-ნი; ბრინჯაო; თარიღი –
ახ.წ. I ს.; არქეოლოგი რ. რამიშვილი;
ინახება საქართველოს ეროვნულ
მუზეუმში.

The figurine of mountain goat; discovered
in the village Tsipnadziri, burial № 5,
Dusheti district; Bronze; Date- 1st c. A.D.;
Archaeologist R.Ramishvili; Preserved in
the National Museum of Georgia.

საკიდი ირმის ფიგურით; აღმოჩნდა სოფ.
ფინვალის სამაროვანზე № 357 სამარხში,
დუმეტის რ-ნი; ბრინჯაო; თარიღი – ახ.წ. III
ს.; არქეოლოგები რ. რამიშვილი, ვ. ჩიხლაძე;
ინახება საქართველოს ეროვნულ მუზეუმში.

Pendant with the figurine of the deer; discovered
in the village *Jinvali*, burial № 357; *Dusheti*
district; Bronze; Date- 3rd c. A.D.; Archaeologists
R.Ramishvili, V.Chikhladzei; Preserved in the
National Museum of Georgia.

ქალის თავი; აღმოჩნდა ვანის ნაკვალავარის
ზედა ტერასის ნაგებობათა კომპლექსში;
ტერაკოტა (თიხა) მონითალო-ყავისფერი;
თარიღი – ძვ.წ. II-I სს.; არქეოლოგი დ.
კაჭარავა; ინახება ოთ. ლორთქიფანიძის
სახ. ვანის არქეოლოგიურ მუზეუმში
(საქართველოს ეროვნული მუზეუმი).

**Woman's head; discovered in the structural
complex on the upper terrace of Vani city-site;
Reddish-brownish terracotta; Date – 2nd - 1st
cc. B.C.; Archaeologist D.Kacharava; Preserved
in the Otar Lordkipanidze Vani Archaeological
museum (National Museum of Georgia).**

ბალთა ჭვირული; აღმოჩნდა თბილისში, დიღომში, თრელოგოების სამაროვანზე; ბრინჯაო; თარიღი – ახ.წ. III ს.; არქეოლოგი რ. აბრამიშვილი; ინახება საქართველოს ეროვნულ მუზეუმში.

Belt-buckle; discovered in *Tbilisi, Digomi, Treligoreebi* cemetery; Bronze; Date – 3rd c. A.D.; Archaeologist R.Abramishvili; Preserved in the National Museum of Georgia.

საკიდი წრიული; აღმოჩნდა სოფ. გონიოსთან მდ. მცირე-ჭოროხისპირა; ოქრო; თარიღი – ახ.წ. II-III სს.; არქეოლოგი ას. ინაიშვილი; ინახება ბათუმის სახ. მუზეუმში.

Round pendant; discovered in the village *Gonio*, near the *r. Mtsire-Chorokhi, Ajara*; Gold; Date – 2nd – 3rd cc. A.D.; Archaeologist As. Inaishvili; Preserved in Batumi State Museum.

დონისეს ქანდაკება; აღმოჩნდა
სოფ. კოდისწყაროსთან, კასპის
რ-ნი; ბრინჯაო; თარიღი – ძვ.წ. II
ს.; არქეოლოგი ვ. შატბერაშვილი;
ინახება კასპის მხარეთმცოდნეობით
მუზეუმში.

The statuette of *Dionysus*; discovered
near the village *Kodistskaro*, *Kaspi* district,
Shida Kartli; Bronze; Date – 2nd c. B.C.;
Casual find; Preserved in *Kaspi* Regional
Museum.

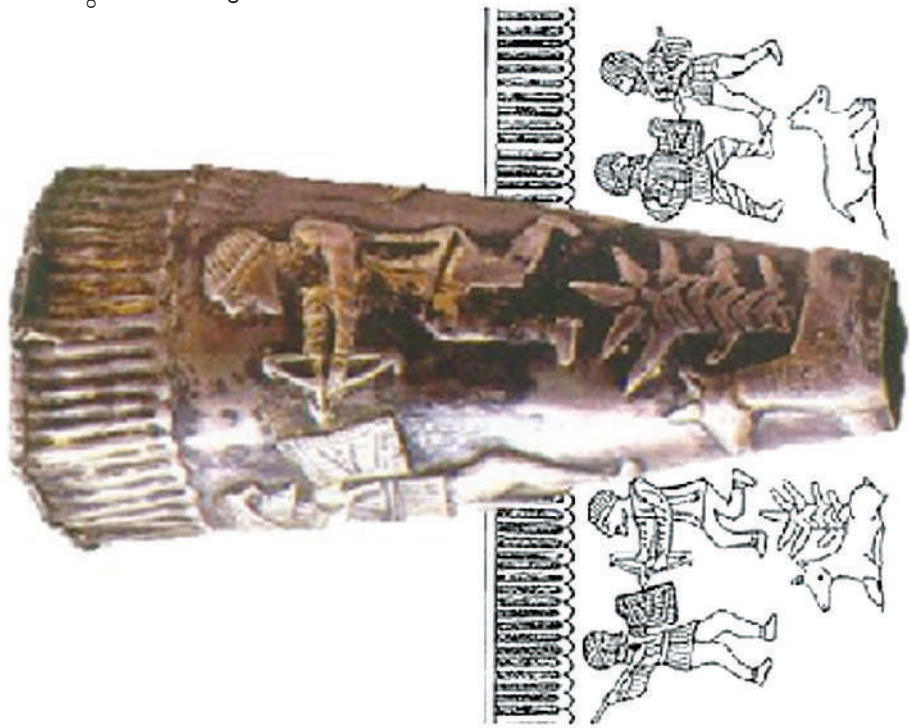

ფიალა; აღმოჩნდა სოფ. მუკუზანში,
გურჯაანის რ-ნი, კახეთი; ვერცხლი;
თარიღი – ახ.წ. IV ს.; არქეოლოგი
კ. ფიცხელაური; ინახება საქართველოს
ეროვნულ მუზეუმში.

Phiala; discovered in the village *Mukuzani*,
Gurjani district, *Kakheti*; Silver; Date – 4th c.
A.D.; Archaeologist *K.Pitskhelauri*; Preserved
in the National Museum of Georgia.

კან-რიტონი მეზობლთა
გამოსახულებით; აღმოჩნდა სოფ.
გომში, იხის რ-ნი, რაჭა; ვერცხლი;
თარიღი – ძვ.წ. I - ახ.წ. I სს.; აღმოჩენი
გ. ბოჩორიშვილი; ინახება ქუთაისის
სახ. ისტორიულ მუზეუმში.

Rhython with the figures of warriors;
discovered in the village Gomi, Oni
district, Racha; Silver; Date – 1st c. B.C. – 1st c.
A.D.; G.Bochorishvili; Preserved in Kutaisi
State Historical Museum.

სურა; აღმოჩნდა სოფ. ხოვლეში
მდიდრულ აკლდამაში, მდ. ხეხმელას
ნაპირზე, კასპის რ-ნი; გაუმეჭვირვალე
თეთრი მინა; თარიღი – ახ.წ. III ს.;
არქეოლოგი ვ. შატბერაშვილი;
ინახება საქართველოს ეროვნულ
მუზეუმში.

Jug; discovered in rich burial of the
village Khovle, Kaspi district; opaque
white; Partially gilt glass; Date - 3rd c.A.D.;
Archaeologist V.Shatberashvili; Preserved
in the National Museum of Georgia.

აღმოჩანის მცირე ფიგურა; აღმოჩნდა მცხეთაში; ტყვია; თარიღი – ახ.წ. II ს.; არქეოლოგი ან. ავაქიძე; ინახება მცხეთის სახ. არქეოლოგიურ მუზეუმ-ნაკრძალში.

The statuette of a man; discovered in Mtskheta; Lead; Date – 2nd c. A.D.; Archaeologist A. Apakidze; Preserved in Mtskheta Archaeological Museum-Reserve.

ლომთან მებრძოლის ქანდაკება; აღმოჩნდა თბილისში, დელოსთან, კიბერნეტიკის ინსტიტუტის მიმდებარე ტერიტორიაზე; პრინჯაო; თარიღი – ახ.ნ. I-II სს.; არქეოლოგი მ. აბრამიშვილი; ინახება საქართველოს ეროვნულ მუზეუმში.

The statuette of the man fighting against the lion; discovered in *Tbilisi, Delisi*, on the territory of the *Institute of Kybernetics*; Bronze; Date – 1st– 2ndcc. A.D.; Archaeologist M. Abramishvili; Preserved in the National Museum of Georgia.

საკიდი; აღმოჩნდა სოფ.
გონოსთან მდ. მცირე-
ჭოროხისა კენ; ოქრო, წითელი და
მწვანე პასტა; თარიღი – ახ.წ. II–III
სს.; არქეოლოგი ას. ინაიშვილი;
ინახება ბათუმის სახ. მუზეუმში.

Pendant; discovered in the village
Gonio, near the r. *Mtsire-Chorokhi*,
Ajara; Gold, red and green pasta-
glass; Date – 2nd – 3rd cc. A.D.;
Archaeologist As.Inaishvili; Preserved
in Batumi State Museum.

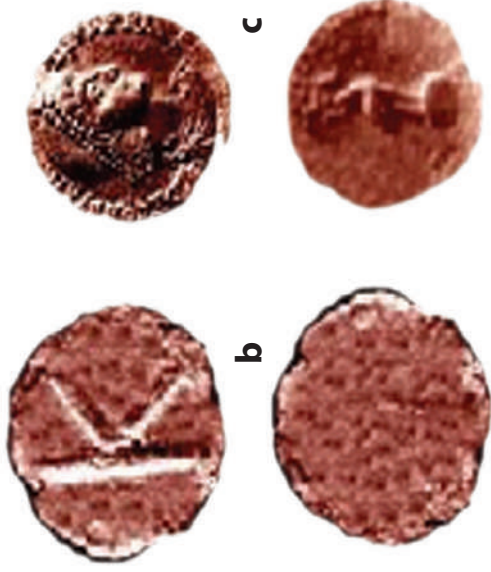
ამფორა «კოლხური»; აღმოჩნდა ქ. ფოთთან, პალიასტომის ტბაში, «ნატეხების» ნამოსახლარზე; თიხა, მუქი მოყავისფერ; თარიღი –
ახ.წ. III-VI სს.; არქეოლოგი გ. გამყრელიძე; ინახება ქ. ფოთში, კოლხური კულტურის მუზეუმში.

Colchisian amphorae; discovered near Poti, lake Palastomi, settlement Natekhebi; brownish clay; Date – 3rd – 6thcc. A.D.; Archaeologist G. Gamkrelidze; Preserved in Poti, Colchisian Culture Museum.

a. საკინძი და ფიბულა; აღმოჩნდა ქ. ფოთთან, პალასტომის ტბაში, «ნატეხების» ნამოსახლარზე; ბრინჯაო; თარიღი – ახ.წ. III ს.; არქეოლოგი გ. გამყრელიძე; ინახება ქ. ფოთში, კოლხური კულტურის მუზეუმში.

Pin and Phibulae; discovered near Poti, lake Paliastomi, settlement Natekhebi; Bronze; Date – 3rd c. A.D.; Archaeologist G. Gankrelidze; Preserved in Poti, Colchisian Culture Museum.

b. ოცნუმიანი მონეტა; აღმოჩნდა ქ. ფოთთან, პალასტომის ტბაში, «ნატეხების» ნამოსახლარზე; სპილენძი; თარიღი – ახ.წ. VI ს.; არქეოლოგი გ. გამყრელიძე; ინახება ქ. ფოთში, კოლხური კულტურის მუზეუმში.

Twenty nume coin; discovered near Poti, lake Paliastomi, settlement Natekhebi; Copper; Date – 6th c. A.D.; Archaeologist G. Gankrelidze; Preserved in Poti, Colchisian Culture Museum.

c. კონსტანციუსის II (337-361 წწ.) მონეტა; აღმოჩნდა ქ. ფოთთან, პალასტომის ტბაში, «ნატეხების» ნამოსახლარზე; სპილენძი; თარიღი – ახ.წ. IV ს.; არქეოლოგი გ. გამყრელიძე; ინახება ქ. ფოთში, კოლხური კულტურის მუზეუმში.

The coin of the Emperor Konstantius 2nd (337-361); discovered near Poti, lake Paliastomi, settlement Natekhebi; Copper; Date – 4th c. A.D.; Archaeologist G. Gankrelidze; Preserved in Poti, Colchisian Culture Museum.

სტელა; აღმოჩნდა სოფ. განთიადთან ადგილ ნაგ ზაურთან, საეკლესიო კომპლექსში, დმანისის რ-ნი; ვარდისფერი ტუფი; თარიღი – ახ.წ. V-VI სს.; არქეოლოგი კ. კახიანი; ინახება დმანისის ისტორიულ-არქეოლოგიურ მუზეუმ-ნაკრძალში.

Stella; discovered near the village *Gantiadi*, place *Nagzauri*, in the church complex, *Dmanisi* district, *Kvemo Kartli*; Rose tuff; Date – 5th – 6thcc. A.D.; Archaeologist K.Kakhiani; Preserved in *Dmanisi* Historical-Archaeological Museum-Reserve.

ქართულწერიანი ქვა; აღმოჩნდა ბირ ელ-ქუთის ქართულ მონასტერში, ისრაელში, იერუსალიმთან. ინახება იქვე; ტუფი; თარიღი – V საუკუნის პირველი ნახევარი; არქეოლოგი ვ. კორბო.

The stone with Georgian inscription; discovered in the Georgian Monastery of Bir El-Coot (preserved in place), near Jerusalem, Israel; Date – 1st half of the 5th c. A.D.; Archaeologist V. Korbo.

ქართულწარწერიანი ქვა; აღმოჩნდა ბოლნისის სიონის ტაძრის ფასადთან, ბოლნისის რ-ნი; ტუფი; თარიღი – ახ.წ. 493 წ.; არქეოლოგი
ლ. მუსხელიშვილი; ინახება საქართველოს ეროვნულ მუზეუმში.

The stone with Georgian inscription; discovered near *Bolnisi Sioni Cathedral* front, *Bolnisi* district, *Kvemo Kartli*; Date – 493 A.D.; Archaeologist
L.Muskhelishvili; Preserved in the National Museum of Georgia.

GEORGIAN NATIONAL MUSEUM
Otar Lordkipanidze Centre of Archaeology

IN THE PATH OF GEORGIAN ARCHAEOLOGY

by Prof. Dr. Hist. Sc. **Gela GAMKRELIDZE**

Tbilisi
2008

CONTENTS

IN THE PATH OF GEORGIAN ARCHAEOLOGY	5
Bibliography	42
PLATES	43

Adress: 14, Uznadze str., 0102, Tbilisi, Georgia

E-mail: n_jabu@yahoo.com

iberiacolchis@yahoo.com

© Georgian national Museum, 2008

ISBN 978-99940-080-9-5

In Georgia, a land rich in things antiquarian, the gathering and collection of antiquities has quite a long history. However, attempts to rigorously study these antiquities and scientifically relate them to specific periods of Georgian history were only conceived at a much later date. In the Middle Ages, there was a depository of antiquities at the Georgian Royal Court, overseen by the *mechurchletukhutsesi* (royal treasurer). Whilst on a visit to a museum in Rome, the enlightened Georgian Sulhkan-Saba Orbeliani (1658-1725) recalled seeing similar objects in the depository of Georgian King Vaktang VI's (1675-1737) court.

The Georgian historian Teimuraz Bagrationi (1782-1846) also mentions the storage of excavated objects, such as coins and weapons, in the royal treasury of the Georgian capital, Tbilisi: *"In various times there were found deceased, buried at differing localities in Iberia (i.e. Georgia), not only in earlier periods, but even in modern times, during the rule of Erekle II, there were found deceased, buried in the period of Idolatry [Pagan] with coins put in their mouths, with iron weapons. These artifacts are housed in the depository of King Erekle II..."*. He adds that unfortunately the Royal Court, together with the depository was pillaged during the Persian sack of Tbilisi (1795).

Until the 19th Century, the study of antiquities in Georgia was of a fragmentary nature. Sparse information has been preserved concerning certain relics. This testimony is most interesting because of its descriptive and fixed character, inasmuch as these remains have either been completely destroyed or damaged almost beyond recognition. Despite the untimely destruction of these quintessential Georgian antiquities, copious descriptions of

these articles are to be found in the works of such Georgian scholars as Sul Khan-Saba Orbeliani and Teimuraz Bagrationi, Vakhushti Bagrationi, and also mentioned in the books of foreign travellers such as Arcangelo Lambertini, Cristoforo de Castelli, Frédéric Dubois de Montpèreux, Johann Anton Gldenstaedt, and others.

In the 19th century, the study of Georgian antiquities acquired, belatedly, a more systematic character. Beginning in 1837, the Georgian Statistical Committee gave attention to the recording and protection of historical monuments; special instructions were drawn up and circulated to administrative offices (see: The Central State Historical Archives of Georgia, depository 16, file 5433). One of the compilers of these pioneering instructions was M. F. Chilashvili, who, as a staff member of the Committee of Statistics was familiar with the state of affairs in this field. While addressing a meeting of the Caucasian Geographical Society on the 8th of December, 1856, he underscored the necessity of conducting an intensive campaign of archaeological excavations through the whole of Georgia. The instructions composed by the Committee of Statistics played a distinctive role in the location and preservation of Georgian antiquities and proved to be of importance since many archaeological-historical monuments were consequently saved. But this was only a tiny step to push the study of antiquities forward. The need for a more large-scale and versatile study of Georgian antiquities led to the commencement of scientific archaeological excavations.

The first digging, undertaken with a truly scientific purpose, was carried out in the summer of 1852 at the ancient city site

of Uplistsikhe, about 15 km from Gori. The excavations were conducted by Dimitri K. Meghvinetukhutsesishvili (1815-1878), a pioneer of Georgian archaeology. Regrettably, very scanty data are available on him, hence the sketchiness of his biography. His contemporaries thought him to be one of their most gifted students. *"He knew Georgian history very well and was, in point of fact, a reconstructor of Georgian history"* (Journal -*Sakartvelos Kalendari*, Tiflis, 1895). His scholarly activity was highly appraised by the eminent French Kartvelologist Marie Brosset who, in one of his works, cites the assistance he had received from him.

D. Meghvinetukhutsesishvili described and studied many important historical monuments, relics and remains of Georgia. He gathered and left for posterity many important manuscripts and items of archaeological interest. He surveyed several regions of Georgia - Kartli, Imereti, Guria, Meskheta, Ajara, and other regions. In one of the letters sent to Marie Brosset, Meghvinetukhutsesishvili notes as follows: *"I should like to describe all the churches and monasteries, crosses and icons bearing ancient inscriptions, and make copies of these inscriptions as well"*.

First serving in Gori he worked as an official in the local Gori Court, but this hindered him from his wide-scale scientific researches, and, in 1851 he moved to Tbilisi to work in the Governor's office, where he had more free time for scientific researches. He received financial assistance from the government and he was charged with the responsibility of arranging expeditions to different parts of Georgia, with the object of describing and studying significant historical remains. Regrettably, the financial support of these ex-

peditions abruptly came to a halt, and D. Meghvinetukhutsesishvili returned to Gori to work in the Gori Court. But in point of fact he received a sum of money from the government in 1852, and he began excavations at Uplistsikhe (modern Gori district)- a city site of antiquity. He invited an artist from Tbilisi, and purchased the necessary equipment for the digging and recording of relics. During the excavations he kept a field journal. And apparently he intended to publish a full report of his field studies. Sadly, only short reports published in the "Kavkaz" newspaper (1852, Nos. 43, 66, 70) have been preserved.

D. Meghvinetukhutsesishvili commenced the archaeological study of Uplistsikhe by surveying the area and made drawings of the ancient constructions; he discovered and copied several Georgian inscriptions. In order to make these copies, he had to climb high cliffs to see half-destroyed rock-cut edifices. He braved many dangers in order to harvest the fruits of his archaeological studies. He began by excavating the great hall of Uplistsikhe; cutting a ditch about 4 m long, he unearthed fragments of a column and pottery shards. In the room adjacent to the great hall were found huge wine jars - pithoi. He concluded that the great hall and the adjoining structures seemed to be the palace of a nobleman. He studied all materials related to Uplistsikhe, namely written sources containing evidence on Uplistsikhe and folkloristic traditions preserved among the local inhabitants. Concurrently he excavated burials as well.

D. Meghvinetukhutsesishvili died in 1878. He was buried in the village of Khidistavi, near Gori. From his work, several historical

studies have been preserved, namely: *"The Reign and Life of the Georgian King Erekle II"*, *"A Full Description of Important Inscriptions on the Churches and Monasteries of the Gori District"*, and *"A Journey to the Khidistavi Region of the Gori District in 1849"*, *"A Journey and Survey of Imereti in 1850"*, and others.

By the middle of the 19th century, the cultural life of Georgia had become enlivened. European-type scientific societies were established, a museum was founded and library was opened. The publishing of periodicals began, where scientific articles were also printed. A great and all-encompassing meaning was ascribed to the word *"Archaeology"*, which was often used in these articles. It became a very fashionable word. In the articles published at the time, the study and recording of archaeological material were often of a casual nature. The description of such material is often inserted or intertwined with the data of natural history, ethnography, and folklore. The term *"archaeology"* at that time was applied to the description and study of all kinds of antiquities (books, churches, monasteries, icons, epigraphic monuments, etc.), while the search for remains buried in the ground was given less attention. This was quite natural because in those days archaeology had not yet taken the shape of a science in its present-day meaning.

The Geographic Society, which held its first meeting in Tbilisi in 1850, was one of the first to devote attention to Georgian antiquities. At this meeting, among other questions which arose, it was decided to create a museum and an archive. Among the active members of this Society were many notable public figures acting in Georgia, including R. Eristavi, D. Qipiani, P. Ioseliani, G.

Orbeliani, G. Eristavi, M. Chilashvili, A. Berger, P. Uslar and others. The newly-founded society decided to charge its members with the responsibility of gathering relics, compiling catalogues, and taking an active part in expeditions, in order to create a museum which opened in the spring of 1852. It was housed at the time in a building in present-day Alexander Chavchavadze Street No. 5. It became the very first museum in the Caucasus of that period. The Museum contained departments of ethnography, natural history and history. By 1854, the Caucasian Museum already collected some 3300 exhibits. The historical and archaeological collections of the Museum were replenished by many artefacts found in the process of digging. Numismatic materials, weapons, armour, adornments, etc. were amassed. The Museum established contacts with several scientific institutes.

In 1863 the Museum ceased to exist, its collection being transferred to the newly opened Caucasus Museum in Tbilisi, which, like its predecessor, had an ethnographic and natural history bias, though neither history nor archaeology were ignored. The modern State Museum of Georgia succeeded the Caucasus Museum.

One of the most active founders of the Caucasus Museum, the historian Platon Ioseliani (1809-1875), was also a member of the Geographic Society and the author of noteworthy Kartvelological studies; especially interesting are his works in history and archaeology, namely those dealing with the origin of towns in Georgia. According to Ioseliani, the towns were founded on the banks of major rivers and their main tributaries; near the sites of strategic importance; sometimes near religious centres.

Occasionally, they established on these grounds independent centres of production which focused on the development of trade. In support of his views, Ioseliani conducted small-scale excavations on an ancient city-site near the modern village of Zhinvali. He discovered and excavated the remains of cobblestone structures, which contained fragments of pottery and metal wares. Already, in 1844 [i.e. much earlier than Mtskheta became the overwhelming object of scientific attention], P. Ioseliani noted in one of his works that there existed many ruins in Mtskheta which had never been explored.

In 1867, in Mtskheta, the ancient capital of Georgia, during road reconstruction works on the right bank of the Mtkvari river at Bagineti (Armazcikhe), there was a casual find made of a slab with an inscription dated to 75 A. D. In later years in the same region of Mtskheta, in Samtavro and Bebristsikhe ancient burials (cist-graves) were also casually found. These finds attracted governmental interest, and in 1871 F. Bayern (1817-1886), an Austrian natural historian, who lived in Tbilisi was charged to carry out excavations in the Samtavro valley. There were found cist-graves which yielded pottery, metal weapons, adornments, etc. (*Kavkaz*, 1872, Nos. 7, 8), which same items were later added to the depository of the Caucasus Museum. Although neither field works were conducted on an adequate scholarly level, nor the historical significance of finds correctly interpreted, all the same, the availed archaeological material fomented great interest throughout society. In 1885 Bayern's work was published in Berlin, in which, alongside with other materials, Samtavro valley graves were discussed.

Following these archaeological finds in Mtskheta interest in the Caucasus, especially in Georgia, grew further among historians and archaeologists. As a result, in 1872 a Caucasus Archaeological Committee was set up in Tbilisi with the aim of co-ordinating historico-archaeological studies in the Transcaucasus. Soon the Committee merged with the "Society of the Amateurs of Caucasian Archaeology" that was established in 1873 in Tbilisi. The founding of the latter society was preceded by much preparatory work. Thus, in 1873 D. Bakradze's article was published in the Georgian language magazine *"Tsiskari"*, familiarising Georgian readers with prospects of archaeological studies in their native country. The article was entitled: "Concerning the Society of the Amateurs of Caucasus Archaeology, the foundation of which is contemplated in Tiflis". The beginning of the article underscored the necessity of historico-archaeological study of the Caucasus region, as well as the importance, geographically speaking, of the region's location in determining the historical development of the country; an assessment was given of the significance of inscriptions found on historical monuments related to the study of the country's past. Afterwards, he noted that attention had been paid to the study of archaeology in Georgia as well, that it was decided to create an Archaeological Society in order to more fully explicate a listing of antiquities, to excavate tombs which contain items dedicated to the deceased of the ancient period, to gather inscriptions and after collecting these finds, and considering their nature, to spread this knowledge throughout the Society. Thanks to archaeology, it has become possible to reconstruct the early history of peoples

of the Caucasus region. This had never been studied, though the area is one of the most important places, archaeologically speaking, in the entire world. He adds: *"For the most part, remains are not visible, but, rather, buried in the ground, as Mtskheta proved, where many ancient tombs were revealed"*. D. Bakradze was also concerned with the re-usage of stones from the debris of ancient ruins which consequently damaged these sites. He deemed that the formation of the Archaeological Society was necessitated by these facts: *"The society needed to comprehend fully the significance of these ancient remains, to preserve them and not to allow anyone to further damage them; to make photographs of buildings, their wall-paintings; to copy the inscriptions; to purchase old coins, manuscripts, and all those items which comprised such a gift from antiquity; to organise archaeological excavation of tombs where it was necessary, etc."*. As is evident in this article, D. Bakradze outlined a significant programme imbued with progressive ideas for the proposed archaeological society; the question was raised of the necessity of protecting monuments, and the need for their mapping, graphic fixation, description, purchase, and excavation. In this way, the historian Dimitri Bakradze (1826-1890), the author of this programme article, was one of the founders and an active member of the society of the Amateurs of Caucasian Archaeology.

In Bakradze's view, the search for sources and materials of Georgian history was one of the principal approaches in this field of research. He believed - quite correctly - that materials of Georgian history should be gathered chiefly through historical-archaeological research. Thus, he carried on scientific research

in various regions of Georgia - Svaneti, Ajara, Guria, Meskhet-Javakheti, Samegrelo, etc. These historical and archaeological surveys represented a part of the entire plan worked out by D. Bakradze. His ultimate objective was the study of Georgian antiquities as a whole. This goal was naturally beyond the powers of a single scholar, hence the need for pooling the scholarly effort. By this time, scholars working in Georgia - though not organised into a corporate body - carefully gathered and studied materials important for Georgian history. That is why the progressive public received the idea of founding a society of amateurs of archaeology with delight and enthusiasm. The work of P. Ioseliani, S. Baratashvili, R. Eristavi, D. Qipiani, G. Orbeliani, D. Bakradze, and others was known in scholarly circles, as it is apparent from the Georgian periodicals of the time. The Charter of the Society of the Amateurs of Caucasian Archaeology was endorsed on 23 March 1873. It was decided that the Society would be set up in Tbilisi, and that its aim would be to protect old buildings - and antiquities in general - from destruction. As far as possible, the Society was to purchase antiquities from the population, to search for material on its own, and to conduct research. Every member was to report on the results of his study to a meeting of the Society, and then publish it on the recommendation of the Committee of the Society. The Society was to establish close scholarly contacts with the various analogous societies of the Caucasus, and Europe with a view to obtain fresh information. The charter envisaged the organisation of special expeditions and excavations. The Society was so keen on an intensive archaeological study of the antiquities that it

promised interested persons awards and certificates. The Charter provided for the transfer of all scholarly papers to the Public Library (at present the National Library of the Georgian Parliament), while the material from archaeological excavations would be placed in the custody of the Society's Museum. Subsequently this Museum merged with the Caucasian Museum.

In 1875 the first book of the Society came out in Tbilisi. The volume contained the protocols of the meeting of the Society and scholarly articles (Transactions, vol. I, 1875; vol. II, 1877). The Archaeological Society had its honorary, full, and founding members, as well as correspondents (largely from the peripheries). Both local residents and subjects of foreign countries were eligible to work in the Society. The Society counted up to sixty members. Existing on membership fees and charity donations, the Society suffered from shortage of funds, preventing it from expanding its activity. Special mention should be made of the contribution of the Society of the Amateurs of Caucasian Archaeology to the organisation of an Archaeological Congress in Tbilisi. The Society was one of the main initiators and organisers of this Congress. On the day of inauguration of the "Society of the Amateurs of Caucasian Archaeology" in 1873, a brief review paper was read at its session. Dealing with the prospects of archaeological studies in the Caucasus, the paper noted the need for an archaeological study of the Black Sea littoral in view of the discovery there of such interesting monuments as dolmens. The need for an archaeological study of the environs of Sukhumi, Poti, and Bichvinta was also pointed out in the paper. The paper lists the

historical sites whose study was desirable, viz. in West Georgia: Bedia, Nokalakevi, Phasis, Ozurgeti, Kutaisi, Vartsikhe, Oni, Khoni, Shorapani; in East Georgia: Surami, Atsquri, Odzrkhe, Tmogvi, Akhaltsikhe, Akhagori, Kaspi, Bolnisi, Dmanisi, Mtskheta, Zhinvali, Gremi, Nekresi, Ujarma, Cheremi, etc. The question was raised at the Congress of the need of compiling an archaeological map of Georgia.

One of the sessions of the Society was addressed by D. Bakradze. Speaking about the future development of archaeological explorations in Georgia, he focused attention on the sites of future excavations that promised better results. He gave priority to the study of the early periods of the Transcaucasus inasmuch as information on those periods was very meagre. Using ancient written sources, he presented an historical overview of ancient Greek colonisation on the eastern Black Sea coast. He referred specially to Mtskheta and Vashnari as points whose archaeological study would, in his opinion, be very fruitful. To back his view, in 1874 D. Bakradze conducted archaeological explorations near the village of Vashnari (modern Ozurgeti district). The digging yielded fragments of pottery, glass, iron and bronze wares, as well as remains of a building, namely parts of a marble pillar, bricks, and tiles.

D. Bakradze's historico-archaeological studies were summed up in his monograph: *Old Christian Monuments of the Caucasus*, included in the volume of the Society of Amateurs of Caucasian Archaeology. The sites are ordered alphabetically. Their description is accompanied by scholarly analysis, and the sources are pointed

out, on the basis of which the study was written. The description of each site is preceded by a local-lore review of the region where the site is located. In dating a monument, Bakradze gives priority to its architectural style. Up 320 monuments are described and studied in the book. D. Bakradze was one of those researchers who tried to use newly-discovered archaeological material in the study of Georgian history, for he was well aware of the importance of archaeological investigations when dealing with the ancient history of Georgia. In his monograph *"A History of Georgia"*, Bakradze notes: *"...had we studied the archaeology of the early periods of history, we could have touched upon their way of life and interrelationship and relations with foreign tribes and peoples. But in this we have scant knowledge"*; further he continues: *"There can be no doubt that many objects must come to light in Kartli and Kakheti, Imereti, Meskheta (i.e. various regions of Georgia) and on the Black Sea littoral, shedding light on our past centuries"*.

With Bakradze's active participation, the Society kept records in, and took care of, a ledger, which certified almost all facts of casual archaeological finds in the territory of the Caucasus. In this were recorded three whitish jugs found while digging the foundation for a house at the confluence of the Kurtskhana and Otskhi rivers, near Akhaltsikhe; a casual find of a buried copper dagger in the village of Ninotsminda; a bronze bell with an old Georgian inscription and clay pot near the Artanuji fortress; sarcophagi without grave goods, discovered by chance in 1876 in v. Saguramo and near v. Urnisi; a hoard of Bactrian coins brought to light while digging the foundation for the girl's school in Tbilisi.

Following Mtskheta, the greatest interest at that time was paid, archaeologically speaking, to the ancient items found in Qazbegi (modern Qazbegi district). This locality and its adjoining area claimed the attention of students of antiquities as far back as the 1860s by casual finds of ancient objects. The archaeological depository of the State Museum of Georgia boasts a large quantity of material - brought to light through excavations from Qazbegi (v. Stepantsminda).

In 1877, in the settlement of Qazbegi, when digging the foundation of a house, close to the present-day house-museum of Georgian writer Al. Qazbegi, bronze objects (pins, bracelets) were found, as well as a so-called radial earring, a gold plaque, rings of a bronze chain, and a silver cup, a copper situla, in total ca. 200 items. An adjoining area of the same site was dug in 1878 too, yielding gold and silver items, bronze bracelets, finger-rings and iron spearheads. Besides Qazbegi, archaeological explorations were carried out in the Sno river valley, namely in Juta, where three burials were excavated, yielding iron arrowheads, bronze temple hoops, bronze and iron bracelets, etc. Nearby, a burial was excavated in Artkhmo, which though robbed, still contained some surviving items: bronze temple hoops, bracelets, etc.

Vani - situated near the confluence of the Sulori and Rioni rivers - is one of the noteworthy archaeological sites that early claimed the attention of those interested in ancient history. In 1876, the Georgian language newspaper "*Droeba*" (No. 52) reported on the discovery of burials and various gold objects in the village of Sachino (mod. Vani). The paper added: "*There seems*

to be considerable wealth in this hill. Who knows how many historical materials found here have been lost owing to the ignorance of the owners, and how much is still hidden in this hill". The discovery of separate items in Vani had been previously reported in 1848, e.g. a male's sculptured head, 15 cm in height. In 1880, the Georgian writer and public figure Giorgi Tsereteli (1842-1900) informed the public about objects found in Vani. This partially prompted the small-scale excavations conducted in 1889 on the Akhvledianebis Gora hill in Vani, on the instruction of the Archaeological Society. Here several burials were excavated and pottery and metal items were found.

In 1878-1880s G. Tsereteli carried out archaeological explorations of the Mghvimevi cave (in the Qvirila valley, between Sachkhere and Chiatura). Near the town of Sachkhere, on the slope of the hill of Modinakhe fortress, remains of burials were discovered, featuring pottery and metal wares. In the Qvirila valley, near Shorapani fortress (Sarapanis, mentioned by Strabo), he found remains of an ancient clay water-pipe; near Shorapani burials were in evidence. In Kutaisi, near the bank of the Rioni, close to the modern "Red Bridge", an ancient bath was unearthed; northward of the Bagrati church remains of a damaged burial were found casually. Remains of pottery were found in Kutaisi - in the area of the present-day market where formerly a garden had been laid out. According to the description, this must have been the so-called "Colchian pottery".

In 1880 two ancient settlement mounds (*Nasajvarevi* locality) were discovered during earthwork between Chognari and

Ajmeti station, on the Poti-Tbilisi railway line. There, cultural layers contained pottery, metal tools and weapons - axes, knives, arrowheads, bronze bracelets, etc.

In the 1880s there was a small museum of archaeology and local lore in the town of Sukhumi, in one of the schools; later the museum was transferred to the interior of the country. In 1886 small-scale excavations were conducted in Sukhumi, in the western part of present-day Rustaveli garden. Fragments of pottery were found, including those of an amphora and black- and red-glazed wares. A coin of the city of Amisos was also discovered here.

In 1880, eleven burials were excavated in the village of Dighomi, at the confluence of the Dighmis-tsqali and Mtkvari. The burials chiefly contained silver adornments and earthenware vessels. Weapons were not found in any of the burials.

As noted above, the Society of Amateurs of Caucasian Archaeology raised the question of holding an archaeological congress in Tbilisi. In 1878 an Organisational-preparatory Committee for convening the congress was set up in Tbilisi, headed by D. Bakradze. The Committee carried on extensive work towards gathering materials on the history, archaeology, ethnography, folklore and languages of the Caucasus. D. Bakradze, D. Jorbenadze, A. Tsagareli, R. Eristavi, G. Tsereteli, A. Berger, E. Weidenbaum, F. Bayern, G. Radde, and others took an active part in the preparatory work. Tbilisi intelligentsia became gladly involved in the preparatory work for the congress, which proved a strong stimulus to the development of humanitarian sciences, namely history, archaeology, ethnology and linguistics in Georgia. The Organising Committee of the Ar-

archaeological Congress invited up to forty eminent foreign scholars to the Congress, including O. Montelius (Stockholm), R. Virchow (Berlin), H. Schliemann (Athens), A. Rambaud (Paris), E. Chantre (Lyons), G. Mortillet (Paris), E. Rossi (Rome) and others. The Archaeological Congress was opened on 8 September 1881 in a palace on present-day Rustaveli Avenue No. 6 (for details see: *"Kavkaz"*, 1881, Nos. 198, 199, 200). The Congress caused quite a stir in the city. It was attended by up to 850 persons bearing special passes and badges. The Congress was divided into eight sections: remains of primitive society; remains of the pagan and Classical periods; remains of the Christian period; oriental monuments; remains of art and painting; monuments of languages and writing; linguistics; historical geography and ethnography. In all 81 papers were read at the sessions of the Congress. From the point of view of the archaeological study of Georgian territory, only a brief paper about the archaeological sites in Qazbegi and along the Rioni river (mainly in Kutaisi) was delivered. An exhibition of archaeological items was specially arranged for the guests of the Congress; at the same time the exhibitions of the Caucasian Museum were renewed. Excursions were organised to Mtskheta, Uplistsikhe, and Gelati. The name "archaeological" is highly relative with respect to the Fifth Archaeological Congress, for during its work other sciences were represented on a wider scale than archaeology. The Congress in the Caucasus was of major importance for the development of humanitarian sciences in general, but almost nothing was done for the study of Georgian archaeology proper, and for the improvement of archaeological studies and methods in gen-

eral. The eminent historian-archaeologist Ekvtime Taqaishvili recalls that "...excavational archaeology was scantily represented at the Tbilisi Congress".

For lack of funds, the Society of Amateurs of Caucasian Archaeology broke up after the Congress in 1881. On 28 November 1881 the former members of the Society united in the Society of Caucasian History and Archaeology. According to the Charter of this new Society, the scope of its activity broadened. It was to study the history of the Caucasus - primarily the written and material sources of its history; protect as far as possible these historical monuments and sources from destruction; ancient objects unearthed in archaeological excavations or purchased from the population were handed over to the Caucasian Museum (now the State Museum of Georgia), and old manuscripts to the Public Library (now the Library of the Georgian Parliament).

Again the historian D. Bakradze was the initiator of the foundation of this Society' he directed it till 1886. Two volumes of papers came out in 1881-1885. Of the sites entered in this publication, several localities where surfacial archaeological material was obtained are interesting from the viewpoint of present-day archaeology, namely, Akhaltsikhe, Akhalkalaki, Sukhumi, Akhali Atoni, Khutsubani, Anakopia, etc. After the publication of the second collection of papers of the Proceedings of the Society, it, too, dissolved for lack of funds. The Society had hardly conducted any excavations. Despite the dissolution of this Society, interest in Georgia's antiquities did not wane, as is evidenced by the interest in the Georgian Black Sea littoral (ancient Colchis) shown in 1883

by Heinrich Schliemann, the discoverer and excavator of Troy and Mycenae. His interest was caused by the story of the arrival of the Argonauts in Colchis in quest of the Golden Fleece.

In 1889 Mtskheta antiquities again claimed attention, this time *"Bagineti"* (*Armaztsikhe*) yielding ancient items. Attention to this was paid by Dimitri Bakradze. Due to his old age, he was unable to supervise the excavations, charging E. Taqaishvili with this task. Work at Bagineti lasted for only three weeks, being then discontinued for want of funds. Although the excavations were of short duration, they proved interesting and noteworthy. A structure was excavated, bringing three different layers to light. The ruins of the structure contained hewn stone, adobe bricks, fragments of marble, remains of glass and clay vessels, and a copper axe. A female head was depicted on the surviving wall of the structure. The excavations at Bagineti were directed by the historian-archaeologist Ekvtime Taqaishvili (1863-1953). Beginning with these excavations, Taqaishvili directed archaeological studies in Georgia. He resumed the archaeological study of Mtskheta later too, viz. to the west of the Mtskheta station, near Armaziskhevi, he dug burials built of slabs, yielding necklaces, finger-rings, earrings, bracelets, glass unguentaria, etc. Remains of a structure built of lime mortar and fragments of vessels were found here, as well. Taqaishvili dated the burials generally to the 1st-8th cent. AD.

In 1896 Taqaishvili conducted archaeological excavations on "Akhvlediani's Hill" at Vani, in the Sulori river valley. He put forward several noteworthy views on the hill. Here he found remains of structures of hewn stones, fragments of clay vessels, diverse

ornaments, coins, metal weapons, etc. The finds here included foreign coins and items as well (Egyptian, Greek, Roman). Taqaishvili considered the findings of the archaeological exploration of Vani against the historical background, taking into account the above-said material brought to light in preceding years. He concluded that on the Akhvledianis' Hill we must be dealing with remains of a classical period city site; on the basis of foreign items and coins, he assumed that the site was situated on an ancient trade and transit highway.

In 1896 Taqaishvili carried out archaeological explorations near v. Sajavakho (on the left bank of the Rioni, in modern Samtredia district) and v. Khutsubani (right bank of the Kintrishi, now Kobuleti district). The Khutsubani finds claimed attention as far as 1879, evoking Taqaishvili's interest in this locality. He traced cultural layers with remains of pottery and a few metal items. At the archaeological exploration of "*Dranda-ghele*" of Sajavakho a large quantity of fragments of pottery came to light, leading Taqaishvili to the assumption of the existence here of a ceramic workshop. In 1902 Bori, lying on the left bank of the river Borimela, claimed attention from the archaeological point of view. While ploughing the ground, local residents came across rich burials containing gold and silver ornaments, vessels (especially interesting is a silver cup with a representation of a horse at an altar and an inscription), coins (Roman and Parthian), etc. Near Tsikhisdziri (modern Kobuleti district) 1st-3rd cent. AD gold and silver ornaments, vessels, coins, stones with carved images, etc. came to light while digging the foundation for a house.

Rich items, known under the name of the *"Akhalgori treasure"*, were found accidentally during earthwork near Sadzeguri (in Akhalgori district). The items include: gold earrings, torques, temple hoops, bracelets, a necklace with toad images, finger-rings, silver phialai, horse harness, etc. (preserved in the State Museum of Georgia).

In the same year bronze axes and several metal bars were found during earthwork near Akhalkalaki (now in Kaspi district). The items were purchased by Taqaishvili for the Caucasian Museum. The discovery of these items prompted Taqaishvili to assume the existence of a metal-smelting workshop.

Taqaishvili carried out small-scale excavations at the confluence of the Baniskhevi and Mtkvari (Kura) rivers. A burial was found containing bronze bracelets, fibulae, sard beads, etc. In this period Taqaishvili explored Sachkhere archaeologically, discovering several copper axes, bracelets, fibulae and fragments of a clay vessel. Taqaishvili, heading at the time the newly established Historical-ethnographic Society, kept a watchful eye on every item found casually on Georgian soil in order to purchase it for the Caucasian Museum.

At this stage of the development of Georgian archaeology, Taqaishvili was the first to advance some highly noteworthy views: the need for recourse to local ethnographic-folkloristic facts in interpreting archaeological finds; his views on the character and significance of the location of the Vani city-site (see above); he additionally pointed out the sites to be studied as a first priority (Vani, Sachkhere, Trialeti-Tsalka, Bagineti, etc.). At the same period

Taqaishvili drew a curriculum of an archaeological course for the Tbilisi University students.

In 1924 the Georgian government issued a decree "On the Protection of Antiquities and Monuments of Art". Since then all unwarranted archaeological digging, without permission of relevant scholarly institutions was forbidden on the territory of Georgia. In addition, the state took over the care for and protection of all archaeological discoveries.

Initially, Tbilisi State University, the State Museum Of Georgia and the Georgian Historical-Ethnographic Society were charged with conducting archaeological excavations and safe-keeping of the items brought to light. Subsequently, these were joined by the newly-established Institute of Archaeology, attached to the Ministry of Education. The character of the latter Institute was oriented more to the study of trends in art. In the early period archaeological discoveries were largely of casual nature, with no planned and preliminarily prepared archaeological studies being carried out.

In this respect, the excavations carried out by Giorgi Nioradze in 1925-1931 in *Karsniskhevi*, *Zemo Avchala*, *Sasireti*, *Devis Khvreli*, *Sakazhia*, etc. formed an exception. Nioradze had received professional archeological education in Europe and was well acquainted with the advanced methods of field archaeological work of the time. Returning to Georgia in 1925, he headed field archaeological studies. He was appointed head of the archaeological department of the State Museum of Georgia. With a view to revitalizing field archaeological explorations, he rallied round himself

scholarly forces of the old and the new generations (S. Makalatia, G. Gozalishvili, S. Jordanishvili, G. Muskhelishvili, G. Chitaia and others), who at the time carried on field archaeological work in various regions of Georgia, namely, in *Plavismani, Tagiloni, Iqalto, Nokalakevi, Kiketi, Tsitsamuri*, etc.

In 1925 Nioradze renewed delivery of an archaeology course at Tbilisi University, initiated in 1918 by E. Taqaishvili. At first Nioradze worked as the Chair of Ancient History, and from 1934 as the chair of the History of Material Culture, which was set up at the Faculty of History, uniting the specialities of the history of archaeology, ethnography and art. Nioradze headed the chair till 1953. From 1953 the chair was headed for years by Acad. Otar Japaridze. The chair of archaeology of Tbilisi State University became the principal seat of training professional archaeologists in Georgia. Most of the Georgian archaeologists mastered the basics of archaeology at this chair.

Whereas the State University was the main forge of new specialists of archaeology, the State Museum of Georgia was the principal repository of the archaeological material discovered on the territory of Georgia. The institutions maintained close contacts.

In 1919, the Caucasian Museum - founded in 1852 - was renamed Museum of Georgia (now - **Georgian National Museum**). In 1929-1930 the collections of the Historical and Ethnographic Society and of the Museum of Antiquities of the University were transferred to the Museum of Georgia. Georgian archaeology was mainly served by one department of the Museum - that of pre-historic archaeology.

As noted above, in 1925 Giorgi Nioradze headed the archaeological studies carried on by the state Museum of Georgia. Special mention should be made of his contribution to the study of Georgia's Stone Age sites. This archaeological research proved finally that Stone Age man inhabited Georgian territory prior to the Bronze Age. The view had prevailed earlier, according to which Palaeolithic man had never lived neither in Georgia nor in the entire Caucasus.

In 1926-1931 the Stone Age man's habitation at *Deviskhvreli* (Kharagauli district) was excavated. On the basis of the archaeological material brought to light, Nioradze published a monograph - the first significant work in the Palaeolithic Age of Georgia. Subsequently, a model of the *Deviskhvreli* cave was available to the public with the life of Stone Age man. A model of the cave was constructed at the State Museum of Georgia, acquainting the public with the life of Stone Age man.

The excavations at *Deviskhvreli* were followed by the study of other archaeological sites. In particular, the *Sakazhia* cave (Terjola dist.) was excavated in 1936. In 1934-1936 the *Mghvimevi* cave (Chiatura dist.) was excavated, while in Abkhazia the ancient Stone Age habitation at *Yashtkhva* near Sukhumi was dug.

1936 proved an important year for the development of Georgian archaeological science. In that year the Acad. N. Marr Institute of Language, History and Material culture (Georgian abbreviation *ENIMKI*) was set up on the basis of the former Institute of Caucasian Studies (the former Historico-Ethnographical Institute, founded by N. Marr). The newly-founded Institute turned into a leading

Kartvelological centre. Along with other Kartvelological branches, the Department of Georgian Archaeology, Anthropology and Ethnography was opened at the Institute. In 1938 the Archaeology Department became detached from the latter, and it was joined by the Archaeological Institute of the Ministry of Education. G. Nioradze was appointed head of the Archaeology Department of the *ENIMKI*. This Department became the main centre of archaeological studies in Georgia. An appropriate scientific and material base indispensable for carrying on extensive, planned field archaeological work was created at the Department.

Apart from the Archaeological Department at *ENIMKI*, significant archaeological work was carried out at the Museum of Rustaveli and his Epoch. This museum was founded basically to organize an exhibition of the Middle Ages, in particular of the period of Rustaveli. In 1936-1939 this museum conducted excavations at Dmanisi, Gudarekhi, Bolnisi, Geguti and other places. Of these, especially valuable proved a 492-493 inscription carved on stone in the *asomtavavuli* script, considered to be one of oldest dated inscription in Georgian.

Like in other Kartvelological fields, Acad. Ivane Javakhishvili made a contribution to archaeology as well. From the start he correctly defined and pointed out that *"Archaeology must be counted the principal subject for the ancient period of history"*; *"Archaeology, as a branch of science having its own method, is an arena of research of relevant specialists and an ordinary historian usually makes use of its gains for his own purposes"*.

Javakhishvili considered it necessary to use archaeological evidence in the study of the earliest period of Georgian history. In the very first edition of his *"History of the Georgian Nation"* use is made of archaeological material, which the 1928 edition of the same book is prefaced by a special part: *"The material culture of the Caucasus and the Georgians"*, in which the Bronze and Iron Age material culture is discussed according to the archaeological evidence available then. Photos and graphical drawings of archaeological material are added.

Javakhishvili took part in field archaeological excavations from 1930, when he was appointed as one of directors of the archaeological study of Nokalakevi (Archaeopolis). Unfortunately, digging at Nokalakevi continued only for two months, and was discontinued. From 1936 Javakhishvili became more actively involved in field archaeological studies. He gave general guidance to the archaeological excavations at Dmanisi, Gudarekhi, Geguti, and Bolnisi. Javakhishvili was the first to draw a scientifically founded plan of an archaeological study of medical sites. In it the study of old city sites (planning, building material, objects of various purpose, etc.) was considered one of the noteworthy tasks. He also stresses the need of the study of water conduits and irrigation canals, this being a novelty in research at the time.

In 1937 Javakhishvili published an article in *ENIMKIS moambe* entitled "Our tasks in the sphere of linguistics and history of culture", which was programmatic for Georgian archaeology as well. The author noted studies which must necessarily be carried an according to plan - along historical trade routes, with account of

crossroads, with knowledge of all ancient historical evidence and focusing appropriate attention on all materials helpful in solving the principal tasks of the history of culture.

In 1937, archaeological excavations commenced at Mtskheta according to Javakhishvili's guidelines. An archaeological expedition was sent there from the ENIMKI Institute. The expedition discovered traces of an ancient bath on the right bank of Mtkvari, at the confluence of the Armaziskhevi. Apart from this discovery, attention was drawn by the well-known burial ground of Samtavro Field, damaged by a new construction; the local authorities had decided to settle this field, which threatened an archaeological site of paramount importance for Georgian history with destruction. This attracted archaeologists' attention once more and accelerated the commencement of planned excavations in Mtskheta. The question of the damaged necropolis in the Samtavro Field was discussed at a meeting of the ENIMKI scientific council, and its archaeological study was decided. On this basis the Mtskheta-Samtavro Archaeological Expedition was formed. It started work on 27 October, 1938. Javakhishvili was appointed head of the expedition, who engaged in the work of the expedition with his characteristic responsibility and energy. Apart from scientific matters, he took care of organization and economic work.

The tireless labors of all members of the Mtskheta archaeological expedition were rewarded by discoveries of great scholarly significance, universally recognized today. These are structures, burials and objects of diverse purpose, pointing to a high level of urban life in Georgia of that period. The Mtskheta Archaeological

Expedition turned into the principal school for training professional archaeologists in Georgia. Here almost all representatives of the senior generation of Georgian archaeologists were tempered in the scientific processing of archaeological material in course of field expeditionary work.

The first stage of the scientific work of the Mtskheta Archaeological Expedition was summed up in a fundamental work, *Mtskheta I (Archaeological remains of Armaziskhervi)*.

In 1936-1940 rich barrow burials were excavated in Trialeti in connection with the construction of the Khrami Water Power Station storage. A whole series of brilliant remains of the Bronze Age were discovered here, known by the name of "*Trialeti culture*". On the basis of a study of Trialeti, and generally Georgian, archaeological material, Acad. B. Kuftin proved once again the ancient local roots of Georgian culture.

In 1941 an exhibition, "*Trialeti and Mtskheta - seats of ancient Georgian culture*", was opened in the State Museum of Georgia. This was the first general popular demonstration of the brilliant archaeological material of Mtskheta and Trialeti. The exhibition was the result of the energetic scientific-organizational effort of Acad. Simon Janashia. After the death of I. Javakhishvili, the entire load of the general direction of archaeological work in Georgia devolved on Janashia. Subsequently N. Berdzenishvili took over this laborious work. At the time of the establishment of the ENIMKI (Institute) the Department of Archaeology was assigned a scientific-organizational plan of archaeological studies, according to which work was subsequently carried out in all regions of Georgia.

Planned archaeological studies on Georgian territory assumed a particularly wide scale in the 1980s. In that period, excavations were carried out in, *Rustavi, Bakurtsikhe, Gremi Dmanisi, Khovle, Ujarma, Nadarbazevi, Tbilisi, Sagarejo, Tetrisqaro, Bolnisi, Gudarekhi, Samshvilde, Urbnisi, Nabi, Vashnari, Eshera, Tvqviavi, Gelati, Skanda, Shorapani, Kldeeti, Yashtkhva, Sakazhia, Sagvarjile, Odishi, Tetrmiste, Sakao, Sachkhere, Brili, Anaklia, Dablagomi, Kobulet-Pichvnari, Ureki, Quleri, Bichvinta, Geguti, Sukhumi*, etc.

On the basis of a generalization of the material stemming from the archeological sites just listed, the first university textbook "The Archaeology of Georgia".

In 1941 the Institute of history was separated from the Institute of Language, History and Material Culture. Since 1943 the Institute of History has borne the name of I. Javakhishvili. Accordingly, the archaeologists working at the ENIMKI were transferred to the Institute of History, Archaeology and Ethnography of the Georgian Academy of Sciences. At the time of detachment from the ENIMKI, the Institute of History had only one department of archaeology. Subsequently a sector of archaeology was formed on the basis of this department, uniting several archaeological departments.

In connection with wide-scale housing construction, the urgent need for archaeological work grew. Therefore in 1977 at Prof. O. Lordkipanidze's insistence a Centre for Archaeological Studies (CAS) (now – **Georgian National Museum of Otar Lordkipanidze Centre of Archaeology**) was set up at the Institute of History, Archaeology and Ethnography. The principal depart-

ments of the CAS are: the Palaeolithic period, Bronze-Early Stone Age, Classical period Iberia and Colchis, Middle Ages and interdisciplinary studies. Cardinal problems of Georgian archaeology are studied at the CAS through the structural description – classification of Georgia's archaeological sites; original settlement of man on Georgian territory; the inception and development of manufacturing economy; the ethnogeny of the Georgians; bronze and iron metallurgy; the genesis of polities on Georgian territory (Kingdoms – Iberia and Colchis), palaeourbanistics; archaeological culture and socio-economic structures, contacts of ancient cultures with the other world; medical towns, etc.

Complex study of individual archaeological artefacts is carried on at the CAS departments, with the creation of exploratory systems: spectral, chemical metallographic, archaeomagnetic, palaeozoological, palaeodendrological, etc. Analyses are conducted in the laboratories of the department of interdisciplinary studies. Conservation of archaeological items is carried out, aerial photographs are decoded archaeologically at the Centre. Since 1985 underwater archaeological studies have been carried on under the direction of G. Gamkrelidze on the Black Sea coast and the Lake Paliastomi. The shelves of Bichvinta, Sukhumi, Anaklia, Poti and Tskhisdziri have been studied hydroarchaeologically.

The Centre for Archeological Studies is at present the main institution of archeological research in Georgia. Its scientific collaborators conduct excavations in all regions of Georgia. Brief reports on these excavations are published annually in the collection "Field Archeological Studies" (see the CAS Bibliography).

The discovery of hominid skulls in the lower layers of the Dmanisi site, in the south-eastern part of Georgia should be considered as a major success for modern Georgian archaeology. The date of the skulls has been defined at 1,8 million years. Primitive stone tools and diverse palaeofaunistic and palaeobotanical material were attested in the context of the skulls. The remains of ancient man found in Dmanisi belong to the *Homo erectus* type, representing the earliest seat of the spread of hominids in Western Europe.

To date over 350 Palaeolithic habitations have been traced on Georgian territory. Among them the following are important stratified habitations: Kudaro I, Kudaro II, Tsona, Tsopi, Jruchula, Ortvala, Apiancha, Sakazhia, Edzani, Kvachara, Darkveti, Sagvarjile, Tetri Mghvime, etc., which are situated on the Black Sea littoral, in the Rioni-Qvirila valley, on Javakheti Plateau and Kvemo Kartli. The stone and osteological material, brought to light on these sites, provides interesting evidence on the life of Palaeolithic man. On the basis of this material, it may be said that, beginning with the earliest stage of the Paleolithic period to the early farming culture inclusive, an uninterrupted picture of man's life in Georgian territory is attested. In Georgia's Upper Palaeolithic archaeological remains a certain similarity is observable with synchronous remains of Mesopotamia and Syria-Palestine.

As a result of new explorations, numerous Neolithic (New Stone Age) archaeological sites have been discovered on Georgian territory (Kighuradze 1986), in particular, Anaseuli, Palauri, Darkveti, Khroshi, Chkhortoli, etc. The latest stage of these sites is dated to the 6th millennium B.C. On settlement sites of this stage we already

come across farming tools - sickle inserts, quern-grinders, etc. These artefacts point to the transition effected by the these early inhabitants to farming and livestock-breeding, being indicative of cardinal changes under way in society. The last phase of this process is clearly visible in early-farming culture sites of the 6th-4th cent. B.C.on Georgian territory.

Archaeological study of Kvemo Kartli settlements of the 5th-4th millennia B.C. has revealed an ancient local farming society, whose economic basis of life was farming based on simple irrigation, as well as livestock breeding. These archaeological sites are: Arukho I-II, Shulaveris gora, Imiris gora, Khramis gora, etc. Their excavations brought to light adobe structures, household facilities, diverse pottery, stone and bone tool (largely of farming purpose). Diverse palaeobotanical material was also found here-millet, barley, durum and common wheat.

A new stage begins in the development of local society from the second half of the 4th millenium B.C. In Georgian scholarly literature this stage is referred to as the Kura-Araxes culture. This archaeological culture spread in Transcasia, the North-eastern Caucasia, Eastern Anatolia, and Northen Iran, covering a fairly vast area. In Georgia the following are considered to be classic sites of this culture: *Sachkhere barrows, Kvatshelibi, Khizanaant gora, Amiranis gora, Ilto, Samshvilde, Koda, Jhinvali settlement site, Ghmakhevistavi, Dighomi, etc.*

According to modern scholarly research, the Kura-Araxes culture is considered to have been that of a development farming,

livestock breeding society. In it, metallurgy becomes detached as a separate branch from the first half of the 3rd millennium B.C.

Archaeological study of the end of the 3rd millennium and first half of the 2nd millennium B.C. (the Middle Bronze Age period in Georgia) is being carried on successfully, the way for the study having been paved by the discovery of the brilliant barrow culture of Trialeti. Similar archaeological evidence was found on Gomarteli plateau, Dmanisi district. In the 1970s-1980s, new seats of this culture were attested in Mtsketa, Kakheti, etc. Excavations revealed burial structures built of wooden beams, rich in artefacts (burial chariots, gold and silver ornaments, bronze weapons, black-polished pottery, etc.)

By the latest studies, the second half of the 2nd millennium Georgian territory witnessed accelerated development of productive forces, primarity of metallurgy, further advance of farming and the emergence of antecedents of protourbanistic civilization. Study of sites of this type stems from the Samtavro necropolis in Mtskheta.

Numerous Late Bronze-Early Iron Age archaeological sites have been discovered on Georgian territory: settlements, burial grounds, praying houses, traces of metallurgical and ceramic manufacture. Sites of this period have been listed and partly excavated and studied: in Shida Kartli; on the southern slope of the Central Caucasus Range, in the Iori and Aragvi valleys, Kvemo Kartli, Meskhet-Javakheti, Kakheti, Kolkheti, Svaneti, Racha, etc.

A Late Bronze-Early Iron Age major settlement, resembling a proto-urban type settlement, called "Treligorebi", has been

discovered in Dighomi, near Tbilisi. Its excavations are under way.

Georgian archaeologists have made same headway in the study of iron metallurgy. According to archaeological data the commencement of iron production is visible in the 14th cent. B.C., while its wide adoption is presumed from the 12th cent. B.C. Hundreds of facts of iron manufacture have been found on Georgian territory of this period in the shape of an iron smelting furnace, slags and ore. These artefacts have been archaeologically discovered at Paluri, Nigvziani, Ureki, Merkheti, Brili, etc. An astonishing large number of iron agricultural tools and weapons have been discovered on archaeologically studied west-Georgian sites of the 8th-7th cent. B.C.

In the Classical period political hegemony on Georgian territory was gained by the kingdoms of Colchis and Iberia (Kartli). (Both these kingdoms are well-known from the Greco-Roman and Georgian written sources.). The united state – Georgia – was formed on the place and basis of these kingdoms.

Georgian archaeologists have attained definite success in the study of the Classical period of these kingdoms. To date the former city sites, repeatedly mentioned in Georgian and Greek sources, have been studied archaeologically, namely: Mtskheta-Armaztsikhe, Nastakisi, Uplistsikhe, Dzalisi, Sarkine, Shorapani, Bichvinta, Apsarus, etc. Sites of the same period are: Samadlo, Tsikhiagora, Vani, Eshera, Kobuleti-Pichvnari, Sairkhe, Sakorkio, Sukhumi-Dioskurias, Ochamchire, etc. Most of these sites bear characteristics of urbanization, viz, defensive works, acropolis,

public and cultic structures built of hewn stone and roofed with tile, baths.

Through the long-standing endeavour of Georgian archaeologists the Colchis of the Greco-Roman written sources has emerged as a real country with its statehood, developed agriculture, cities, diversified artisan manufacture, weapons, peculiar pottery, toreutics, gold-smithery, architecture, coins, etc.

The artefacts from the above-mentioned sites have proved to be principal source for the study of such first-rate scholarly problems as the social stratification of Classical period Georgia, typological-functional classification of settlements and towns, trade, economic and cultural contacts with the outer world, artisanship, agriculture, money circulation, ideology, study of specimens of fine arts, architecture, etc.

Georgian medieval archaeological sites are more numerous in comparison with those of other periods. Georgian archaeologists have studied medieval former city and village sites, fortresses and strongholds, traces of manufacture, cultic architecture, sanitary systems, etc. The study of concrete artefacts is under way: pottery, metal, glass, ornaments, arms, numismatic material, etc.

Since the 1960s-1970s wide-scale field work has been conducted on medieval archaeological sites: in *Tbilisi*, *Rustavi*, *Ujarma*, *Vardtsikhe*, *Jhinvall*, *v.Kazreti*, *v.Mtisdziri* (*Vani* dist.), *Balichi*, *Dmanisi*, *Akhalkalaki* (*Javakheti* dist.), *Gavazi*, *Telavi*, *Poti* (near *Lake Paliastomi*), etc.

Papers by archaeologists of institutions - predecessors of the Centre for Archaeological Studies - were published first in the En-

imkis moambe ("Proceedings of ENIMKI"), then in the "Proceedings of the Institute of History" and in the collected papers "Mimomkhilveli" ("Reviewer"). Since 1955 Georgian archaeologists have issued a separate systematic collection "Material for the Archaeology of Georgia and the Caucasus". In later years other archaeological collections were also founded and published serially, namely, "Archaeological Sites of Feudal Georgia," "Questions of Georgian Archaeology; "Vani," "The Great Pitiunt," "Mtskheta," "Tbilisi," "The archaeological Sites of Kavtiskhevi," "Archaeological Studies at New Construction Sites", "Proceedings of the Kakheti Archaeological Expedition", "Proceedings of the Zhinvali Archaeological Expedition", "Dziebani ("Researches") of the CAS", "Iberia-Colchis", (Researches on the Archaeology and History of Georgia in the Classical and Early Medieval Period). "Journal of Georgian Archaeology" (in English), etc.

The principal repository of the archaeological material brought to light on Georgian territory is the National Museum of Georgia - the oldest scientific-educational institution of the country. Today it is engaged in fruitful field archaeological studies. The Museum has a special restoration department at which materials are restored and conserved. The museum facilitates the protection and popularization of new archaeological monuments.

Other regional institutes under the Georgian Academy of Sciences also carry on archaeological studies, namely the D. Gulia Abkhazian Institute of Language, Literature and History, the Tskhinvali Scientific Research and the Batumi Scientific-Research Institutes. Special archaeological departments are set up at these institutions.

Archaeological work carried out on Georgian territory is supervised and coordinated by the Archaeological Commission; the latter grants permission to carry out excavations. Without such permission archaeological excavations on Georgian territory are forbidden and are punishable by law.

The universally known successes of Georgian archaeology - one of the branches of modern Kartvelology - come from the contribution and service of all generations of Georgian archaeology. Archaeological studies on Georgian territory have confirmed the existence of sites of all stages reflective of human life and development, ranging from the Stone Age to the Mediaeval period, inclusive. Proof of this success is the several thousands of papers and monographs published by Georgian archaeologists (for details, see the Bibliography).

Bibliography:

- Bibliography of the Centre for Archaeological Studies 1977-1996** (ed. by D. Kacharava), CAS publisher, Tbilisi, 1997 (in Georgian, English, France, German, Russian).
- Apakidze, A., Gobejishvili, G., Kalandadze, A., Lomtadze, G., MTSKHETA** (Results of archaeological studies), vol. 1, Tbilisi, 1955 (in Georgian).
- Bakradze, D.**, *The history of Georgia*, Tbilisi, 1889, (in Georgian).
- Gamkrelidze, G.**, *COLCHIS (Researches on the culture and history of West Georgia)*, Logos publishers, Tbilisi, 2002. (in Georgian, English).
- Gamkrelidze, G., Pirtskhalava, M.**, *On the Military History of Ancient Georgia in the 5th c. B.C. – 2nd c. A.D.*, (Environment, Written Sources, Political Situation, Fortification, Armament), Artanuji Publisher, Tb., 2005. pp.1-231. (in Georgian, with summary in English).
- Iberia-Colchis**, Journal - Researches on the Archaeology of Georgia in the Classical and Early Medieval Period, CAS Publisher, Tb.#1(2003), #2(2005), #3(2007), (in Georgian and English).
- Lomtadze, G.**, *The Culture and Mode of life of the Georgian population in the 1st-13th centuries*, Tb., 1977 (in Georgian).
- Lordkipanidze, Ot.**, *At the Source of Ancient Georgian Civilization*, Tb. Univer. Publisher, Tb. 2002, (in Georgian).
- Maisuradze, B., Pantskhava, L.**, *Shilda Sanctuary*, Tb.1984, (in Georgian & summ. in English).
- Colchi – Land of golden fleece**, Georgian National Museum Publisher, Tb.2005 (in Georg. Eng.).
- Archaeology of Georgia** (Editor O. Lordkipanidze), vol. I, Tb., 1991, (in Georgian).
- Archaeology of Georgia** (Editor O. Japaridze), vol. II, Tb.1992 (in Georg.).
- Japaridze, Ot.**, *At the source of Georgian History*, Tb. Univer. Publisher, Tb. 2003 (in Georgian).
- Japaridze Ot.** *Georgia at its Pre-historic origins*, Artanuji Publisher, Tb. 2006 (in Georgian).
- Braund, D.**, *Georgia in Antiquity 550 BC – AD 562*. Clarendon Publisher, Oxford, 1994.
- Gamkrelidze, G.** *Hydroarchaeology in the Georgian Republic*, The International Journal of Nautical Archaeology, NY-London. 1992, 21, №2, pp. 101-129.
- Journal of Georgian Archaeology**, Centre for Archaeological Studies Publisher, Tb., 2004, #1 (see BIBLIOGRAPHY)
- Kacharava, D.**, **BIBLIOGRAPHY**, *Georgian Archaeological Literature in 1976-1986*, Dialogues d'histoire ancienne, Paris 1987, #13, pp 275-312.
- Kiguradze, T.**, *Neolithische Siedlungen von Kverno Kartli, Georgien*, München, 1986.
- Le Pont-euxin vu par les Grecs**, (ed. Ot. Lordkipanidze), Centre de Recherches d'Histoire Ancienne, vol. 100, Paris, 1990.
- Lordkipanidze, Ot.**, *Archäologie in Georgien von der Altsteinzeit bis zum Mittelalter*, Weinheim, 1991.
- National Treasure of Georgia**, ed. OrSoltes, P.Wilson Publisher, NY-London, 1999.
- Pizchelauri, K.** *Watten der Bronzezeit aus Ost-Georgien*, Archäologie in Eurasien, B.4, Göttingen, 1997.
- Gamkrelidze, G.**, *On the archaeology of the Phasis (Rioni) valley*, Tbilisi, 1993 (in Russian).
- Kuftin, B.**, *Archaeological Excavations in Trialeti*, Tbilisi, 1941 (in Russian).
- Khakhutaishvili, D.**, *The production of iron in ancient Colchis*, Tb., 1987 (in Russian).

PLATES